

ISSN 0235-7186

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
LITHUANIAN ACADEMY OF SCIENCES

Filosofija | Sociologija

Philosophy | Sociology

2015 | T. 26 | Nr. 2

Leidiny s sudarytas bendradarbiaujant
su Vilniaus Gedimino technikos universitetu
ir Lietuvos socialinių tyrimų centru

The issue has been compiled in cooperation
with the Vilnius Gediminas Technical University
and the Lithuanian Social Research Centre

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
VILNIUS - 2015

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkas | Editor-in-Chief

Arvydas Virgilijus MATULIONIS
Lietuvos socialinių tyrimų centras
Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
Tel. (8~5) 275 86 67

Pirmininko pavaduotojas | Associate Editor

Naglis KARDELIS
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
Tel. (8~5) 275 24 55

Atsakingoji sekretorė | Editorial Secretary

Meilutė TALJŪNAITĖ
Lietuvos socialinių tyrimų centras
Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
Tel. (8~5) 275 86 67
El. paštas: meile.taljun@gmail.com

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Tomas KAČERAUSKAS
Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
Tel. (8~693) 25220
El. paštas: Tomas.Kacerauskas@vgtu.lt

Žurnalas „Filosofija. Sociologija“ įtrauktas į šias tarptautines duomenų bazes:

Thomson Reuters (Web of Science) (<http://www.thomsonscientific.com>)
IPSA (International Political Science Abstracts)

Scopus

EBSCO (SocINDEX with Full Text (peer-reviewed))
<http://www.epnet.com/titleLists/si-complete.htm>

Portalas Vidurio ir Rytų Europai – CEEOL
(Central and Eastern European Online Library, <http://www.ceeol.com>)

Sociological Abstracts (<http://www.csa.com>)

The Philosopher's Index (<http://www.philinfo.org>)

Leidyklos adresas | Publishers' Address

Lietuvos mokslų akademija
Lithuanian Academy of Sciences
Gedimino pr. 3, LT-01103 Vilnius
<http://www.lmaleidykla.lt/filosofijasociologija/>
el. paštas: leidyba@lma.lt

Leidžiamas nuo 1990 m. 3 kartus,
nuo 1995 m. – 4 kartus per metus

Redaktorės

Zina TURČINSKIENĖ, tel. (8~5) 261 36 20,
Virgilija RIMOŠAITYTĖ

Serijos dailininkas Rokas GELAŽIUS

Maketuotoja Regina KUNIGĖLIENĖ

Nariai | Members

Romualdas GRIGAS

John KNASAS
(Tomo Akviniečio universitetas, JAV)

Algis MICKŪNAS
(Ohio universitetas, JAV)

Zenonas NORKUS
(Vilniaus universitetas)

Leonardas RINKEVIČIUS
(Lietuvos sveikatos mokslų universitetas)

Vytautas RUBAVIČIUS
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

Ignas Kęstutis SKRUPSKELIS
(Pietų Karolinos universitetas, JAV)

Vladislava STANKŪNIENĖ
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Arvydas ŠLIOGERIS
(Vilniaus universitetas)

Edward SWIDERSKI
(Fribūro universitetas, Šveicarija)

Talis TISENKOPFS
(Latvijos universitetas, Ryga)

Algimantas VALANTIEJUS
(Vilniaus universitetas)

Dan ZAHAVI
(Kopenhagos universitetas, Danija)

2015 06 25

11,25 sp. l. Tiražas 140 egz.
Užsakymas Nr. 4049.

Leidžia Lietuvos mokslų akademija,
Gedimino pr. 3, LT-01103 Vilnius
Spausdino UAB „BMK Leidykla“,
J. Jasinskio g. 16, LT-03163 Vilnius

© Lietuvos mokslų akademija, 2015

Diskriminacijos dėl amžiaus raiška Lietuvos darbo rinkoje

RŪTA BRAZIENĖ

Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, LT-44029 Kaunas
El. paštas ruta.braziene@ktu.lt

INGA MIKUTAVIČIENĖ

Kauno kolegija, Pramonės pr. 20, LT-50468 Kaunas
El. paštas inga.mikutaviciene@go.kauko.lt

Straipsnyje nagrinėjama vyresnio amžiaus asmenų diskriminacijos raiška Lietuvos darbo rinkoje. Aptariami diskriminacijos dėl amžiaus teoriniai aspektai, vyresnio amžiaus asmenų užimtumas kaip socialinės politikos problema ir pristatomi 2014 m. Lietuvoje atlikto diskriminacijos dėl amžiaus darbo rinkoje sociologinio tyrimo rezultatai. Mokslinės literatūros ir kiekybinio tyrimo duomenų analizės pagrindu galime teigti, kad vyresnio amžiaus asmenys dėl jų amžiaus, lyties, įsitikinimų ir kt. darbe susiduria su įvairaus pobūdžio diskriminacijos apraiškomis. Atliktas tyrimas atskleidė, kad diskriminacija darbinėje aplinkoje išauga su respondentų amžiumi, t. y. vyresnėse grupėse diskriminacijos raiška intensyviausia. 40–50 m. amžiaus grupėje patiriama diskriminacija darbe yra žemesnė nei imties vidurkis. Su amžiumi susijusi diskriminacija išryškėja 56–60 m. amžiaus grupėje, o labiausiai reiškiasi tarp vyresnių nei 60 metų asmenų.

Raktažodžiai: diskriminacija dėl amžiaus, darbo rinka, vyresnio amžiaus asmenys

ĮVADAS

Senėjant Lietuvos visuomenei, vyresnio amžiaus asmenys sudaro vis didesnę gyventojų populiacijos dalį, todėl aktyvus jų dalyvavimas darbo rinkoje yra labai svarbus veiksnys darniai visuomenės raidai užtikrinti. Tačiau pažymėtina, kad daugelyje Europos Sąjungos šalių, deja, individų dalyvavimo darbo rinkoje galimybės su amžiumi mažėja. Lietuva šiuo požiūriu nėra išimtis. Remdamiesi ES statistikos agentūros (Eurostat)¹ statistinių duomenų analize, galime teigti, kad kuo asmuo vyresnis, tuo didesnė tikimybė, kad darbo rinkoje jis patirs diskriminaciją. Galimybes pilnavertiškai dalyvauti darbo rinkoje mažina ne tik amžius, bet ir kiti veiksniai, t. y. lytis, neįgalumas, išsilavinimo stoka, menka / nepakankama profesinė kvalifikacija ir t. t. Tarptautinių ir nacionalinių tyrimų rezultatai atskleidžia, kad 50–55 m. amžiaus asmenys susiduria su pirmaisiais sunkumais darbo rinkoje (Eurobarometer 2012; TDO 2012). Sulaukę šio amžiaus ir vyresni asmenys ne tik patenka į socialinę atskirtį ieškodami darbo, bet dažniau nei jaunesni asmenys patiria diskriminaciją darbo vietoje (Eurobarometer 2012a; Larja et al. 2012).

Vyresnis amžius tampa problema (dėl amžiaus diskriminacijos, vyresnio amžiaus asmenų sveikatos problemų ar tinkamų bei modernių gebėjimų trūkumo) norint sėkmingai dalyvauti darbo rinkoje. Amžiaus diskriminacija darbo rinkoje įgyja įvairias formas, t. y. diskriminuojantys darbo skelbimai, galimybių persikvalifikuoti vyresniems asmenims nebuvimas, atleidimas

¹ http://ep.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/database

iš darbo nesulaukus senatvės pensijos. Eurobarometro² atliktas tyrimas atskleidžia, kad 50–55 m. ir vyresni asmenys darbo rinkoje yra priversti kovoti su neigiamais stereotipais, kai vyresni asmenys įvardijami kaip neproduktyvūs, nelankstūs, negebantys prisitaikyti prie naujovių ir atsilikę nuo technologinės pažangos. 2009 m. atliktas Eurobarometro tyrimas atskleidė Lietuvos gyventojų nuomonę apie diskriminacijos paplitimą. Labiausiai paplitusia diskriminacijos forma respondentai nurodė diskriminaciją dėl amžiaus (net 59 %) (Eurobarometro apklausa 2009).

Vakarų šalių moksliniame diskurse diskriminacijos dėl amžiaus tematikos analizei skiriamas didžiulis dėmesys. Atliekamų tyrimų gausa lemia didžiulę tiriamosios tematikos įvairovę: analizuojami *senėjančios darbo jėgos pasiūlos pokyčiai* (Eurostat 2012; Eurobarometer 2012a), *vyresnių darbuotojų darbo kokybė ir produktyvumas* (McMullin et al. 2004; Hardy 2011; UKCES 2011), *diskriminacija* (Riach, Rich 2007; Sargeant 2011; Eurobarometer 2012b), *(ne)dalyvavimo darbo rinkoje poveikis socialinės apsaugos sistemoms* (Gruber, Wise 2004) ir t. t. (Burns 2001; Gray, McGregor 2003; Alpass, Mortimer 2007; Davey 2007 ir kt.). Pažymėtina, kad Lietuvoje kol kas pasigendama išsamesnių ir kompleksiškesnių šios tematikos tyrimų. Šalyje atliekami vyresnių asmenų išitraukimo į darbo rinką tyrimai daugiausia orientuoti į *vyresnio amžiaus asmenų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes* (Lazutka, Skučienė 2005; Gruževskis ir kt. 2006a; Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskvina 2008), *profesinio mokymo ir konsultavimo poreikius* (Gruževskis ir kt. 2006b; Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskvina 2007), *vyresnio amžiaus asmenų diskriminaciją darbo rinkoje* (Okunevičiūtė-Neveauskienė 2011) bei *socialines darbo jėgos senėjimo pasekmes* (Raškinis, 2008) ir kt.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti vyresnio amžiaus asmenų diskriminacijos apraiškas Lietuvos darbo rinkoje. Tyrimu siekiama atsakyti į šiuos mokslinės problemos klausimus: kaip pasireiškia vyresnio amžiaus asmenų diskriminacija Lietuvos darbo rinkoje; kokioje vyresnio amžiaus asmenų grupėje diskriminacija darbo rinkoje pasireiškia stipriausiai?

Tyrimo metodai – mokslinės literatūros, teisinių dokumentų analizė, faktorinė analizė ir kt.

VYRESNIO AMŽIAUS ASMENŲ DISKRIMINACIJOS DARBO RINKOJE TEORINĖS PRIELAIIDOS

Diskriminacija dėl amžiaus dažniausiai traktuojama kaip kliūtis vyresnio amžiaus asmenims dalyvauti darbo rinkoje. Diskriminacijos dėl amžiaus terminas pirmiausiai tapatinamas su R. N. Butlerin (1969), kuri aprašė stereotipus ir diskriminacines patirtis vyresnio amžiaus asmenų atžvilgiu. Taip pat diskriminacija dėl amžiaus gali būti suprantama kaip *atitinkami sprendimai darbuotojo atžvilgiu, pagrįsti ne pastarojo kompetencija ar sugebėjimais, bet biologiniu amžiumi* (Arrowsmith, 2003). Sąlyginai galime teigti, kad amžiaus diskriminacija labiau paveikia jaunesnius, o ne vyresnius darbuotojus (nors pastarieji šiuo požiūriu taip pat nėra išimtis) ir labai dažnai remiasi stereotipinėmis nuostatomis apie vyresnio amžiaus asmenis (Alpass, Mortimer 2007; Davey 2007).

Kalbėdami apie amžių, galime nagrinėti įvairius amžiaus aspektus, t. y. *biologinis amžius*, (Sterns, Miklos 1995), *psichologinis amžius*, t. y. „individo gebėjimas pritaikyti savo elgesį prie aplinkos poreikių“, ir *socialinis amžius*, kuris nurodo „socialines normas ir vaidmenis, taikomus individui, priklausomai nuo kultūros ar visuomenės“. Pažymėtina ir tai, kad priklausomai nuo individualių veiksnių (lyties, sveikatos būklės ir t. t.), senėjimo procesų specifikos, užimtumo turinio ir kt., senėjantys darbuotojai darbo rinkoje sudaro labai heterogenišką grupę.

Diskriminacija dėl amžiaus taip pat yra reiškinys, kuris giliai įsišaknijęs darbo vietose ir darbo rinkoje (Laczko, Phillipson, 1991). Mokslininkai teigia, kad stereotipai, kurie yra plačiai

² Ten pat.

paplitę visuomenėje, menkina vyresnio amžiaus asmenų galimybes darbo organizacijose ir darbo rinkoje (Arrowsmith 2003).

VYRESNIO AMŽIAUS ASMENŲ DALYVAVIMAS DARBO RINKOJE KAIP SOCIALINĖS POLITIKOS OBJEKTAS

Vyresnio amžiaus asmenų socialinės įtraukties į darbo rinką galimybių didinimas – vienas iš Lietuvos ir ES socialinės politikos prioritetų. Europos socialinėje chartijoje, kurią Lietuva ratifikavo 2001 m., II dalies 1 straipsnyje skelbiama, kad vienas pagrindinių tikslų ir įsipareigojimų – šalys narės turi išlaikyti kiek įmanoma didesnę ir pastovesnę gyventojų užimtumą, atstovauti darbuotojo teisėms laisvai pasirinkti darbą ir užtikrinti reikiamą pragyvenimo lygį. Europos socialinėje chartijoje taip pat kalbama apie amžių: 23 straipsnyje numatomi šalių narių įsipareigojimai, priemonės ir siekiai veiksmingai įgyvendinti pagyvenusių asmenų teisę į socialinę apsaugą, todėl valstybės įsipareigoja tiek tiesiogiai, tiek bendradarbiaudamos su viešosiomis ar privačiomis organizacijomis imtis atitinkamų priemonių, kurios leistų pagyvenusiems asmenims sudaryti sąlygas kuo ilgiau būti naudingais visuomenės nariais, pagyvenusiems asmenims laisvai pasirinkti gyvenimo būdą ir „gyventi nepriklausomiems jiems įprastoje aplinkoje tiek, kiek jie norės ir galės“. Galima teigti, kad Europos socialinėje chartijoje numatyti šalių įsipareigojimai apima darbingo amžiaus asmenis kaip homogenišką grupę, išskiriant neįgaliųjų (15 straipsnis) ir pareigų šeimai turinčių darbuotojų (27 straipsnis) teisę į lygias galimybes užimtumo srityje. Paminėtina, kad šioje chartijoje taip pat numatytos lygios galybės darbo rinkoje nepaisant lyties. Kaip skelbiama 20 straipsnyje, tiek vyrai, tiek moterys turi turėti lygias galimybes ir sąlygas įsidarbinti, kelti kvalifikaciją, dalyvauti mokymuose, gauti vienodą darbo užmokestį ir siekti profesinės karjeros.

Daugelis Europos Sąjungos šalių, formuodamos ES struktūrinių fondų lėšų panaudojimą 2007–2013 m., prioritetus teikė užimtumui didinti, visoms darbingo amžiaus grupėms įtraukti į darbo rinką, pensinio amžiaus asmenų užimtumui didinti, t. y. aktyviam senėjimui (angl. *active ageing*). Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos pirmasis prioritetas – *Kokybiškas užimtumas ir socialinė aprėptis* ir antrasis – *Mokymasis visą gyvenimą* akcentuoja ir vyresnio amžiaus asmenų užimtumo didinimo svarbą (2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programa 2007). Visos šios prioritetinės sritys ir priemonės ne tik pagerina tiek visos darbingo amžiaus asmenų grupės, tiek vyresnio amžiaus asmenų grupės gyvenimo kokybę, tačiau ir mažina socialinę atskirtį (Gruževskis ir kt. 2006).

Pagrindiniai Lietuvos Respublikos teisės aktai, reglamentuojantys vyresnio amžiaus asmenų (vyrų ir moterų) į(si)traukimo į darbo rinką galimybes, yra Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (2002) ir Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas (2006) (nauja redakcija 2009 m.). Lietuvos Respublikos darbo kodekso (2002) 92 straipsnyje nurodoma, kad papildomai darbo rinkoje yra remiami asmenys (bedarbiai), „turintys ar galintys turėti sunkumų susirasti darbą dėl nepakankamos kvalifikacijos ar darbo patirties, ilgalaikio nedarbo ar darbingumo praradimo“, taip pat „asmenys, kuriems iki senatvės pensijos amžiaus likę ne daugiau kaip penkeri metai“.

Remiantis Užimtumo rėmimo įstatymo (2009) 4 straipsniu, darbo rinkoje papildomai remiamiems asmenims priklauso ir vyresni nei 50 m. darbingo amžiaus Lietuvos Respublikos gyventojai, kuriems įstatymo numatyta tvarka suteikiama galimybė gauti lėšų darbo įgūdžiams atnaujinti, profesijai pakeisti. Pažymėtina, kad darbdaviams, įdarbinusiems vyresnę kaip 50 m. asmenį, gali būti skiriamos subsidijos darbo užmokesčiui iki 12 mėnesių, išskyrus atvejus, kai asmenų įdarbinimas apibrėžiamas terminuota darbo sutartimi, subsidijos mokėjimo trukmė negali būti ilgesnė kaip 3 mėnesiai (Užimtumo rėmimo įstatymas 2009, 26 straipsnis). Be įdarbinimo

subsidijuojant, Įstatyme numatytos ir kitos aktyvios darbo rinkos politikos priemonės, pavyzdžiui, bedarbių ir išpėtų apie atleidimą iš darbo darbuotojų profesinis mokymas ir neformalusis švietimas, parama darbo vietoms steigti, darbo rotacija, kurių įgyvendinimu rūpinasi Lietuvos darbo birža (22 straipsnis). Svarbu pažymėti, kad Bedarbių rėmimo įstatyme (1996) numatyta tvarka, papildoma parama buvo skiriama bedarbiams, kuriems iki pensijos likę ne daugiau kaip 5-eri metai, o 2006 m. šalyje įsigaliojusiam Užimtumo rėmimo įstatyme naujai įtraukta vyresnių nei 50 m. darbingų asmenų grupė, t. y. paankstintas amžius vyresnio amžiaus asmenų, galinčių gauti papildomą valstybės teikiamą paramą (įskaitant aktyvias darbo rinkos politikos priemones). Be pagrindinių įstatymų ir kitų teisės aktų, paminėtinos ir lygių galimybių programos, kurios Lietuvoje jau yra rengiamos apie dešimtmetį: Valstybinė moterų ir vyrų 2003–2004 metų lygių galimybių programa, Valstybinė moterų ir vyrų 2005–2009 metų lygių galimybių programa, Valstybinė moterų ir vyrų 2010–2014 metų lygių galimybių programa.

VYRESNIO AMŽIAUS ASMENŲ DISKRIMINACIJOS DARBO RINKOJE TYRIMAS: METODOLOGIJA IR REZULTATAI

Tyrimo instrumentų parinkimas

Straipsnyje pristatomi mokslinio tyrimo, atlikto lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos užsakymu, daliniai rezultatai. Išsamiau mokslinio tyrimo duomenys publikuojami tyrimo ataskaitoje³. Šiame straipsnyje pateikiami kiekybinės apklausos raštu rezultatai. Atliekant apklausą, diskriminacijos darbe raiška buvo vertinama pagal 14 požymių (žr. 1 lentelę). Skalės patikimumui vertinti taikyto *Spearman Brown* skiriamosios gebos koeficiento reikšmės 0,926 ir 0,907, o tai rodo labai aukštą sukonstruotos skalės kokybę. Faktorinės analizės būdu minėti pavieniai požymiai buvo sutankinti, t. y. buvo sudarytas sudėtinis diskriminacijos darbe indeksas (skalė), apimantis visus 14 pirminių rodiklių. Sudaryti indeksai atitinka intervalų skalės reikalavimus ir normalumo sąlygą – be didesnių apribojimų galima taikyti visus statistinius metodus (įskaitant parametrinius metodus).

1 lentelė. Diskriminacijos raiškos darbo aplinkoje sudėtinis indeksas, N = 747

Pirminiai rodikliai	Paašikinta sklaida %	L/itt (svoris)
Diskriminacijos raiška darbo aplinkoje (skalė)		
Apribotos su darbu susijusios privilegijos	62,7	,841
Užkirstos paaukštintimo pareigose galimybės		,835
Daromas (juntamas) spaudimas išeiti iš darbo		,834
Nesudaromos lygios galimybės dalyvauti organizacijos veikloje		,833
Nepagrįstai pažemintas pareigose		,823
Ribojamos kvalifikacijos tobulinimosi / mokymosi galimybės		,814
Vykdyta / paskirta neeilinė atestacija		,800
Duodama mažiau užduočių / ribojamos funkcijos, atsakomybė		,796
Mokamas mažesnis atlyginimas atliekant tas pačias užduotis, palyginti su kitais		,760
Nepagrįstai atleistas iš darbo		,758
Skirstant užduotis, pamainas ir pan. neatsižvelgiama į darbuotojo poreikius		,756
Darbuotojo atžvilgiu laidomi juokeliai ar komentarai		,751
Nesulaukė pripažinimo, įvertinimo, pagyrimo už gerai atliktą darbą		,747
Nepriėmė į darbą		,726

³ file:///C:/Users/inga/Downloads/vyresnio%20am%C5%BEliaus%20%C5%BEmoni%C5%B3%20tyrimas_ataskaita.pdf

TYRIMO IMTIS IR SOCIODEMOGRAFINĖS CHARAKTERISTIKOS

Formuojant respondentų imtį taikyti šie pagrindiniai tiriamųjų grupės atrankos kriterijai: amžius (40–74 m. asmenys), individo statusas darbo rinkos atžvilgiu ir yra / nėra pensijoje. Vykdam apklausa buvo tiriama 40–74 m. amžiaus asmenų generalinė visuma. Iš šios visu- mos buvo suformuota atrankinė imtis taikant atsitiktinės klasterinės atrankos būdą. Kie- kybinė reprezentatyvi vyresnio amžiaus asmenų apklausa buvo atlikta neviršijant 5 proc. paklaidos dydžio esant 95 proc. patikimumui.

Reprezentatyvioje anketinėje apklausoje dalyvavo 974 vyresnio amžiaus – nuo 40 iki 75 metų – asmenys (žr. 2 lentelę). Kas trečias respondentas patenka į 40–49 m., kas ant- ras – į 50–59 m. ir maždaug kas šeštas – į 60 m. ir vyresnių asmenų amžiaus kategorijas. Lyties aspektu ši imtis nėra simetriška – ją sudaro 77,1 proc. moterų ir 22,9 proc. vyrų. Minėta asimetrija sąlyginai atspindi neginčijamas pastarųjų metų Lietuvos tendencijas: nuolatinį moterų dalies didėjimą 40 m. ir vyresnio amžiaus asmenų kohortoje. Didžioji dauguma tyrimo dalyvių – lietuvių tautybės asmenys (95,5 proc.). Tyrime dalyvavę asme- nys pagal savo gyvenamąją vietą atstovauja visai Lietuvos teritorijai. Sostinėje gyvenantys respondentai bendrojoje imtyje sudaro 5,4 proc., kaime arba vienkienyje gyvena 22 proc., miestelyje – 12,3 proc. apklaustųjų. Urbanistiniams vienetams, turintiems apskrities arba rajono centro statusą, tenka apie trečdalį (36,7 proc.), didmiesčiams – apie ketvirtadalį visų respondentų. Aptarti rodikliai atskleidžia, kad imties pasiskirstymas pagal apskritis, kai- mo ir miesto vietoves yra artimas faktiniam Lietuvos urbanizacijos lygiui. Pagal išsilavi- nimą – daugiausia apklausta asmenų, turinčių bakalauro kvalifikacinį laipsnį (48,7 proc.), aukštesnįjį išsilavinimą sudaro 16,1 proc. Pagal statusą darbo rinkoje – imtyje dominuoja samdomi darbuotojai (71 proc.). Kalbant apie vidutines mėnesio pajamas, tenkančias vien- nam šeimos nariui, iki 2 001 Lt gauna net 85 proc. respondentų namų ūkių. Be to, vienam šeimos nariui iki 1 001 Lt tenka net 46 proc. Vertinant šeimos pajamas paaiškėjo, kad santy- kinai nedidelėmis (3 000 Lt neviršijančiomis pajamomis) disponuoja kas antro respondento šeima (56 proc.). Tarp jų iki 1 000 Lt įplaukas nurodė 7,4 proc., iki 2 000 Lt – 23,7 proc. ir iki 3 000 Lt – 24,9 proc. tyrimo dalyvių. Reikia pabrėžti, kad didesnes nei 6 000 Lt šei- mos pajamas gauna vos penki iš šimto apklaustų vyresnio amžiaus asmenų. Be to, atlikus *Kruskal-Wallis* testą paaiškėjo, kad vyriausių, t. y. 60 m. ir vyresnių, respondentų šeimos pajamos yra statistiškai reikšmingai mažesnės nei patenkančių į 40–49 m. amžiaus grupę ($p = 0,002$; $\chi^2 = 12,225$; $df = 2$). Tyrime dalyvaujantys asmenys galėjo priskirti save ir savo namų ūkį atitinkamai socialinei grupei. Didžiosios daugumos respondentų teigimu, jie gy- vena normaliai, vidutiniškai (73,7 proc.). Vargingai, skurdžiai gyvena beveik kas penktas (19,4 proc.) respondentas ar jo šeima. Mažesnė, tačiau taip pat sviri respondentų dalis tei- gė, kad vos gali išgyventi (6,1 proc. apklaustųjų). Gyvenantys labai gerai ar pasiturinčiai nurodė mažiau nei 1 proc. respondentų (žr. 2 lentelę).

TYRIMO REZULTATAI

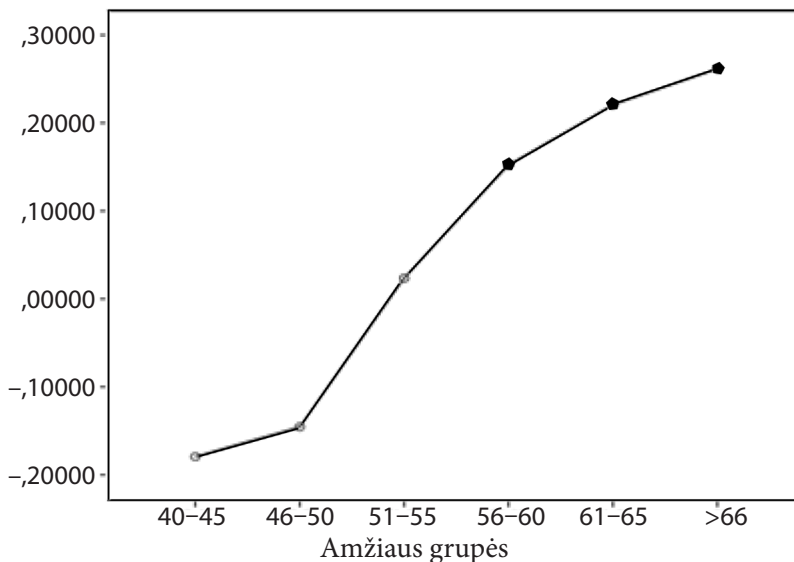
Tyrimu buvo siekiama įvertinti darbe patiriamos diskriminacijos ir amžiaus sąsajas. Duome- nų analizei pasirinktas ANOVOS testas, leidžiantis nustatyti statistiškai patikimus skirtumus daugiau nei dviejose grupėse. Šiuo atveju diskriminacijos raiška buvo lyginama 6 skirtingose amžiaus kategorijose: 40–45, 46–50, 51–55, 56–60, 61–65 m. ir vyresnių nei 65 m. asmenų.

Duomenų analizė atkleidė, kad diskriminacija darbinėje aplinkoje didėja kartu su res- pondentų amžiumi, t. y. vyresnėse grupėse diskriminacijos raiška intensyviausia ($p = 0,007$)

2 lentelė. Tyrimo imties charakteristikos (N = 974)

Lytis	Amžius		Išsilavinimas						
	40–49 m.	50–59 m.	≥60 m.	Vidurinis ir žemesnis	Aukštesnysis / profesinis	Aukštasis bakalauras	Magistras		
Vyras	22,9	77,1	35,9	49	15,4	3,3	16,1	48,7	31,9
Gyvenamoji vieta									
Apskritis	Sostinė	Didmiestis	Apskritis centras	Rajono centras	Miestelis	Kaimas	Vienkiemis		
	5,4	23,5	11,9	24,8	12,3	19,7	2,3		
Kauno	25	Subjektyvus savęs priskyrimas socialinei grupei							
Vilniaus	12,1	Vidutiniškai gyvenantis		Skurdžiai gyvenantis	Vos išgyvena	Lietuvis	Lenkas	Rusas	Kita
Šiaulių	11,2	0,8	73,7	19,4	6,1	95,5	2	2	0,5
Panevėžio	10,7	Statusas darbo rinkoje		Šeimos mėnesinės pajamos*		Mėnesinės pajamos vienam šeimos nariui*			
Marijampolės	9,4	Samd. darbuotojas	71	≤1 000 Lt	7,4	≤1 000 Lt	46		
Klaipėdos	8,2	Darbdavys	8,5	1 001–2 000 Lt	23,7	1 001–1 500 Lt	23,6		
Alytaus	7,4	Pensininkas	5,4	2 001–3 000 Lt	24,9	1 501–2 000 Lt	15,4		
Tauragės	6	Bedarbis	3	3 001–4 000 Lt	19,4	2 001–2 500 Lt	5,8		
Utenos	5,9	Ūkininkas	1,8	4 001–5 000 Lt	12,8	2 501–3 000 Lt	5,2		
Telšių	4,1	Kita	15,2	≥5 001 Lt	11,8	≥3 001 Lt	4		

(žr. 1 pav.). Tai patvirtina ir jungtinio diskriminacijos darbo aplinkoje indekso Z įverčio vidurkių palyginimas skirtingose amžiaus grupėse (žr. 2 pav.).

1 pav. Skirtingų amžiaus grupių asmenų diskriminacijos darbe raiška (apibendrinta diskriminacijos skalė, ANOVA, $p = 0,007$, $N = 747$)

2 pav. Jungtinio diskriminacijos darbo aplinkoje indekso Z įverčio vidurkių palyginimas skirtingose amžiaus grupėse, $N = 747$

Siekiant išryškinti diskriminacijos skirtumus minėtose amžiaus grupėse, buvo atlikta diskriminacijos darbo aplinkoje skalės transformacija į z-skalę, t. y. sudaryta skalė, kurios vidurkis lygus 0, o standartinis nuokrypis – 1, matavimo vienetas – vienas standartinis nuokrypis. Tokiu būdu skirtumai tarp grupių matuojami įvertinus juos standartinio nuokrypio

dalimis. Pažymėtina, kad neigiamos z-skalės reikšmės rodo mažesnę diskriminacijos lygį nei imties vidurkis, o teigiamos – atvirkščiai, didesnę. Vidurkių skirtumas z-skalėje yra vienas iš efektyvios vertės (*effect size*) matavimo būdų ir gali būti interpretuojamas remiantis J. Coheno (1988) pasiūlyta plačiai taikomuosiuose statistiniuose tyriuose naudojama skale: iki 0,2 – *skirtumai neinterpretuoti*, 0,2–0,3 – *skirtumas mažas*, 0,3–0,8 – *skirtumas vidutinis* ir daugiau nei 0,8 – *skirtumas didelis*. Duomenų analizė atskleidė, kad 40–50 m. amžiaus grupėje patiriama diskriminacija darbe yra santykinai nedidelė, t. y. yra žemesnė nei imties vidurkis. Labiau išreikšta diskriminacija pastebima 56–60 m. ir stiprėja vyresnėse amžiaus grupėse (žr. 2 pav.). Lyginant diskriminacijos raišką vyrų ir moterų grupėse statistiškai reikšmingų skirtumų neišryškėjo.

Lyginant skirtingų amžiaus grupių diskriminacijos darbe raišką pagal atskirus požymius buvo taikytas *Kruskal-Wallis* kriterijus, leidžiantis tarpusavyje lyginti daugiau nei 2 pagal atitinkamą požymį nepriklausomų imčių vidurkių skirtumus. Diskriminacijos raiška pagal atskirus požymius buvo lyginama 6 amžiaus kategorijose. Palyginus diskriminacijos darbe raišką pagal atskirus požymius (žr. 3 lentelę) išryškėjo, kad 9 iš 14 diskriminacijos požymių raiška statistiškai reikšmingai susijusi su respondentų amžiumi, t. y. vyresnio amžiaus respondentai darbe dažniau susiduria su įvairiomis diskriminacijos apraiškomis. Paaiškėjo, kad vyresniems darbuotojams sudaromos darbo sąlygos pasižymi menkesnėmis karjeros ir perspektyvos prielaidomis, t. y. jiems pradedamos labiau *riboti kvalifikacijos tobulinimosi / mokymosi galimybės darbe* ($p = 0,000$), *užkertamos paaukštinimo pareigose galimybės* ($p = 0,000$), taip pat *ribojamos saviraiškos galimybės* – vyresni respondentai dažniau susiduria su *atliekamų funkcijų, atsakomybės ribojimu* ($p = 0,009$). Taip pat pažymėtina, kad vyresnio amžiaus darbuotojai dažniau susiduria su diskriminuojančiais, socialinio teisingumo ir pagarbos stokojančiais darbo santykiais: *skirstant užduotis, pamainas ir pan. dažniau neatsižvelgiama į jų poreikius* ($p = 0,040$), jiems *mokamas mažesnis atlyginimas atliekant tas pačias užduotis, palyginti su kitais* ($p = 0,004$), taip pat jiems tenka dažniau *išgirsti jų atžvilgiu laidomus juokelius ar komentarus* ($p = 0,001$), jie *rečiau sulaukia pripažinimo, įvertinimo, pagyrimo už gerai atliktą darbą* ($p = 0,001$). Tyrimas atskleidė ir kraštutinių, diskriminuojančių vyresnės kartos darbuotojus, elgesio požymių. Vyresnio amžiaus respondentų grupėse dažniau patiriamas *spaudimas išeiti iš darbo* ($p = 0,000$), taip pat dažniau susiduriama su *nepagrįstu atleidimu iš darbo* ($p = 0,009$).

Lyginant diskriminacijos darbe raišką pagal atskirus požymius, vyrų ir moterų grupėje statistiškai reikšmingų skirtumų neišryškėjo. Tačiau gautas rezultatas tyrėjų neįtikino. Darytina išvada, kad statistiškai reikšmingi skirtumai galėjo neišryškėti ir dėl sąlyginai mažos vyrų dalies imtyje, kurią papildomai išskaidžius į mažesnius amžiaus poaibius nesusidarė minimalus statistinis lizdas, leidžiantis atlikti patikimus palyginimus. Ateityje, siekiant atskleisti vyrų ir moterų patirčių darbo rinkoje skirtumus, reikėtų formuoti lygiavertes (pagal lyties požymį) tiriamųjų imtis, papildomai kontroliuojant imčių kvotas pagal tyrimui svarbius kintamuosius. *Tiesioginio diskriminavimo dėl amžiaus raiška skirtingose amžiaus grupėse* buvo vertinama taikant kryžminės klasifikacijos lenteles. Viena iš duomenų tinkamumo šiam metodui sąlygų yra ta, kad vienoje lentelės celėje būtų ne mažiau 5 atvejų. Ši sąlyga tyrime tenkinama. Tiesioginė diskriminacija buvo vertinama klausiant respondentų, ar jiems per pastaruosius 5 metus yra kas sakęs, kad *esate per seni dirbti šį darbą?* Taip pat buvo nurodyti 7 diskriminavimo šaltiniai (asmenys ar jų grupės).

Paaiškėjo, kad tiesioginė diskriminacija susijusi su amžiumi keliose grupėse: labiau linkę vyresnio amžiaus asmenims tiesiogiai pasakyti, kad jie jau *per seni dirbti, darbdaviai* ($p = 0,000$), *bendradarbiai* ($p = 0,000$), *viešojo sektoriaus darbuotojai* ($p = 0,001$) ir *šeimoms*

3 lentelė. Skirtingų amžiaus grupių asmenų diskriminacijos darbe raiška pagal atskirus požymius (Kruskal-Wallis kriterijus)

Amžiaus grupė	Ribojamos kvalifikacijos tobulinimosi / mokymosi galimybės* (p = 0,000)		Užkirstos paaugstinimo pareigose galimybės* (p = 0,000)		Duodama mažiau užduočių / ribojamos funkcijos, atsakomybė* (p = 0,009)		Mokamas mažesnis atlyginimas atliekant tas pačias užduotis, palyginti su kitais* (p = 0,004)		Vykdyta / paskirta neeilinė atestacija		Nepagrįstai pažemintas pareigose		Apribotos su darbu susijusios privilegijos	
	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas
40-45	160	367,20	158	340,60	157	363,82	157	361,14	157	374,24	155	369,79	156	366,71
46-50	199	367,86	197	375,06	195	384,37	198	403,76	193	401,09	196	394,31	196	393,52
51-55	216	436,19	213	428,19	212	411,74	214	412,13	212	402,61	209	413,73	212	414,16
56-60	176	456,91	173	448,29	171	443,09	171	425,40	170	417,95	171	420,40	172	426,70
61-65	56	474,14	53	495,36	53	448,80	53	460,44	52	447,95	53	438,15	53	448,33
>66	24	523,15	25	523,04	22	433,66	25	519,36	21	407,31	25	458,52	21	436,36
Iš viso	831		819		810		818		805		809		810	

Amžiaus grupė	Daromas spaudimas išeiti iš darbo* (p = 0,000)		Darbuotojo atžvilgiu laidomi juokeliai ar komentarai* (p = 0,001)		Nesudaromos lygios galimybės dalyvauti organizacijos veikloje		Nesulaukė pripažinimo, įvertinimo, pagyrimo už gerai atliktą darbą* (p = 0,001)		Nepriėmė į darbą		Nepagrįstai atleido iš darbo* (p = 0,009)		Skirstant užduotis, paminas ir pan. neatsižvelgiama į darbuotojo poreikius* (p = 0,040)	
	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas	N	Vidurkių rangas
40-45	155	358,06	156	353,94	156	375,84	156	369,39	155	377,75	156	365,14	156	369,24
46-50	195	392,13	197	390,22	198	392,21	197	372,03	193	384,91	191	374,90	191	379,25
51-55	212	406,80	211	409,43	215	420,89	211	425,97	206	396,83	206	402,49	207	401,62
56-60	170	424,49	170	445,76	167	415,87	173	447,26	168	424,10	169	429,64	171	431,13
61-65	54	479,11	54	457,57	52	445,75	54	473,06	48	386,58	46	397,30	50	443,22
>66	27	542,59	25	477,02	24	444,52	25	384,76	21	421,21	24	486,00	25	453,74
Iš viso	813		813		812		816		791		792		800	

* Konkretaus diskriminacijos požymio raiška statistiškai reikšmingai skiriasi skirtingose amžiaus grupėse;

N = absoliutus skaičius, atspindintis imties konkrečioje amžiaus grupėje dydį;

Vidurkių rangas – kuo aukštesnis rangas, tuo labiau matuojamas požymis yra išreikštas atitinkamoje amžiaus grupėje.

nariai ($p = 0,004$). Net kas trečias vyresnis nei 65 m. asmuo, paminėjęs, kad patyrė tiesioginę diskriminaciją darbe, tai išgirdo iš savo darbdavio, daugiau nei kas penktas nesulaukė palaiškymo iš šeimos narių, girdėjo iš viešojo sektoriaus darbuotojų, o iš bendradarbių teko išgirsti beveik kas trečiam 61–65 m. amžiaus respondentui (4 lentelė).

4 lentelė. Tiesioginio diskriminavimo dėl amžiaus raiška skirtingose amžiaus grupėse (kryžminės klasifikacijos lentelių rezultatų apibendrinimas, χ^2)

Amžiaus grupė	Diskriminavimo šaltiniai						
	Darbdavys* ($p = 0,000$)	Potencialus darbdavys	Bendradarbiai* ($p = 0,000$)	Įdarbinimo agentūros darbuotojai	Viešojo sektoriaus (sveikatos, švietimo, socialinių paslaugų ir kt.) darbuotojai* ($p = 0,001$)	Šeimos nariai* ($p = 0,004$)	Draugai, pažįstami
40–45 m.	0,0 %	6,3 %	1,9 %	5,2 %	1,3 %	2,5 %	3,9 %
46–50 m.	2,5 %	10,6 %	3,5 %	6,3 %	8,5 %	6,6 %	8,1 %
51–55 m.	5,0 %	6,2 %	4,2 %	6,2 %	4,8 %	6,0 %	7,4 %
56–60 m.	7,7 %	11,0 %	14,5 %	9,8 %	7,5 %	8,5 %	9,7 %
61–65 m.	14,3 %	2,4 %	28,3 %	7,5 %	15,2 %	14,0 %	11,8 %
>66 m.	33,3 %	17,6 %	17,4 %	0,0 %	20,0 %	21,7 %	8,7 %

* Statistiškai reikšmingai diskriminacijos raiška susijusi su amžiaus kategorija.

IŠVADOS

- Remdamiesi mokslinės literatūros ir kiekybinio tyrimo duomenų analize, galime teigti, kad vyresnio amžiaus asmenys dėl jų amžiaus, lyties, įsitikinimų ir kt. darbe susiduria su įvairaus pobūdžio diskriminacijos apraiškomis. Tai riboja sėkmingas jų įtraukties į darbo rinką galimybes. Remiantis atlikto tyrimo duomenimis, konstatuota, kad kas ketvirtas vyresnio amžiaus asmuo susiduria su diskriminacija profesinėje veikloje.

- Atliktas tyrimas atskleidė, kad diskriminacija darbinėje aplinkoje didėja su respondentų amžiumi, t. y. vyresnėse grupėse diskriminacijos raiška intensyviausia. 40–50 m. amžiaus grupėje patiriama diskriminacija darbe yra žemesnė nei imties vidurkis. Su amžiumi susijusi diskriminacija akivaizdesnė amžiaus kategorijoje nuo 56–60 m. ir ypač išryškėja vyresnėse amžiaus grupėse. Pažymėtina, kad vyresnis amžius yra ne vienintelis veiksnys, ribojantis asmenų įsidarbinimo galimybes, pavyzdžiui, kas trečias vyresnio amžiaus asmuo neturėjo / neturi reikiamos kvalifikacijos arba praktinės patirties, susijusios su konkrečia darbo vieta ir pareigomis.

- Vyresniems darbuotojams darbe sudaromos kliūtys karjerai ir perspektyvai, t. y. jiems pradedamos labiau riboti kvalifikacijos tobulinimosi / mokymosi, paaukštinimo pareigose galimybės, atliekamos funkcijos ir atsakomybės. Taip pat vyresnio amžiaus darbuotojai dažniau susiduria su diskriminuojančiais, socialinio teisingumo ir pagarbos stokojančiais darbo santykiais, dažniau patiria spaudimą išeiti iš darbo ar yra tiesiog nepagrįstai atleidžiami. Tiesiogiai diskriminuoti vyresnius asmenis dėl amžiaus pasakant, kad jie yra *per seni*, labiau linkę darbdaviai ir bendradarbiai, o ne viešojo sektoriaus darbuotojai ar šeimos nariai.

Literatūra

1. Alpass, F.; Mortimer, R. 2007. *Ageing Workforces and Ageing Occupations*. A Discussion Paper. Wellington: Department of Labour.
2. Arrowsmith, A. J. 2003. "Theories and Practice of Age Discrimination: Evidence from Personnel Managers", *Review of Employment Topics* 6(1): 1–54.
3. Burns, J. 2001. *Literature Review on Mature Workers Programme*. Wellington: Top Drawer Consultants for Department of Work and Income.
4. Cohen, J. 1988. *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. 2nd ed. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Davey, J. 2007. *Maximizing the Potential of Older Workers*. Wellington: New Zealand Institute for Research and Ageing.
6. Eurobarometer. 2012a. *Active Ageing. Special Eurobarometer 378 / Wave EB76.2 – TNS Opinion & Social*.
7. Eurobarometer. 2012b. *Discrimination in the EU in 2012. Special Eurobarometer 393 / Wave EB77.4 – TNS Opinion & Social*.
8. „Europos socialinė chartija“, *Valstybės žinios* 2001-06-08, Nr. 49-1704. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=42260&Condition2=>
9. Eurostat. 2012. *Active Ageing and Solidarity Between Generations. A Statistical Portrait of the European Union 2012*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
10. Gray, L.; McGregor, J. 2003. "Human Resource Development and Older Workers: Stereotypes in New Zealand", *Asia Pacific Journal of Human Resources* 41(3): 338–353.
11. Gruber, J.; Wise, D. A. 2004. *Social Security Programs and Retirement around the World: Micro-Estimation*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
12. Gruževskis, B.; Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Biveinytė, S. 2006. *Sunkiai integruojamų asmenų padėties darbo rinkoje analizė ir priemonės jų užimtumui didinti*: mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
13. Hardy, M. A. 2011. "Rethinking Retirement", in *Handbook of Sociology of Aging*, eds. R. A. Settersten, J. L. Angel. New York: Springer, 213–328.
14. Laczko, F.; Phillipson, C. 1991. *Changing Work and Retirement: Social Policy and the Older Worker*. Buckinghamshire: Open University Press.
15. Lazutka, R.; Skučienė, D. 2005. „Pagyvenusiu asmenų užimtumas“, iš *Lietuva Europos Sąjungoje: pirmieji metai*, sud. R. Lazutka, A. V. Matulionis, V. Stankūnienė. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. 117–128.
16. „Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas“, *Valstybės žinios* 1996. Nr. 18-457.
17. „Lietuvos Respublikos darbo kodeksas“, *Valstybės žinios* 2002. Nr. 64-2569.
18. „Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas“, *Valstybės žinios* 2006. Nr. X-694.
19. McMullin, J. A.; Cooke, M.; Downie, R. 2004. *Labour Force Ageing and Skill Shortages in Canada and Ontario*. Research Report. Available from: http://cprn.org/documents/31517_fr.pdf
20. Mikulionienė, S. 2008. „Diskriminacijos dėl amžiaus samprata viešajame diskurse: asmenų, dirbančių viešajame sektoriuje, atvejis“, *Socialinis darbas* 7(1): 19–25.
21. Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Moskvina, J. 2007. „Vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų profesinio mokymo ir konsultavimo poreikiai“, *Gerontologija* 4(8): 236–245.
22. Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Moskvina, J. 2008. „Vyresnio amžiaus asmenų dalyvavimo darbo rinkoje galimybių vertinimas“, *Socialinis darbas* 7(1): 26–35.
23. Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. 2011. „Diskriminacijos apraiškos: aktuali būklė bei tendencijos antidiskriminacijos srityje“, *Filosofija. Sociologija* 22(2): 115–128.
24. Raškinis, D. 2008. „Lietuvos darbo rinka: problemos ir galimi sprendimo būdai“, *Taikomoji ekonomika* 2(1): 55–71.
25. Riach, P. A.; Rich, J. 2007. *An Experimental Investigation of Age Discrimination in the English Labor Market*. Discussion Paper No. 3029. IZA DP No. 3029. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit. Available from: <http://ftp.iza.org/dp3029.pdf>
26. Sargeant, M. 2011. *Age Discrimination: Ageism in Employment and Service*. Farnham: Gower Publishing Limited.
27. Sterns, H.; Miklos, S. 1995. "The Aging Worker in a Changing Environment: Organizational and Individual Issues", *Journal of Vocational Behaviour* 47: 248–268.

28. UK Commission for Employment and Skills (UKCES). 2011. *Older People and Skills in a Changing Economy*. Briefing Paper Series. Available from: http://www.oph.fi/download/140969_equality-older-people.pdf
29. *Valstybinė moterų ir vyrų 2003–2004 metų lygių galimybių programa*. 2003. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>
30. *Valstybinė moterų ir vyrų 2005–2009 metų lygių galimybių programa*. 2005. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262423&p_query=&p_tr2=
31. *Valstybinė moterų ir vyrų 2010–2014 metų lygių galimybių programa*. 2010. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=372298&p_query=&p_tr2=
32. *2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programa*. Vilnius, 2007 m. liepos 30 d. Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/ES_Paramam/strukturines_paramos_2007_1013m._medis/titulinis/files/1VP_ZIP_2007-07-30.pdf

RŪTA BRAZIENĖ, INGA MIKUTAVIČIENĖ

The expression of the age discrimination in the Lithuanian labour market

Summary

In ageing societies, the elderly persons constitute larger and larger part of the population. The active participation of the elderly people in the labour market is a very important factor to sustainable development of the societies. However, in many EU countries labour market participation opportunities decline with the age. Lithuania is not an exception in this context. The results of national and international surveys disclosed that 50–55 years old persons face the first difficulties on the labour market. 50–55 years old persons not only face particular social exclusion in job search, but more often than younger people experience discrimination on the workplace (Eurobarometer, 2012a; Larja et al., 2012). This paper is aimed at analysing an expression of discrimination of elderly people on the Lithuanian labour market. In this paper theoretical aspects of age discrimination, elderly people employment as a social policy problem are discussed. The empirical part of the paper presents the results of age discrimination on the labour market survey research carried out in Lithuania in 2014. 974 persons aged 40–74 participated in the survey. The research results revealed that every fourth respondent is facing discrimination in professional activity and the expression of discrimination tends to increase with the age of the respondent. Discrimination in the age group of 40–50 years is lower than the total sample average and starts to increase in the age group of 56–60 years, and especially increases in the older age groups. The research results disclosed that for elderly employees there are obstacles for career and future perspectives; elderly people more often face discriminative, lacking social justice and personal respect labour relations, more often experiencing pressure to leave the job or facing unreasonable dismissal.

Key words: discrimination, labour market, elderly people

Skurdo kultūros apraiškos socialinės paramos gavėjų grupėje

RASA ZABARAUSKAITĖ, BOGUSLAVAS GRUŽEVSKIS

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Darbo rinkos tyrimų institutas, A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: rasa.zabarauskaite@dsti.lt; boguslavas.gruzevskis@dsti.lt

Straipsnyje, panaudojus skirtingus duomenų šaltinius, analizuojamas skurdo ir skurdo kultūros fenomenas bei siekiama įvertinti skurdo kultūros apraiškas tarp socialinės paramos gavėjų Lietuvoje. Aptariama skurdo samprata ir jos koncepcijos bei skurdo atsiradimo priežastis aiškinančios teorijos. Ypatingas dėmesys skiriamas skurdo kultūros nuostatoms nagrinėti bei mokslinių tyrimų, atliktų šioje srityje, apžvalgai. Atliekama makro- ir mikrolygmens skurdo situacijos Lietuvoje analizė – analizuojami skurdo ir socialinės atskirties rodikliai ES šalių narių kontekste bei socialinės paramos gavėjų apklausa, atlikta 2014 m. Lietuvoje, duomenys.

Apklausa parodė, kad tarp socialinės paramos gavėjų pastebimos gana ryškios skurdo kultūros apraiškos, kurios daugiausia pasireiškia išorinės aplinkos kaltinimu dėl esamos situacijos ir nusivylimu valdžia bei darbdaviais.

Straipsnis parengtas remiantis Nevyriausybinės organizacijos „Lietuvos Caritas“ užsakyму – 2014 m. autorių atlikto tyrimo „Sisteminis skurdo problemos tyrimas Lietuvoje“ duomenimis.

Raktažodžiai: skurdas, skurdo kultūra, socialinė atskirtis, socialinės paramos gavėjai

ĮVADAS

Nors pasaulyje skurdo kultūros fenomenas buvo pradėtas nagrinėti dar XX a. 5-ajame dešimtmetyje, Lietuvoje ši sritis yra palyginti mažai tyrinėta. Pati skurdo kultūros koncepcija yra kilusi iš antropologijos, sociologijos ir eugenikos mokslų, o pirmasis ją šiuolaikinėje mokslinėje plotmėje apibrėžė mokslininkas Oscaras Lewisas. Skurdo kultūros koncepcija grindžiama idėja, kad neturtingiausi visuomenės sluoksniai sudaro antrinę visuomenę ar subkultūrą, turinčią savarankiškai įtvirtintas elgesio normas, perduodamas iš kartos į kartą (Lewis 1968; Rodgers 2000; Hill, Gaines 2007).

Skurdo kultūros apraiškos aptinkamos daugelyje šalių. Ryškiausi šio fenomeno požymiai Lietuvoje: nepasitikėjimas visuomene, valstybe ir jos institucijomis, savo valstybės laikymas svetima ir priešiška jėga, atskirtis, fatalizmas ir tikėjimas, kad nieko negalima pakeisti savo gyvenime (Pileckaitė 2011). Mokslininkų teigimu, siekiant išsivaduoti iš skurdo kultūros, nepakanka tradicinių socialinės paramos formų, kurios dažniausia remiasi turto perskirstymu iš turtingųjų visuomenės sluoksnių neturtingiesiems. Sprendžiant šią problemą reikia iš esmės keisti skurstančiųjų požiūrį ir vertybių sistemą (Harrington 1962; Ehrenreich 2012). Taigi tiriant skurdo fenomeną ir siekiant numatyti efektyvias skurdo ir

socialinės atskirties mažinimo priemonės, itin svarbu nagrinėti gilumines skurdo priežastis, kadangi jos lemia vienų ar kitų politikos priemonių taikymo tikslumą. Svarbu pažymėti ir tai, kad, kalbėdami apie skurdo kultūrą, neretai mokslininkai akcentuoja priklausomybės nuo socialinės paramos problemą (Murray 1984; Rodgers 2000). C. Murray'aus (1984) teigimu, vyriausybės politika, kuri remiasi parama grynaisiais pinigais galintiems dirbti visuomenės nariams, per pastaruosius keletą dešimtmečių sukūrė priklausomybės nuo socialinės paramos kultūrą, skatinančią skurdo išlikimą ir prisidedančią prie kitų socialinių problemų. Todėl tiriant skurdo priežastis ypatingas dėmesys turi būti skiriamas socialinės paramos gavėjų grupei ir jų ekonominėms nuostatomis nagrinėti.

Šio straipsnio tikslas – aptarti skurdo kultūros fenomeną bei įvertinti skurdo kultūros apraiškas tarp socialinės paramos gavėjų Lietuvoje. Pirmojoje straipsnio dalyje analizuojama skurdo samprata ir skurdo koncepcijos, aptariamoms skurdo atsiradimo priežastis aiškinančios teorijos, ypatingas dėmesys skiriamas skurdo kultūros nuostatomis aiškinti. Vėliau atliekama makro- ir mikrolygmens skurdo situacijos analizė Lietuvoje – analizuojami skurdo ir socialinės atskirties rodikliai ES šalių narių kontekste ir 2014 m. atliktos socialinės paramos gavėjų apklausos duomenys.

SKURDO SAMPRATA IR SKURDO KONCEPCIJOS

Skurdo problemos nagrinėjimo ištakos siekia dar XVIII a., kai skurdas buvo suprantamas kaip nepakankamos pajamos siekiant įsigyti būtinausių reikmenų, kad palaikytų asmens fizinį pajėgumą. Ekonomikos teorijos klasikas A. Smitas ekonominį skurdą 1776 m. apibrėžė kaip reikalingiausių daiktų, skirtų asmens gyvybei palaikyti, bei kitų reikmių, be kurių, atsižvelgiant į visuomenės gyvenimo standartus, žmogui nepridera būti, stygių. Skurdo sąvokos apibrėžimą apsunkina jos daugiaprasmiškumas – skurdas turi įtakos asmens padėčiai, jo situacijai bendruomenėje (fiziniai, socialiniai, moraliniai, psichologiniai ir kt. aspektai). Be to, pastaroji sąvoka gali kisti tobulėjant visuomenei bei keičiantis gyvenimo lygiui šalyje (Ravallion 1992; Zabaraukaitė 2008).

Skurdo sampratos raidos procese išsiskyrė dvi principinės skurdo koncepcijos – absoliutaus ir santykinio skurdo. Šios koncepcijos skirtingai interpretuoja individų asmeninius poreikius vertinant jų pasiektą gyvenimo (gerovės) lygį šalyje.

Absoliutaus skurdo koncepcija skurdą susieja su minimaliu asmeninių poreikių patenkinimo lygiu. Remiantis šia koncepcija, asmenys, neturintys pakankamai pajamų asmeniniams poreikiams patenkinti, yra vadinami skurstančiais. Tuo tarpu santykinio skurdo koncepcija remiasi individų gyvenimo lygio, apibrėžto santykiu su kitų gyventojų ekonominių išteklių lygiu, arba, kitaip tariant, su vidutiniu gyvenimo lygiu šalyje, matavimu. Skurstančiais tokiu atveju yra laikomi asmenys, kurių ištekliai (pajamos ar išlaidos) yra žymiai mažesni nei vidutiniškai šalyje. Santykinio skurdo koncepcija skurdą daugiau traktuoja kaip ekonominės nelygybės reiškinį (Alcock 2006; Zabaraukaitė 2008).

Šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje skurdas dažniausiai apibrėžiamas remiantis santykinio skurdo koncepcija, t. y. kaip tam tikros gyventojų socialinės grupės asmenų ekonominių išteklių nepakankamumas ekonominėms gėrybėms įsigyti / negalėjimas pasiekti tam tikro gyvenimo lygio, užtikrinančio minimalių individo ir jo šeimos asmeninių poreikių. Skurstančiais tokiu atveju laikomi asmenys, kurių pajamos yra žymiai mažesnės nei vidutinės šalyje (Ravallion 1992; Alcock 2006).

Reikėtų pažymėti, kad, mokslininkų teigimu, skurdo problema turėtų apimti kur kas platesnį požiūrį nei vien tik finansiniai sunkumai. Matuojant skurdą, turėtų būti atsižvelgiama

į tokius rodiklius kaip būsto kokybė, gyventojų raštingumo lygis, gyvenimo trukmė, galimybės gauti viešąsias paslaugas ir pan. (Bourguignon, Chakravarty 2003; Payne 2005). Pavyzdžiui, R. K. Payne (2005) išskyrė aštuonis išteklius, kurių buvimas arba nebuvimas lemia skurdo poveikį, tai: finansiniai, emociniai, protiniai, dvasiniai, fiziniai, paramos sistemos, ryšių ir santykių bei žinių apie paslėptas taisykles ištekliai. R. K. Payne teigimu, jeigu asmuo turi ribotus finansinius išteklius, bet stiprią emociją, dvasinę ir fizinę paramą, skurdo našta gali būti gerokai sumažinama. Taip pat reikia pažymėti, kad skurdo kultūros tyrimų kontekste šiuolaikinėje visuomenėje skurdas vis labiau turi būti suvokiamas kaip tam tikrų vertybių, socialinių įgūdžių bei komunikacinių kompetencijų trūkumas, nei pajamų, piniginių išteklių ir materialinių sąlygų nepakankamumas.

SKURDO PRIEŽASTYS IR SKURDO KULTŪROS FENOMENAS

Mokslinėje literatūroje pateikiamos skirtingos skurdo priežastys, kurios aiškinamos skirtingais požiūriais ir mokslinėmis teorijomis. Bendriausia prasme, mokslinėje literatūroje skurdo priežastys yra skirstomos į individualias ir visumines (Ajakaiye, Adeyeye 2004; Alcock 2006). Individualios skurdo priežastys paaiškina skurdo atsiradimą, remiantis individualiomis sąlygomis bei aplinkybėmis, kuriose funkcionuoja individas, bei jo asmeninėmis charakteristikomis (išsimokslinimo lygiu, profesiniais gebėjimais, sveikatos būkle ir pan.). Visuminės skurdo priežastys nagrinėjamos visos šalies ekonomikos mastu. Visuminėmis skurdo priežastimis yra laikoma:

- nelygios produktyvaus užimtumo galimybės;
- nepakankama ar neadekvati visuminė paklausa (makroekonominė politika ir jos nulemtos problemos);
- žemas šalies išsivystymo lygis.

Kiek kitokių skurdo priežasčių skirstymą pateikia K. Cuthrell ir kt. (2010). Minėti mokslininkai išskiria situacinį skurdą ir skurdą, perduodamą iš kartos į kartą. Situacinis skurdas yra paprastai nulemtas tokių specifinių sąlygų kaip liga, darbo praradimas ar pan. ir trunka trumpesnį laikotarpį. Iš kartos į kartą perduodamas skurdas – tai besitęsiantis skurdo ciklas, kuriame dvi ar daugiau kartų patiria ribotus išteklius. Pastaroji skurdo rūšis gali būti apibūdinama kaip turinti savitą kultūrą, paslėptas taisykles ir tikėjimo sistemą (Cuthrell ir kt. 2010).

R. Lazutka (2001) skurdo atsiradimo priežastis skirsto į du tipus: skurdą, atsirandantį dėl pataloginių veiksnių, ir struktūrinį skurdą. Patologinio skurdo priežastys, jo teigimu, yra susijusios su skurstančių žmonių elgesiu, jų bruožais. Šios priežastys aiškinamos remiantis skirtingais požiūriais – individualistiniu (kai žmonės patenka į skurdą dėl netinkamo apsisprendimo svarbiais gyvenimo klausimais), šeimininiu (kada skurdas perduodamas iš kartos į kartą) ir subkultūriniu (kada sukuriama „skurdo kultūra“, formuojanti skurstančiųjų gyvenimo būdą). Struktūrinio skurdo priežastis R. Lazutka sieja su visuomenės savybėmis.

Kalbant apie skurdo priežastis reikia pažymėti ir tai, kad skurdo ir socialinei atskirčiai plisti įtakos turi ir ekonominiai ciklai. Ekonomikos nuosmukio metu sumažėja vidutinės gyventojų pajamos bei užimtumo galimybės, ypač nukenčia mažiau kvalifikuotų bei mažas pajamas gaunančių gyventojų grupės (Gruževskis, Zabarauskaitė 2012). Ilgesnį laikotarpį besitęsiantis ekonomikos nuosmukis, asmenims, kuriems vis nepavyksta įsidarbinti, tikėtina paliks žymę – jų elgsenoje gali sustiprėti skurdo kultūros bruožai, padidėti socialinis pasyvumas. Deja, Lietuvoje nėra atlikta tyrimų, atskleidžiančių, per kokį laikotarpį nedirbančio ir mažas pajamas turinčio asmens elgsenoje pradeda formuotis skurdo kultūros bruožai.

Nagrinėjant skurdo priežastis mokslinėje literatūroje ypatingas dėmesys skiriamas skurdo kultūros nuostatomis nagrinėti. Skurdo kultūros sąvoką pirmą kartą suformulavo ir tyrinėjimais pagrindė O. Lewisas 1959 m. išleistoje knygoje „Penkios šeimos: skurdo kultūros atvejo studijos Meksikoje“. Minėtoje knygoje O. Lewisas teigė, kad kai kurioms skurstančiųjų grupėms yra būdinga tam tikra subkultūra, vadinamoji skurdo kultūra, kuri pasireiškia per specifinį skurstančiųjų gyvenimo būdą – nuostatas, tradicijas ir elgesio modelius. Anot mokslininko, šie elgesio modeliai turi savitos ir įvairiose visuomenėse besiformuojančios kultūros bruožų, kurie atsiranda kaip atsakas į išorines aplinkybes. Skurdo kultūros žmonėms būdingas nuolatinis turtingųjų ir valdžios kaltinimas dėl savojo skurdo, nepasitikėjimas kitais visuomenės sluoksniais ir institucijomis. Skurdo kultūroje dominuoja beviltiškumo, priklausomumo ir nepilnavertiškumo požūriai. Kadangi individai yra nusivylę savo padėtimi, jaučiasi beviltiški ir yra fatališki, jie neturi jokių lūkesčių ir ketinimų dirbti ar bandyti keisti savo situaciją. Anot mokslininko, skurdo kultūra yra perduodama iš kartos į kartą per visas šios subkultūros institucijas, o ypač per šeimą. Vaikai perima tėvų požiūrį, kuris neturtą traktuoja kaip neišvengiamybę, ir toks tėvų požiūris bei gyvenimo būdas nesuformuoja iğūdžių, kaip pakeisti esamas sąlygas (Lewis 1968; Dapkūnaitė 2014). Skurdo kultūros fenomenas dar plačiau aprašytas ir išplėtotas kitoje O. Lewiso knygoje „Sančeso vaikai: meksikiečių šeimos autobiografija“.

Reikia pažymėti, kad O. Lewiso skurdo kultūros koncepcija sulaukė nemažai kritikos iš mokslininkų (Leacock 1971; Gajdosikienė 2004), tačiau, nepaisant jos, O. Lewiso skurdo kultūros teorija yra laikoma viena iš ryškiausių skurdo priežastis aiškinančių teorijų. Ji tapo gana populiariu terminu, kuriuo tiek mokslininkai, tiek politikai ir šiomis dienomis apibrėžia tam tikrą gyventojų subkultūrą, pasižyminčią jai būdingais bruožais (Pileckaitė 2011).

O. Lewiso nuostatas patvirtina ir kitų mokslininkų darbai. H. R. Rodgerso (2000) teigimu, skurdas yra daugiausia nulemtas asmenų socialinių ir elgesio trūkumų, kurie daro juos mažiau ekonomiškai aktyviais visuomeniniame gyvenime. Pagrindiniai skurdo kultūros bruožai: pasyvus dalyvavimas visuomeninėje veikloje, apolitiškumas, turtingųjų ir valdžios kaltinimas dėl savo skurdo, aukos sindromas ir kt. (Pileckaitė 2011; Dike 2014). Toks elgesys trukdo skurstantiesiems priimti pažangesnę kultūrą, skatinančią asmens integraciją ir socialinį mobilumą (Coward et al. 1974). Kaip teigia R. P. Hillas ir J. Gaines (2007), tokie žmonės susiduria su ribotomis galimybėmis, kadangi neturi priėjimo prie socialinių ekonominių išteklių, reikalingų prekėms ir paslaugoms įsigyti.

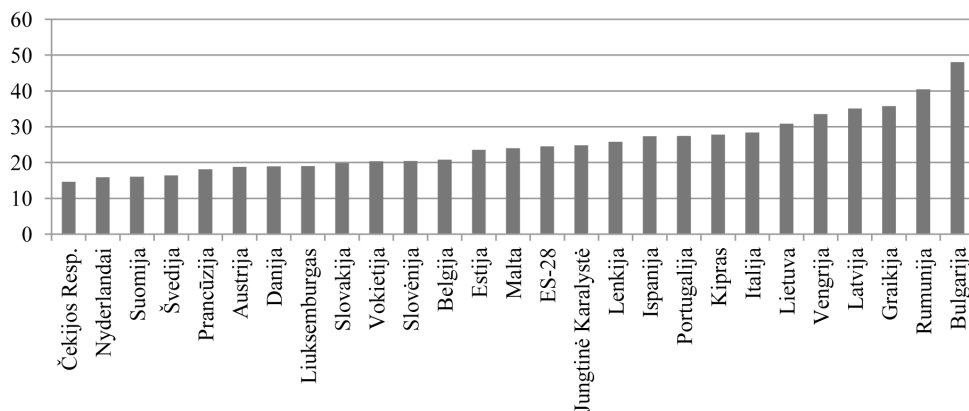
Skurdo kultūros fenomeną tyrinėjęs W. A. Niskanenas (1996) nagrinėjo sąsajas tarp socialinių patologijų ir skurdo kultūros priežastinių ryšių. Prie socialinių patologijų W. A. Niskanenas priskyrė tokias sąlygas kaip priklausomybė nuo socialinės paramos, skurdas, žemas darbinis aktyvumas, nusikalstamumas ir kt. Nagrinėdamas skurdo kultūros priežastinius ryšius autorius rėmėsi tokiais socialines, ekonomines ir kultūrinės sąlygas šalyje apibūdinančiais rodikliais kaip vienam gyventojui tenkantis pajamų dydis, gyventojų išsilavinimo lygis, socialinės pašalpos gavėjų skaičius, dalyvavimas bažnyčios veikloje ir kt. Anot autoriaus, priklausomybė nuo socialinės paramos tuo pačiu yra ir pasekmė, ir priežastis tam tikrų sąlygų (veiksnių). Savo tyrime priklausomybės nuo socialinės paramos lygį autorius apibrėžė kaip procentinę dalį gyventojų, kurie gauna socialines išmokas iš Pagalbos šeimoms su išlaikomais vaikais programos. Tyrimo rezultatai parodė, kad egzistuoja stiprus ryšys tarp priklausomybės nuo socialinės paramos ir skurdo – skurstančiųjų skaičiumi šalyje padidėjus 1 proc., priklausomybė nuo socialinės paramos padidėja 0,6 proc. Skurdas savo ruožtu taip pat siejasi su priklausomybe nuo socialinės paramos. Šalyje 1 proc. padidėjus išlaikomų gyventojų skaičiui, skurstančiųjų skaičius šalyje išauga apytiksliai

0,3 proc. Tyrimo duomenimis, itin stiprus ryšys pastebimas ir tarp santykinio socialinių išmokų lygio (palyginti su vidutinėmis pajamomis) ir priklausomybės nuo socialinės paramos. Minėtasis tyrimas taip pat parodė, kad svarbiausios priemonės siekiant apsisaugoti nuo socialinių patologijų yra švietimas ir didesnės vidutinės pajamos. Didesnis procentas gyventojų su aukštesniu išsilavinimu mažina priklausomybę nuo skurdo ir žemo darbinio aktyvumo. Aukštesnės vidutinės pajamos taip pat mažina priklausomybę nuo socialinės paramos ir skurdą (Niskanen 1996).

MAKROLYGMENS ANALIZĖ: SKURDO IR SOCIALINĖS ATSKIRTIES RODIKLIAI LIETUVOJE ES ŠALIŲ NARIŲ KONTEKSTE

Šiuo metu pagrindinis skurdo matavimo rodiklis ES šalyse yra *asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalis*. Tai yra integruotas rodiklis, susidedantis iš trijų skirtingų dimensijų ir apjungiantis šias asmenų grupes: 1) asmenis, kurie susiduria su skurdo rizika (skurdo rizikos riba prilyginama 60 proc. ekvivalentinių piniginių disponuojamų pajamų medianos); 2) asmenis, kurie susiduria su dideliu materialiniu nepriteklumi; 3) asmenis, kurie gyvena labai mažo darbo intensyvumo namų ūkiuose.

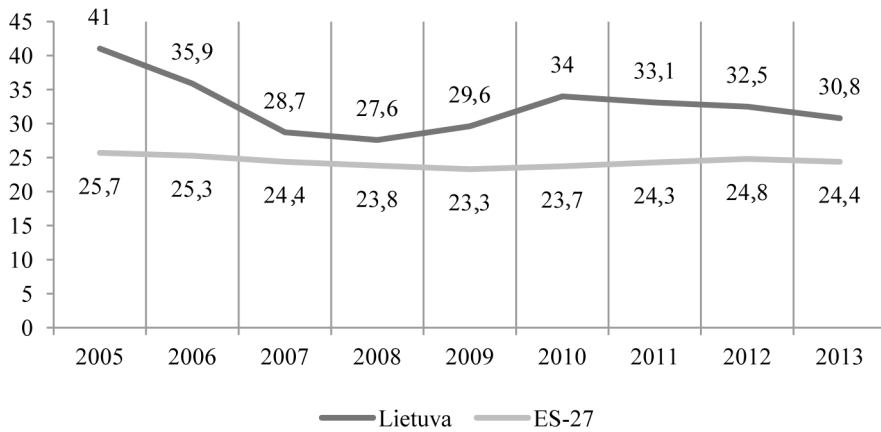
„Eurostat“ duomenimis, 2013 m. Lietuvoje asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalis sudarė 30,8 proc. ir buvo 6,3 procentiniais punktais didesnė nei ES-28 vidurkis. Didesnė nei Lietuvoje asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalis buvo Vengrijoje, Latvijoje, Graikijoje, Rumunijoje ir Bulgarijoje (1 pav.).

Šaltinis: Eurostat

1 pav. Asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalis 2013 m. ES šalyse (proc.)

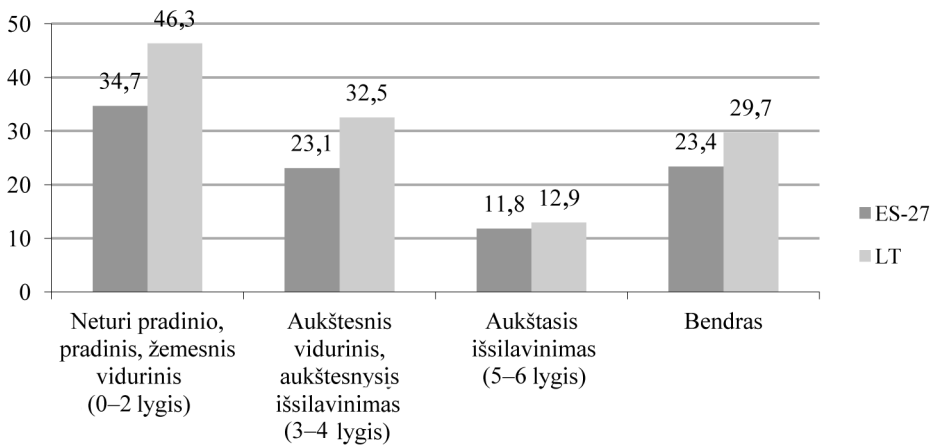
Analizuojant asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalį Lietuvoje ir ES-27 2005–2013 m. pastebima, kad mažiausias minėtasis rodiklis Lietuvoje buvo 2008 m. (sudarė 27,6 proc.), tačiau net ir tuo laikotarpiu skurdo lygis Lietuvoje buvo gerojai aukštesnis nei vidutiniškai ES šalyse. Kaip teigiamą tendenciją reikia pažymėti tai, kad asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalis Lietuvoje nuo 2010 m. nuosekliai mažėjo (2 pav.).

Šaltinis: Eurostat

2 pav. Asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalis 2005–2013 m. Lietuvoje ir ES-27

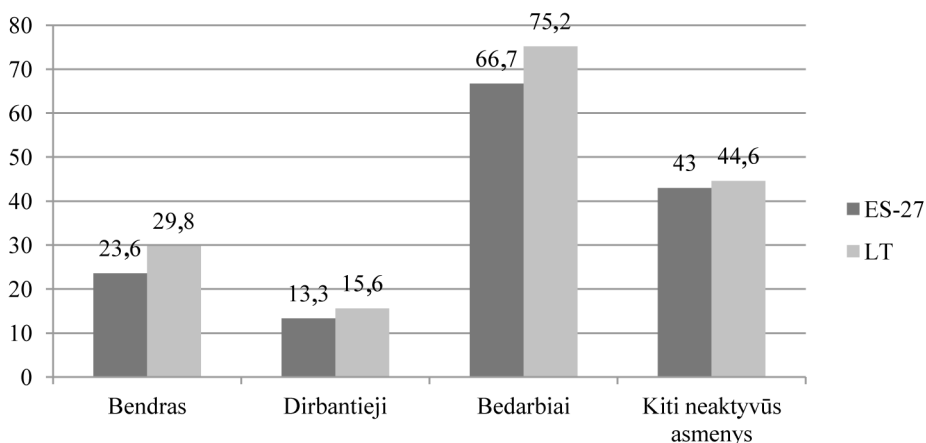
Analizuojant skurdo rizikos rodiklius pagal išsilavinimo lygį matyti, kad Lietuvoje labiausiai skursta ar socialinę atskirtį patiria asmenys, neturintys pradinio arba turintys tik žemesnį vidurinį išsilavinimą be profesinio pasirengimo. Tarp tokių asmenų skurstantieji sudaro apytiksliai du penktadalius (46,3 proc.) (ES-27 – 34,7 proc.). Lietuvoje su skurdu ar socialine atskirtimi susiduria ir kas trečias gyventojas (32,5 proc.), turintis aukštesnį vidurinį ar aukštesnį išsilavinimą (32,5 proc.). Skurstančiųjų su aukštesniu išsilavinimu dalis Lietuvoje iš esmės nesiskyrė nuo ES-27 vidurkio (3 pav.).

Šaltinis: Eurostat

3 pav. Asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, pasiskirstymas pagal išsilavinimą 2013 m. Lietuvoje ir ES-27 (proc.)

Nagrinėjant asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, pasiskirstymą pagal ekonominį statusą 2013 m. Lietuvoje matyti, kad didžiausią riziką patekti į skurdą turi bedarbiai (75,2 proc.) ir kiti neaktyvūs asmenys (44,6 proc.), mažiausią – dirbantys asmenys (15,6 proc.) (4 pav.).

Šaltinis: Eurostat

4 pav. Asmenų, susiduriančių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, pasiskirstymas pagal ekonominį statusą 2013 m. Lietuvoje ir ES-27 (proc.)

Lietuva patenka tarp šalių, kuriose bedarbiai ir kiti neaktyvūs asmenys susiduria su itin didele skurdo rizika. Taigi tikėtina, kad minėtoje gyventojų grupėje galimos skurdo kultūros apraiškos, kurios gerokai apsunkina skurdo problemų sprendimą Lietuvoje.

Siekdami išsiaiškinti skurdo kultūros paplitimą tarp skurdžiai gyvenančių asmenų, kitame poskyryje analizuojame socialinę paramą gaunančių asmenų sociologinės apklausos rezultatus. Kadangi, kaip rodo tyrimai, didžiausia skurdo kultūros pasireiškimo rizika yra tarp bedarbių ir ekonomiškai neaktyvių asmenų, daugelis atsakymų į klausimus bus analizuojami pagal ekonominį respondentų statusą.

SOCIALINĖS PARAMOS GAVĖJŲ EKONOMINĖS NUOSTATOS IR SAVOSIOS SITUACIJOS VERTINIMAS

Tyrimo metodika

Apklausa buvo siekiama identifikuoti pagrindines socialinės paramos gavėjų skurdo priežastis, jų ekonomines bei užimtumo nuostatas ir tuo pačiu nustatyti, ar minėtai visuomenės grupei yra būdingos skurdo kultūros apraiškos. Apklausa atlikta 2014 m. liepos–rugsėjo mėn. Tyrimo metu buvo naudojamas kvotinės atrankos metodas taikant savivaldybės kriterijų – iš viso 21 savivaldybėje apklausta ne mažiau kaip 50 socialinės paramos gavėjų. Duomenų rinkimas atliktas naudojant kombinuotą CATI (*Computer assisted telephone interview*), CAWI (*Computer assisted web interview*) ir CAPI (*Computer assisted personal interview*) metodus.

Iš viso apklausti 1054 šalies gyventojai iš 21 miesto ar rajono savivaldybės. Duomenų analizė atlikta naudojant SPSS/PC (12.0.1 versija) programinę įrangą.

Tyrimo rezultatai

Iš viso tyrime dalyvavo 1 054 šalies gyventojai iš 21 miesto ar rajono savivaldybės. Pagal ekonominį statusą 38 proc. apklaustųjų sudarė bedarbiai, 26 proc. – kiti ekonomiškai neaktyvūs asmenys, 22 proc. – dirbantys asmenys, 14 proc. – senatvės pensininkai. 53 proc. respondentų gyveno mažesniuose Lietuvos miestuose, 33 proc. – kaime, 13 proc. – didžiuosiuose šalies miestuose.

Socialinę paramą gaunančių asmenų (namų ūkių) tyrimas parodė, kad vidutinės namų ūkio pajamos yra 1 047 Lt/303 Eur („į rankas“) arba vidutiniškai 363,4 Lt/105 Eur vienam namų ūkio nariui. Pagrindinis dviejų ketvirtadalių (59 proc.) namų ūkių pajamų šaltinis yra išmokos ir pašalpos. Po apytiksliai ketvirtadalį respondentų kaip pagrindinį pajamų šaltinį paminėjo pajamas iš vieno asmens darbo užmokesčio (23 proc.) ir senatvės pensiją (22 proc.).

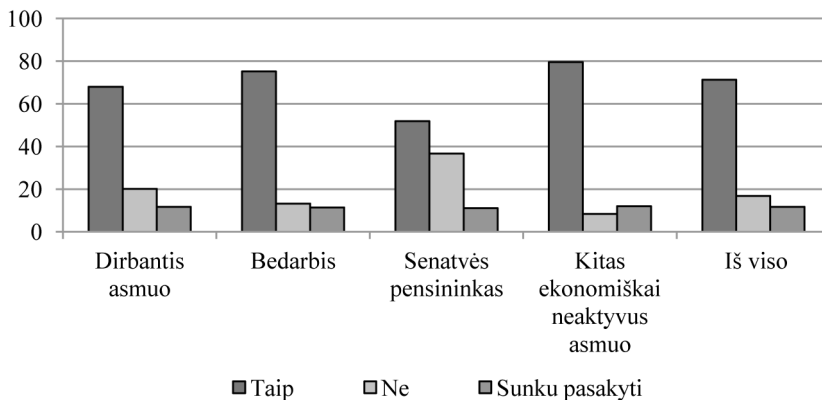
Tyrimo metu respondentų buvo klausama, ar jie savo namų ūkį priskirtų prie skurstančiųjų. Kaip parodė apklausa, dauguma (71,4 proc.) tyrime dalyvavusių respondentų laikėsi nuostatos, kad jų namų ūkis priklauso skurstančiųjų grupei; 16,9 proc. apklaustųjų tokiam teiginiui prieštaravo. Šie tyrimo rezultatai atitinka jau straipsnyje minėtas W. A. Niskaneno (1996) išvadas, jog ne visi socialinę paramą gaunantys gyventojai (šeimos) tampa skurstančiais (priskiria save prie šios grupės). Kadangi Lietuvos duomenimis skurstančiųjų dalis (71 proc.) bendrame išlaikomų gyventojų skaičiuje yra daugiau nei du kartus aukštesnė už minėtą W. A. Niskaneno tyrime, galima daryti prielaidą, kad ta priklausomybė yra elastinga ir priklauso nuo įvairių veiksnių, skirtingose šalyse skiriasi. Iš esmės galima teigti, kad pagrindiniai veiksniai, nuo kurių priklauso skurstančiųjų dalis bendrame išlaikomų gyventojų skaičiuje, yra:

1) išlaikomo asmens ekonominis aktyvumas (dirba / nedirba) ir ekonomiškai neaktyvių gyventojų dalis bendrame išlaikomų asmenų skaičiuje;

2) bendras gyvenimo lygis šalyje;

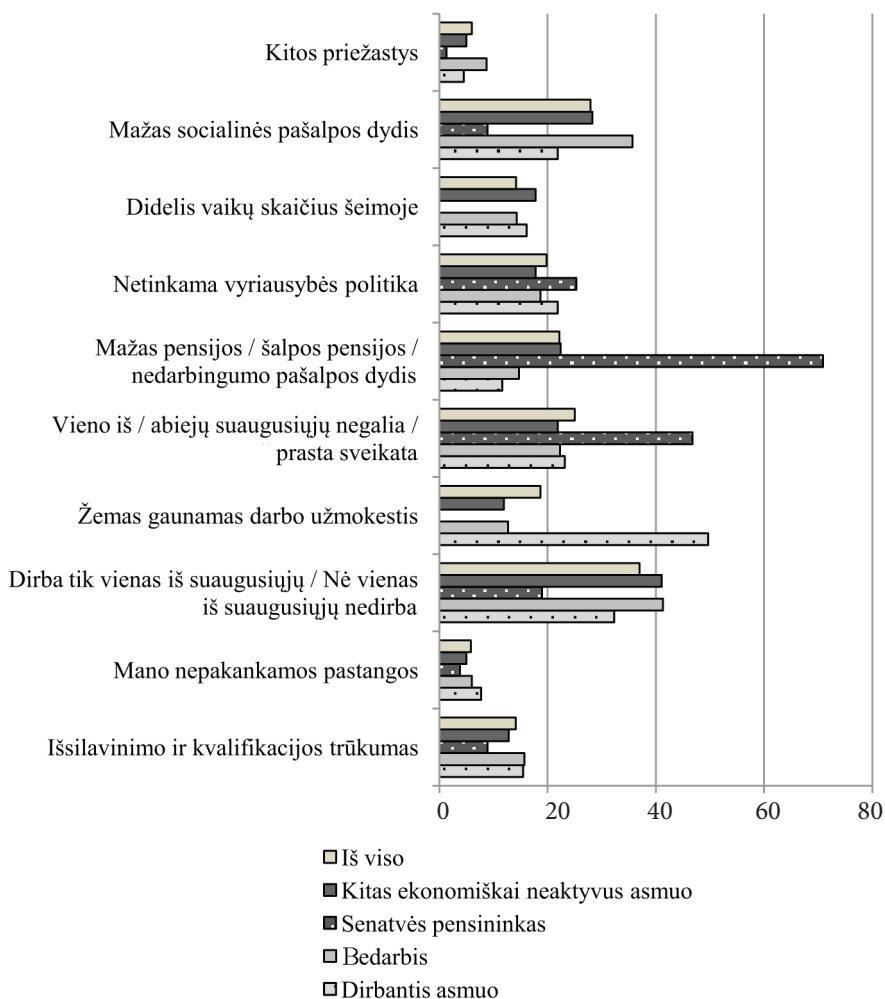
3) socialinės paramos dydis bei jos skyrimo sąlygos.

Mūsų atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad kur kas dažniau savo namų ūkį prie skurstančiųjų priskyrė bedarbiai ir kiti ekonomiškai neaktyvūs asmenys (5 pav.).

5 pav. Savo namų ūkio priskyrimas skurstantiesiems pagal ekonominį statusą (N = 1 054)

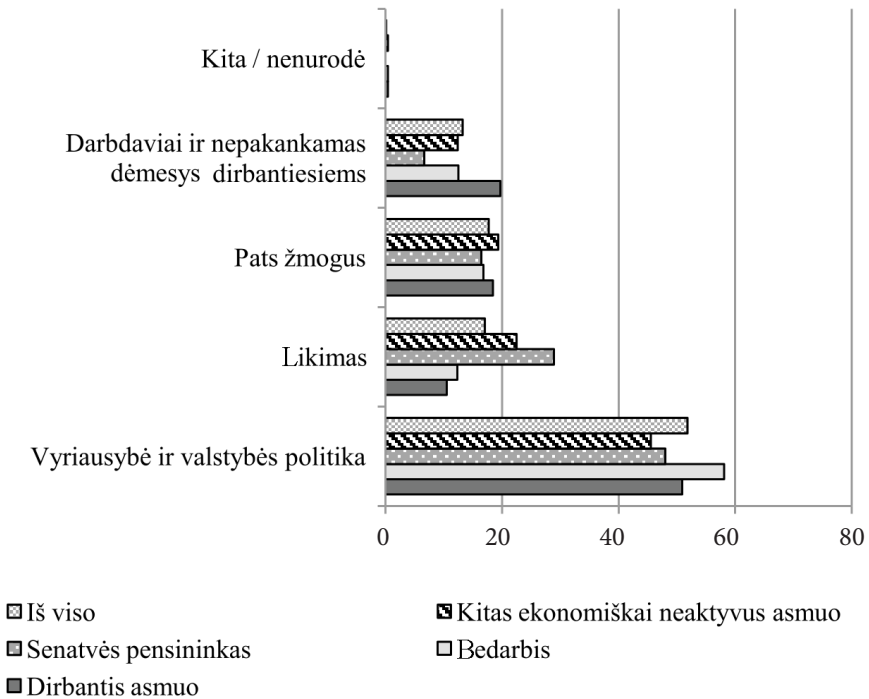
Respondentai įvardijo gana skirtingas priežastis, kodėl jų namų ūkis skursta. Dažniausia paminėta priežastis, kad dirba tik vienas iš suaugusiųjų arba nė vienas iš suaugusiųjų nedirba (nurodė 37 proc.). Kitos įvardytos priežastys: mažas socialinės pašalpos dydis (27,9 proc.), vieno iš / abiejų suaugusiųjų negalia / prasta sveikata (25,0 proc.), mažas pensijos / šalpos pensijos / nedarbingumo pašalpos dydis (22,2 proc.), netinkama vyriausybės politika (19,8 proc.) (6 pav.). Reikia pažymėti, kad mažą socialinės pašalpos dydį labiausiai akcentavo bedarbiai (35,7 proc.) ir kiti ekonomiškai neaktyvūs asmenys (28,3 proc.). Visose respondentų grupėse nepriklausomai nuo ekonominio statuso rečiausiai buvo pažymėtas atsakymas, kad skurdą namų ūkyje lemia pačių apklaustųjų nepakankamos pastangos. Tai gali rodyti, kad iš tiesų didelė dalis apklaustųjų socialinės paramos gavėjų savo gerovę yra labiau linkę sieti su valstybės teikiama pagalba, o ne su savo pačių pastangomis ką nors gyvenime keisti. Kaip jau minėjome teorinėje

6 pav. Namų ūkio skurdo priežastys (proc.; N = 753) (galima buvo pasirinkti daugiau nei 1 atsakymų variantą)

straipsnio dalyje, tokios nuostatos yra ypač būdingos skurdo kultūrai. Iš pateiktų respondentų atsakymų (6 pav.) akivaizdu, kad Lietuvoje tarp socialinės paramos gavėjų skurdo kultūros elementai yra plačiai paplitę ir apima skirtingas socialines bei amžiaus grupes.

Panašios tendencijos vyrauja ir respondentų atsakymuose į kitus klausimus. Tyrimo metu respondentų buvo klausiama, kas jų nuomone yra kaltas dėl skurdo jų namų ūkyje. Pusė (52 proc.) tyrimo dalyvių buvo įsitikinę, kad pagrindinė skurdo šeimoje kaltininkė yra šalies vyriausybė ir valstybės politika; 18 proc. laikėsi nuostatos, kad dėl tokios finansinės situacijos yra kaltas pats žmogus; 17 proc. kaltę vertė likimui (7 pav.). Kaip parodė apklausos duomenys, vyriausybės ir valstybės politikos kaltinimas akivaizdžiai dominuoja tarp visų Lietuvos socialinės paramos gavėjų, nepriklausomai nuo jų ekonominio statuso. Remiantis O. Lewiso teorija, išorinės aplinkos kaltinimas dėl savo socialinės ir ekonominės padėties yra vienas iš dažniausiai pasitaikančių skurdo kultūros bruožų.

7 pav. Jūsų nuomone, jeigu žmogus ir jo šeima pateko į skurdą, kas dėl to labiausiai kaltas? (proc.; N = 1054)

Analizuojant nuomones dėl skurdo šeimoje kaltininko pagal respondentų ekonominį statusą nustatyta, kad vyriausybę ir valstybės politiką, palyginti su kitomis grupėmis, dažniau kaltino bedarbiai (58,1 proc.), darbdavius ir nepakankamą dėmesį dirbantiems – dirbantys šalies gyventojai (19,7 proc.).

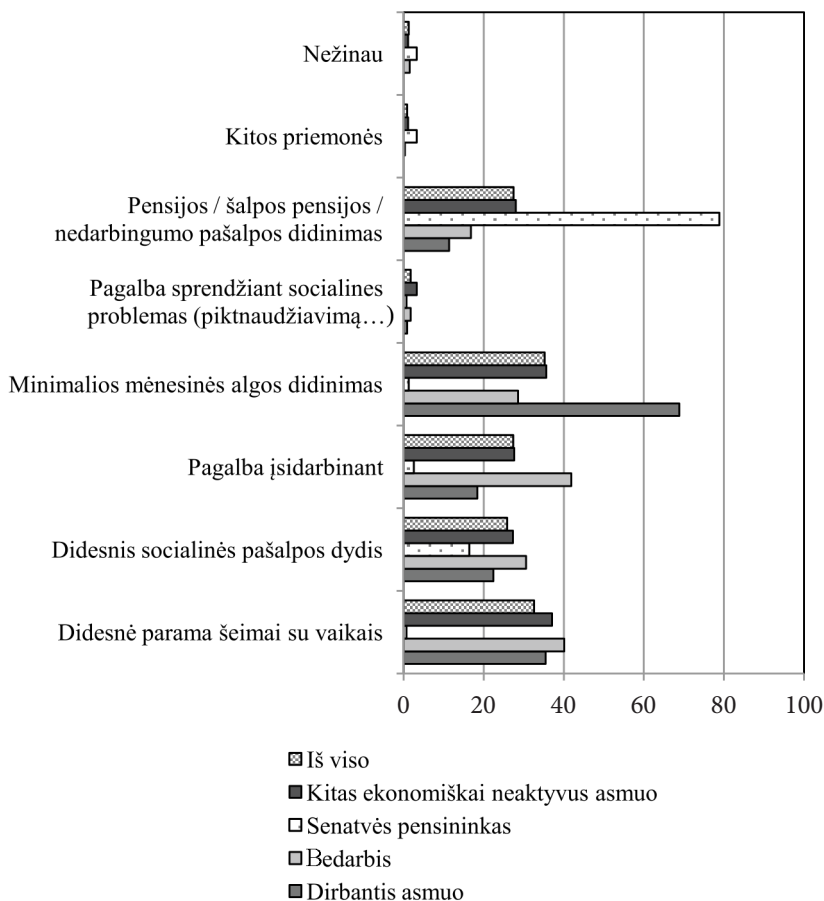
Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad vyriausybę ir valstybės politiką labiausiai kaltino ne tik skirtingo užimtumo statuso respondentai, tačiau ir visų amžiaus grupių atstovai. Net tarp jauniausių (18–25 m. amžiaus) respondentų 45 proc. apklaustųjų nurodė, kad labiausiai dėl jų

namų ūkio skurdo yra kalta šalies vyriausybė ir valstybės politika. Tokie jauniausios respondentų grupės atsakymai gali rodyti tam tikros susiformavusios elgsenos bei nuostatų iš tėvų perėmimą, kadangi tikėtina, kad patys respondentai dar neturi susiformavę griežtos nuomonės apie valstybės politiką ir jos efektyvumą. Jauniausioji amžiaus grupė dar įdomi ir tuo, kad apytiksliai 18 proc. apklaustųjų vargingą jų šeimos padėtį sieja su likimu. Daugelis skurdo kultūrą tyrinėjančių mokslininkų (Lewis, Rodgers, Pileckaitė ir kt.) fatalizmą priskyrė prie tipinio skurdo kultūros bruožo. Mūsų tyrime dažniausia likimą kaip skurdo šeimoje priežastį nurodė 66 metų ir vyresni respondentai (28 proc.) bei 56–65 metų respondentai – 22 proc. 18–25 metų respondentų (socialinės paramos gavėjų) nuostatos dėl likimo kaip pagrindinės jų skurdo priežasties, mūsų nuomone, irgi yra besiformuojančios šalyje skurdo kultūros apraiškos. Jaunimas perima iš savo tėvų (vyresnės kartos) socialinio pasyvumo ir neturto traktavimą, kaip nuo jų pastangų nepriklausančią neišvengiamybę, nuostatas jau savarankiško gyvenimo ir profesinės karjeros pradžioje, tai ateityje turės neigiamą įtaką jų socialinei integracijai. Ateityje ši fenomeną ir jo apraiškas Lietuvoje tikslinga tirti labiau kryptingai ir nuosekliai.

Tyrimo metu respondentų taip pat buvo klausiama, kam jie skirtų daugiau lėšų, jeigu jų pajamos padidėtų. Vidutiniškai 45 proc. respondentų daugiau finansinių išteklių skirtų sveikatos priežiūrai, po 35 proc. – būsto remontui ir vaikų mokymui, 24 proc. – grąžintų skolas (buvo galima pažymėti kelis atsakymus). Šie tyrimo rezultatai rodo, kad skurdas turi neigiamos įtakos respondentų sveikatai, o nepakankamos tėvų galimybės finansuoti vaikų mokymąsi riboja jų karjeros galimybes ateityje, sudaro sąlygas skurdo ir, tikėtina, skurdo kultūrai plėstis. Kaip rodo Lietuvos darbo biržos duomenys, 2014 m. pabaigoje apytiksliai 46 proc. jaunų bedarbių, registruotų teritorinėse darbo biržose, neturėjo jokio profesinio pasirengimo. Tai irgi galima vertinti kaip skurdo kultūros apraiškas, iliustruojančias skurdo grupės formavimąsi. Dėl minėtų priežasčių, tobulinant socialinės paramos sistemą Lietuvoje, tikslinga daugiau dėmesio skirti vaikų ugdymui, užtikrinti profesinį mokymą socialinę paramą gaunančioms šeimoms.

Apklaustieji nurodė gana skirtingas priemones, kurios, jų nuomone, jiems padėtų išbristi iš skurdo. Dažniausia paminėtas minimalios mėnesinės algos didinimas (35,2 proc.) ir didesnė parama šeimai su vaikais (32,6 proc.). Reikėtų pabrėžti, kad pagalbą įsidarbinant akcentavo mažiau nei pusė (41,9 proc.) bedarbių ir tik kiek daugiau nei ketvirtadalis (27,6 proc.) ekonomiškai neaktyvių asmenų. Reikia pažymėti, kad dauguma tyrime dalyvavusių bedarbių buvo ilgalaikiai bedarbiai, vidutiniškai per paskutiniuosius dvejus metus nedirbę 19 mėnesių; apytiksliai penktadalis jų nebuvo registruoti teritorinėje darbo biržoje. Tai leidžia teigti, kad tarp dalies darbingo amžiaus socialinės paramos gavėjų dominuoja „išlaikytinių“ nuostatos, kurios yra būdingos skurdo kultūrai.

Respondentų buvo prašoma atsakyti, ką reikėtų keisti šalies politikoje, kad skurstančiųjų skaičius šalyje mažėtų. 27 proc. respondentų pažymėjo „Kurti naujas darbo vietas“, 19 proc. – „Kelti atlyginimus, didinti minimalią algą“. Šie atsakymai rodo, kad tarp socialinės paramos gavėjų dar yra profesinės veiklos potencialo, tačiau jų darbo motyvaciją slopina žemi atlyginimai bei „skurdo spąstai“. Galima daryti prielaidą, kad augant ekonomikai, kuriant naujas darbo vietas bei didinant atlyginimus (tolstant pajamoms „iš darbo“ nuo pajamų „iš socialinės paramos“), dalis socialinės paramos gavėjų galės imtis apmokamo darbo ir išeis iš skurdo aplinkos. Iš kitos pusės, skatinant nedirbančius darbingo amžiaus socialinės paramos gavėjus įsidarbinti, plačiau turi būti taikomos įvairios darbo motyvaciją formuojančios priemonės (ypač dirbant su jaunimu) ir kompleksiskai remiamas įdarbinimas.

8 pav. Kokios priemonės respondentams padėtų išbristi iš nepritekliaus (buvo galima pasirinkti daugiau nei 1 atsakymų variantą) (proc.; N = 1054)

IŠVADOS

Skurdo problemos, pradėtos nagrinėti mokslininkų XVIII a., kai skurdas buvo suprantamas kaip nepakankamos pajamos gyvybiniams poreikiams patenkinti. Šiuolaikinėje visuomenėje skurdas irgi labiausiai tapatinamas su pajamų nepakankamumu, tačiau tyrimuose vis dažniau akcentuojama, kad tai yra daugiamatis fenomenas. Skurdo paplitimas įvairiose gyventojų grupėse, o ypač ilgai trunkantis, sudarė pagrindą kalbėti apie skurdo kultūrą. Šią sąvoką suformulavo ir pirmą kartą panaudojo O. Lewisas. Skurdo kultūrą jis įvardijo kaip specifinį gyvenimo būdą, tam tikrą socialinį bei ekonominį pasyvumą, nepasitikėjimą visuomenės institucijomis.

Apibendrinant anksčiau pateiktą medžiagą galima teigti, kad tarp socialinės paramos gavėjų Lietuvoje pastebimos skurdo kultūros apraiškos. Iš vienos pusės, tai nepakankamos pajamos ir ribotos galimybės savo pastangomis daryti įtaką, kad ateityje jos padidėtų, pasyvi

nuostata ateities atžvilgiu. Tik 18 proc. respondentų pažymėjo, kad jie patys kalti dėl savo socialinės ir ekonominės padėties, 52 proc. kaltino vyriausybę ir valstybės politiką. Turtingųjų ir valdžios kaltinimas yra vienas iš skurdo kultūros bruožų. Iš kitos pusės, prie nepakankamų pajamų socialinės paramos gavėjai labiausiai taupo išlaidas savo sveikatos priežiūrai, būsto remontui ir vaikų mokymui. Dėl to jie pasižymi prastesne sveikata, o jų vaikai negali įgyti paklausios darbo rinkoje profesijos, tai ateityje apriboja jų galimybes turėti aukštas pajamas, o sukūrus šeimą ir auginant vaikus tinkamai finansuoti jų mokymąsi. Tai yra klasikinis skurdo rato formavimosi pavyzdys.

Atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad tarp socialinės paramos gavėjų taip pat plačiai paplitusios ir fatalistinės nuostatos kaltinant dėl savo nepakankamos materialinės padėties likimą. Ypač reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 18 proc. 18–25 metų respondentų pažymėjo likimą, kaip pagrindinę savo (savo šeimos) skurdo priežastį.

Atliktas tyrimas patvirtino kitų mokslininkų (Lewis, Rodgers) teiginius, kad skurdas žymia dalimi yra nulemtas asmenų socialinių įgūdžių bei elgesio trūkumų, kurie pasireiškia per socialinį ir ekonominį pasyvumą, prisirišimą prie socialinės paramos. Tokios elgesio normos bei nuostatos yra būdingos skurdo kultūrai, kuri, galima teigti, Lietuvoje iki 2015 m. tarp socialinės paramos gavėjų pakankamai plačiai įsišaknijo. Vis dėlto siekiant tikslesnio situacijos vertinimo skurdo kultūros fenomeną ir jo apraiškas Lietuvoje tikslinga tirti labiau kryptingai ir nuosekliai.

Gauta 2015 03 23

Priimta 2015 05 25

Literatūra

1. Akerlof, G. A.; Kranton, R. E. 2010. *Identity Economics: How Our Identities Shape Our Work, Wage, and Well-being*. Oxford: Princeton University Press.
2. Alcock, P. 2006. *Understanding Poverty*. Third Edition. New York: Palgrave Macmillan.
3. Bagdonas, A.; Kairys, A.; Liniauskaitė, A.; Pakalniškienė, V. 2013. *Lietuvos gyventojų psichologinė gerovė ir jos veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
4. Cuthrell, K.; Stapleton, J.; Ledford, C. 2010. "Examining the Culture of Poverty: Promising Practices", *Preventing School Failure* 54(2): 104–110.
5. Dapkūnaitė, R. 2014. „Valstybės skurdo samprata ir gerovės problema. Kambodžos atvejis“, *Logos* 78: 180–193.
6. Diener, E. 2006. "Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being", *Journal of Happiness Studies* 7: 397–404.
7. Diener, E. 2012. "New Findings and Future Directions for Subjective Well-Being Research", *American Psychologist* 67: 590–597.
8. Dike, S. 2014. "La Vida en La Colonia: Oscar Lewis, the Culture of Poverty, and the Struggle for the Meaning of the Puerto Rican Nation", *Centro Journal* XXVI(1): 172–191.
9. Ehrenreich, B. 2012. "Rediscovering Poverty", *The Nation* 294(14): 4–6.
10. Gajdosikienė, I. 2004. "Oscar Lewis' Culture of Poverty: Critique and Further Development", *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1: 88–96.
11. Gruževskis, B.; Zabarauskaitė, R. 2012. „Ekonomikos nuosmukio socialinės pasekmės Lietuvoje“, *Lietuvos socialinė raida* 1: 5–23.
12. Harrington, M. 1962. *The Other America: Poverty in the United States*. New York: Macmillan.
13. Hill, R. P.; Gaines, J. 2007. "The Consumer Culture of Poverty: Behavioral Research Findings and Their Implications in an Ethnographic Context", *The Journal of American Culture* 30(1): 81–95.
14. Lazutka, R. 2001. „Pajamos, vartojimas ir skurdas“, iš *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo Liber, 101–114.
15. Leacock, E. B. 1971. *The Culture of Poverty: A Critique*. New York: Simon and Schuster.
16. Lewis, O. 1968. *A Study of Slum Culture: Backgrounds for La Vida*. New York: Random House.
17. Niskanen, W. A. 1996. "Welfare and the Culture of Poverty", *The Cato Journal: An Interdisciplinary*

Journal of Public Policy Analysis 16: 1–15.

18. Payne, R. K. 2005. *A Framework for Understanding Poverty*. USA: Aha Process, Inc.

19. Pileckaitė E. 2011. „Skurdo kultūros apraiškos Lietuvoje: studentų požiūris“, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 1(30): 77–83.

20. Ravallion, M. 1992. *Poverty Comparisons: a Guide to Concepts and Methods*. LSMS Working Paper No. 88. The World Bank.

21. Rodgers, H. R. 2000. *American Poverty in a New Era of Reform*. New York: M. E. Sharpe.

22. *Sisteminis skurdo problemos tyrimas Lietuvoje: tyrimo ataskaita*. Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2014.

23. Zabarauškaitė, R. 2008. *Skurdo matavimas ir mažinimo kryptys Lietuvoje: daktaro disertacija*. Vilnius: Technika.

RASA ZABARAUSKAITĖ, BOGUSLAVAS GRUŽEVSKIS

Manifestations of poverty culture among social benefit recipients

Summary

The article analyses the phenomenon of poverty and aims at assessing the culture of poverty among the households receiving social benefits in Lithuania. The concept of poverty is discussed as well as the main causes of poverty are analysed in the first part of the article. In this context, a special focus is placed on the theory of poverty culture. Macro and micro-level analysis of poverty situation in Lithuania is carried out in the second part of the article: on a macro level – poverty and social exclusion indicators in Lithuania are analysed in the context of EU Member States; on a micro level – the analysis of data obtained from the survey of recipients of social benefits in Lithuania is carried out.

The survey demonstrated some signs of poverty culture in the households receiving social benefits in Lithuania. Manifestations of the poverty culture in the mentioned social group were mainly evidenced by blaming external environment for poverty of their households, fatalism as well as frustration with government and employers.

This article is based on the findings of the research which was commissioned by the non-governmental organisation Caritas Lithuania and conducted by the authors of the article in 2014.

Key words: poverty, culture of poverty, social exclusion, recipients of social benefits

Įgalinimo samprata ir veiksniai socialinio darbo metodų perspektyvoje

MILDA VENCLOVIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Socialinės gerovės institutas, A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
El. paštas milda.vencloviene@gmail.com

Straipsnyje pateikiamos įgalinimo sampratos ištakos, įgalinimo samprata edukologijoje, socialiniame darbe, aptariami įgalinimo veiksniai bei analizuojami įgalinimo ypatumai įvairių socialinio darbo metodų kontekste.

Raktažodžiai: įgalinimas, įgalinimo veiksniai, socialinio darbo metodai

IVADAS

Šiandien įgalinimo tema diskutuojama daugelyje mokslo sričių (filosofijoje, politologijoje, edukologijoje, psichologijoje, sociologijoje, socialiniame darbe, vadyboje ir kt.), plačiai vedami moksliniai diskursai įvairiais aspektais, leidžiantys kuo giliau ir prasmingiau suprasti įgalinimo reiškinių mokslinį aktualumą bei praktinį svarbumą. Pasaulyje įgalinimo tema diskutuoja bei atlieka mokslinius tyrimus D. D. Perkinsas, M. Zimmermanas, L. C. Johnsonas ir kiti. P. Freire'as jau yra tapęs ne tik pedagogikos klasiku. Lietuvoje žymūs mokslininkai, nagrinėjantys įgalinimo temą įvairiais socialiniais aspektais, – I. Dirgelienė, L. Žalimienė, S. Girdzijauskienė, L. Gvaldaitė, B. Švedaitė, D. Petružytė, D. Gerulaitis, B. Gudinaičius, M. Jurevičienė, J. Ruškus, D. Dvarionas, N. Mažeikienė, R. Naujanienė, J. Vizgirdaitė, D. Lipinskienė ir kt.

Mokslininkų teigimu, be įgalinimo idėjos ir įgalinančių metodų taikymo beveik neįsivaizduojama moderni gerovės valstybė, ypač svarbus tampa socialinių darbuotojų pasirengimas taikyti įgalinančiuosius metodus, įsisąmoninti šiems metodams būdingas vertybines nuostatas ir lemiančius veiksniai. Tobulinant socialinio darbo profesiją aktualinama **įgalinimo koncepcija** ir jos praktinis taikymas (Gvaldaitės, Švedaitės 2005). Įgalinimo paradigma suteikia teorinius pagrindus socialinei pagalbai, nukreiptai į tuos, kurie atsidūrė labai sudėtingose gyvenimiškose situacijose, dažnai neberanda jėgų įveikti problemų, nebeįstengia tapti savarankiškesni. Įgalinimo, kaip asmens galimybių ir stiprybių didinimo, o drauge atsakomybės už savo problemas skatinimo samprata, socialinio darbo profesionalams suteikia gaires ir viziją, į ką turėtų būti nukreiptos vertybės ir tikslai, susiejus juos su klientu ir jo problemine situacija (Petrauskaitė-Dusevičienė, Jasiukevičiūtė 2014). Daugelio autorių nuomone, įgalinimo metodai socialiniame darbe sudaro modernaus požiūrio į socialinio darbo praktiką esmę ir yra glaudžiai susiję su bendrųjų kompetencijų stiprinimu.

Kaip konkrečiai suprantamas įgalinimas? Kokiais įgalinimo veiksniais kasdieninėje socialinio darbo praktikoje turi vadovautis socialinis darbuotojas, kad įgalintų klientą? Kokius įgalinančiuosius metodus turėtų taikyti?

Straipsnio tikslas – pateikti įgalinimo sampratą socialinio darbo metodų perspektyvoje.

Straipsnio uždaviniai: aptarti įgalinimo sampratą; identifikuoti bei aptarti įgalinimo veiksmius pagrindiniuose socialinio darbo metoduose, išskiriant individualųjį įgalinimą, įgalinimą grupėje ir įgalinimą bendruomenėje.

ĮGALINIMO SAMPRATOS APTARIMAS

Pasaulyje įgalinimas gali būti kildinamas iš **sociologų**, mąstytojų galios sampratų ginčų, diskursų ir teorijų, nes dar XIX a. viduryje Karlas Marksas įvardijo galią kaip vienos klasės dominavimo prieš kitą ekonominę sąlygą, o M. Weberis 1966 m. galią išskyrė kaip pagrindinį visuomenėje egzistuojančios nelygybės veiksnį. Jis galią suprato kaip individo ar grupės galimybę įgyvendinti savo valią per kolektyvinį veiksmą, net esant kitų to veiksmo dalyvių politiniam pasipriešinimui. Vėliau šią galios sampratą perėmė T. Parsonsas. Jis teigė, kad galia – tai realus sistemos elemento sugebėjimas įgyvendinti savo interesus: pasiekti tikslus, kontroliuoti objektus ir daryti įtaką sistemai vykstantiems procesams, tačiau jis atskyrė galios ir valdžios sąvokas (Gečienė, 1999). Prancūzų sociologas P. Bourdieu savo teorijoje plačiai taiko galios sąvoką, atskleidamas ne tik jos politinį, ekonominį, bet ir kultūrinį aspektą per simbolinio kapitalo analizę. Šio sociologo teorijos šaknys glūdi M. Weberio, K. Markso ir E. Durkheimo idėjose, kurias P. Bourdieu savo veikaluose kombinuoja originaliu būdu (Gečienė 1999).

Edukologijos moksluose galios teorijos buvo plačiai analizuojamos M. Foucault, kur vienas iš pagrindinių akcentų – įvardijami galių santykiai. J. Ruškus, N. Mažeikienė ir kt. (2013) teigia, kad M. Foucault svarbu suprasti ne tik kaip veikia galia, bet kaip įmanoma jai pasipriešinti. Taigi individo viduje slypi ne tik gebėjimas paklusti ir save disciplinuoti; žmoguje slypi ir jo paties išsilaisvinimo šaltinis. Kontrolė ir laisvė, anot M. Foucault, tai esminės sąvokos, apibūdinančios galių santykių dualizmą.

Tačiau įgalinimo paradigmos teorinių prielaidų pradžia yra siejama su edukologų ir bendruomenės psichologų darbais (Gvaldaitė 2009; Motiečienė 2012), o įgalinimas edukacine prasme mokslinėje literatūroje plačiai aptariamas ne tik kaip tam tikrų galių perdavimas, bet taip pat kaip mokymo ir mokymosi įgalinimas, kadangi sąvoka galia yra apibrėžiama kaip galimybė daryti įtaką žmonėms, bendruomenėms, visuomenei, įvykiams, procesams, ir tuo pačiu metu diegti naujoves (Vizgirdaitė 2013). M. Jurevičienė, O. Šapelytė (2011) remiasi J. Biggso (1999) nuomone, kad mokymasis vyksta ne tada, kai individas gauna informacijos „porciją“, bet kai jis sąveikaudamas su pačia aplinka keičia savo supratimą ir šią supančią aplinką ima matyti kitokiu būdu. D. Lipinskienė (2002), antrindama R. Usheriui, J. Bryantui, R. Johnstonui (1997), teigia, kad žinios tampa galios priemone, kadangi leidžia pamatyti tiesą, koks yra pasaulis.

Daugelis autorių, savo darbuose nagrinėjančių įgalinimo sampratą, pabrėžia, kad ideologinės bei istorinės šios koncepcijos šaknys glūdi P. Freire'o (2000), Brazilijos pedagogo, veikaluose. Anot P. Freire'o (2000), įgalinimo teorijoje svarbiausias mokymosi tikslas – socialinė transformacija, kurios siekiant paneigiami tikrovę aiškinantys mitai, tai socialinis ugdymas, parengiantis žmonių grupes transformuoti realybę ir tapti savo istorijos subjektais. R. Glinskienė ir D. Lipinskienė (2004), besiremamos H. Giroux'u (1983), įgalinimo pagrindu laikė galimybę galvoti ir veikti kritiškai.

Įgalinimo koncepto kilmė socialiniame darbe siejama su socialiniais judėjimais JAV šešiasdešimtaisiais ir septyniasdešimtaisiais metais (moterų judėjimai, gėjų, žmonių su negalia, lygių galimybių judėjimai ir kt.). Įgalinimo idėja socialinio darbo praktikoje atsirado ne taip seniai, tačiau tampa vis labiau reikšminga ir svarbi įvairiose socialinio darbo srityse. I. Dirgėlienė (2010) pažymi, kad socialinio darbo kaip profesijos tapsmo procese formuojasi kliento įgalinimo idėja

ir praktika bei praktikos koncepcija, atliepanti Lietuvos sociokultūrinę situaciją. Teoriniu ir praktiniu lygmenimis turtinamos socialinio darbo technologijos, aktualinama teorinių modelių, lemiančių filosofinę įgalinimo perspektyvą, reikšmė (Gvaldaitė, Švedaitė 2005).

ĮGALINIMAS SOCIALINIAME DARBE

Remiantis socialinio darbo metodų samprata, galima išskirti ir kalbėti apie individualų, grupinį bei bendruomeninį įgalinimą. Todėl toliau straipsnyje bus analizuojami ir identifikuojami įgalinimo veiksniai, išskiriami svarbūs principai bei ypatumai pagrindinių socialinio darbo metodų kontekste.

Individualus įgalinimas. Pagal J. Ruškų, N. Mažeikienę (2005), asmens įgalinimas reiškia, kad žmogus, nebegalintis, nebepajėgiantis pakeisti, pagerinti savo padėties, kam nors konkrečiais veiksmais padedant (tarpininkaujant) išplėtoja savyje esantį potencialą – pradeda vis labiau kontroliuoti, valdyti savo psichinę ir socialinę tikrovę. Svarbiausia mintis yra ta, kad įgalinimu suteikiama asmeniui savarankiškumo (valdyti padėtį, tobulinti savo kompetencijas ir pan.) pasitelkiant aplinkoje esančius išteklius. Skatinant asmens gebėjimą pačiam tvarkytis savo gyvenimą ir pajusti pasitikėjimą savimi, siekiama įtvirtinti didesnę atsparumą ir orientuojamasi į ilgalaikę perspektyvą, kad ilgainiui kliento stiprybės – vidiniai ir išoriniai ištekliai – nusvers, ir jis gebės savarankiškai spręsti iškilusias problemas (Johnson 2001; Petrauskaitė-Dusevičienė, Jasiukevičiūtė 2014). Įgalinimas, kaip teigia L. C. Johnsonas (2001), tai kaip pasirinkimo strategija – ne tik kliento gebėjimų skatinimas, bet ir motyvavimas, mokymas ir savęs vertinimo skatinimas, kad klientai patikėtų, jog yra kompetentingi, turi įgūdžių, reikalingų tartis su bendruomenės sistemomis, ir nusipelnę išteklių, būtinų jiems sveikai socialiai funkcionuoti.

Lietuvių kalbos žodynas (1993) nurodo žodžio „įgalinti“ reikšmę – tai „leisti“ kažką daryti. Vadinas, įgalinimas, vadovaujantis šia nuostata, reikštų leisti būti socialiai aktyviam, sugebėti savarankiškai ir kiek įmanoma efektyviau funkcionuoti socialinėje aplinkoje, galėti ir gebėti savarankiškai valdyti, spręsti problemines situacijas. Ir nors anglų kalba *empowerment* reiškia „skatinti galios įgijimą“, anot M. Zimmermano, geriausias būdas įveikti bejėgiškumo jausmus yra dalyvavimas veikloje, skirtoje tobulinti įgūdžius, skatinančius socialinius pokyčius. I. Le-liūgienės ir V. Baršauskienės (2002) įsitikinimu, įgalinimo terminas nusako žmogaus autonomiškumą ar jo dalyvavimą visuomenės plėtroje, kur įgalinimu siekiama individo ir aplinkos pusiausvyros. D. Gerulaitis, B. Gudiničius ir kt. (2011), cituodami J. Lordą, asmens įgalinimą traktuoja kaip besitęsiantį procesą, įtraukiantį asmenį į pozityvius pokyčius, susijusius su individo savigarpa, savivaizdžiu ir padedantį kurti bei plėtoti prasmingus socialinius ryšius (draugystė, formalus ir neformalus palaikymas). Socialiniai ryšiai sudaro socialinį tinklą – tai sistema žmonių (grupių, bendruomenių), su kuriais asmuo palaiko kokius nors ryšius (Ivanauskienė, Liobikaitė 2004). Čia aktualus socialinių ryšių trūkčiojimo vengimas, pasitikėjimas žmogumi ir lygiaverčiai visų santykiai, pagrįsti principu, kad kiekvienas bendruomenėje turi savo teises ir pareigas. M. Jurevičienė, O. Šapelytė (2011) atliepia: įgalinimo procese susiduria įgalintojas ir įgalinamasis prieš probleminę situaciją, kurią bandoma įveikti lygiavertiškos sąveikos, horizontalių santykių fone. Tai reiškia, kad labai svarbu bendrauti, dirbti, kurti tikint kitu asmeniu lygiavertiškoje aplinkoje.

Apibendrinus, galima sakyti, kad individualiu įgalinimu siekiama sumažinti žmogaus, atsidūrusio probleminėje situacijoje, bejėgiškumą, skatinama keistis ir keisti savo aplinką, kritiškai ir atsakingai mąstyti bei veikti, suteikiama pasirinkimo galimybių laisvė, reikiamos žinios, įgūdžiai, ištekliai, drauge skatinama prisiimti atsakomybę už savo poelgius ir gyvenimą. Vadinas, galima išskirti šiuos individualaus įgalinimo veiksnius: skatinimas, motyvavimas,

mokymas (ugdymas), savivertės kėlimas, individualūs, bendruomeniniai ir visuomeniniai ryšiai bei ištekliai. Šių veiksmų neįgyvendinsi ir neįveiksi per vieną dieną, tam reikalingas laikas, kad vyktų vyksmas – procesas reikalauja visokeriopų išteklių, asmeninių nuolatinių pastangų. Įgalinimo procesas atsiskleidžia palaipsniui ir yra glaudžiai susijęs su psichosocialinėmis žmogaus kategorijomis: savikontrolė, suvokta savikompentencija, savigarba, pasitikėjimu saviimi, savo stiprybių atpažinimu, kurios sudaro galimybę žmogui pasireikšti visuomenėje, gali atsirasti teigiamų pokyčių apsisprendimo, nepriklausomumo, sprendimų priėmimo – tai lyg individualus kelias, kuriame individo gebėjimai turi būti stiprinami visos bendruomenės pastangomis (Ruškus, Mažeikis 2007), nes kitaip procesas gali ir nesibaigti pozityviu rezultatu arba taip, kaip jį išivaizdavo ar suplanavo profesionalas (Gvaldaitė 2009).

Siekiant socialinio darbo veiklos efektyvumo, pozityvių socialinių pokyčių ir pasitelkiamų priemonių naujumo bei kokybės, būtina atkreipti dėmesį į įvairaus pobūdžio psichologines, fiziologines ir socialines problemas, svarbu ieškoti įvairių poveikio priemonių (Petrauskaitė-Dusevičienė, Jasiukevičiūtė 2014). Pavyzdžiui, į įgalinimą orientuota praktika gerina ir suteikia galimybes dalyviams plėtoti žinias bei įgūdžius, specialistus traktuoti kaip partnerius, o ne autoritarinius ekspertus (Gerulaitis, Gudiniavičius, Jurevičienė ir kt. 2011). Partnerystė yra kaip santykių siekiamybė (Jurevičienė, Šapelytė 2011). Vienas svarbiausių partnerystės aspektų yra suprasti, ką ir kiek visi įgalinimo proceso dalyviai turi bendra ir kiek jie turi perduoti vieni kitiems. I. Leliūgienė ir V. Baršauskienė (2002), besiremiamos C. Herber-Suffrin (1998), įgalinimą iliustruoja pasikeitimo žiniomis teorija, kurios pagrindas yra principas, kad kiekvienas individas turi kokių nors žinių, kurias galėtų perduoti kitiems. Ir tai turi būti skatinama atviru bendravimu, pagarba ir pasitikėjimu bendruomenėje. Taip žmonės gali kurti, bendrauti, socializuotis ir perduoti kitiems savo turimus išteklius. Veiksmingas, nuoširdus, skatinantis supratimą ir atvirumą bendravimas – labai svarbus veiksnys įgalinant klientą, kad būtų pasiekti įgalinimo proceso tikslai. Anot L. C. Johnsono (2001), darbuotojo ir kliento santykių pobūdis yra vienas iš pagrindinių veiksmų taikant įgalinimo metodą. Kadangi socialinis darbuotojas gali turėti įtakos klientui, jis turėtų elgtis labiau kaip kolega, o ne kaip nešališkas profesionalas. Būtina, kad socialinis darbuotojas pakeistų savo poziciją iš profesionalo į bendradarbio. Ir tik matydamas, kad darbuotojas juo pasitiki, supranta galįs padėti pakeisti netenkinamą situaciją, klientas pajunta savo vertę, tiki, kad gali prisidėti prie pokyčių įgyvendinimo.

D. D. Perkinsas, M. Zimmermanas (1995) pabrėžia, kad įgalinimu taip pat siekiama sumažinti kliento savęs kaltinimo (savigraužos) jausmą ir, kaip teigia P. Freire'as (2000), „svarbu pagelbėti sau, padėti stoti į sąmoningą kritišką akistatą su savo problemomis, padaryti, kad asmenų sveikimas priklausytų nuo jų pačių“. Taip pat klientui reikia padėti suprasti, kad problemos, su kuriomis jis susiduria, dažnai kyla dėl jo aplinkos sistemų funkcionavimo, todėl reikėtų paskatinti klientą prisiimti atsakomybę keičiant savo aplinką, kad ji nedarytų jam neigiamo poveikio. Darbuotojas skatina asmenį atrasti specifinių įgūdžių, reikalingų keičiant aplinką, o svarbiausia – prisiimti pagrindinę atsakomybę pačiam už save, už savo veiksmus, kitaip gali sustiprėti asmeninio nepajėgumo / negalėjimo jausmas. Pats įgalinimas prasideda, kai klientai patys apibrėžia savo poreikius ir siekius, patys, o ne specialistai, priima sprendimus ir dėl jų prisiima atsakomybę (Ruškus 2007). Anot J. Ruškaus, N. Mažeikio (2007), tai procesas, kai yra mažinamas specialistų dominavimas ir gyvenimo kontrolės galios perduodamos patiems individams didinant jų pasirinkimo galimybes ir apsisprendimą. Tai dar vienas veiksnys įgalinimo procese.

A. Kiaunytė, D. Puidokienė (2011), cituodamos E. van Deurzen (2002), mano, kad pagalbą teikiančio asmens tikslas turėtų būti toks: padėti klientui atsistoti ant kojų „atrandant savo gravitacijos centrą pasaulyje“, o ne įgalinant jį ar ją „remtis į kitus“. Todėl darbuotojo

ir kliento abipusėje sąveikoje dėmesys turi būti sutelktas į dialogiškų santykių kūrimą. J. Ruškus, N. Mažeikienė, R. Naujanienė ir kt. (2013) akcentuoja, kad įgalinimo proceso šerdis, įgalinimo ideologijos, veiklų ir metodų principas – dialogas. Autorių teigimu – tai kalbėjimas tiesa pasitikėjimo atmosferoje tarp pagalbą teikiančiojo ir ją gaunančio asmens. Socialinio darbo praktikoje žmogiškojo dialogo būtinybę, kaip esminę ir veiksmingiausią žmonių bendravimo formą, teikiančią gyvybiškumo bei skatinančią bendro darbo procesą, akcentavo ir L. C. Johnsonas (2001). Dialogiško proceso įtraukimas į socialinio darbo praktiką su grupėmis, šeimomis, organizacijomis ir bendruomenėmis teikia stiprų postūmį ateities socialinio darbo plėtrai. Dialogą, kaip skatinantį kritinį mąstymą ugdymo procese, pažymi P. Freire'as (2000). Jo nuomone, dialogu stengiamasi pažinti, bet ne perduoti žinias, ir būtent dialogas padeda žmonėms pasiekti savo žmogiškąjį reikšmingumą, keisti ar perkurti pasaulį jį įvardijant. Pasak P. Freire'o, individas gali plėtoti kritinę sąmonę vesdamas dialogą ir komunuodamas, nes dialogas ir reflektavimas sudaro prielaidas įvardyti asmenines patirtis ir jas konceptualizuoti.

Vadinasi, įgalinimo turinį apibūdina prasmingi socialiniai ryšiai, pasikeitimas žiniomis, darbuotojo ir kliento nuoširdus bendravimas, dialogas bei partnerystė, paremta pagarba, tolerancija, nuoširdumu, disciplinuoatumu ir atsakomybe. Tai vieni iš pagrindinių įgalinimo koncepcijos veiksnių ir nuolatinė siekiamybė kuriant optimalius socialinius santykius, siekiant pozityvesnių rezultatų. Analizuojant įgalinimą, svarbios kiekvieno žmogaus asmeninės istorijos, taip pat ir žmonėms bendros aktualios temos.

Įgalinimas grupinio socialinio darbo perspektyvoje. Galime analizuoti savivalbos (tarpusavio pagalbos) grupes ir jų reikšmę įgalinimo procese. Asmens įgalinimo teorija taikoma Vakarų šalyse plėtojant ir struktūrinant pagalbą socialinės atskirties grupei priklausantiems asmenims. Pasak L. C. Johnsono (2001), grupės, ypač tarpusavio pagalbos, yra labai svarbus įgalinimo veiksnys. Pagalbos sau grupė – tai savanoriškas susivienijimas neprofesionalų, kurie turi bendrų poreikių ir problemų, nuolat susitinka, kad padėtų vieni kitiems ir apsiektų informacija, reikalinga sprendžiant problemas (Leliūgienė 1997). J. Ruškus, N. Mažeikienė ir kt. (2013) (cit. E. Sadaną 2004), išskiria grupę kaip svarbią įgalinimo priemonę. Grupė – puiki kritinio sąmoningumo skatinimo, savitarpio pagalbos priemonė. Bendruomenė moko žmones priimti sprendimus grupėje, spręsti bendras problemas, mobilizuoti resursus bendram gėriui pasiekti. Žmonės patys kartu formuluoja ir išsikelia tikslus, renkasi priemones jiems pasiekti, vertina rezultatus. L. C. Johnsonas (2001) pažymi, kad žmonėms, kurie jaučiasi bejėgiai, susidūrę su nauja situacija ar problema, gali padėti kiti, turintys patirties ar galintys prisitaikyti prie situacijos. Pastarieji jaučiasi laimingi, galėdami padėti kitiems žmonėms ir matydami, kaip pastarieji greičiau grįžta prie savarankiško funkcionavimo. Įgalinimas gilina gebėjimą pasitikėti savimi ir konstruktyvia kitų žmonių potencialą. Įgalinimo jausmas padeda žmogui priimti ir netgi pagreitinti pokyčius (Jasiūnienė 2012).

J. Ruškus, N. Mažeikienė (2005) pabrėžia, kad būtina nukreipti pastangas ir įgyvendinti subsidiarumo principą grupėje, nes, pasak D. Petružytės ir kt. (2004), vadovaudamasis subsidiarumo principu, socialinis darbuotojas turėtų daug dėmesio skirti savivalbos grupėms: padėti joms kurtis, tarpininkauti į jas siunčiant reikiamus asmenis, palaikyti juos savivalbos grupėse ir stiprinti jų gebėjimus. Svarba tokiai socialinio darbo formai suteikiama dėl nuostatos, kad socialinis darbuotojas nėra vienintelis, kuris viską žino. Šiandien subsidiarumo principas plačiai taikomas daugelyje sričių (vadyboje, švietimo sistemoje, politikoje, teisės, ekonomikos srityse ir pan.). Jis vadinamas visuotiniu principu, tinkančiu visoms socialinio gyvenimo formoms. Subsidiarumas išreiškia paprastą, bet esminę idėją (Petružytė, Girdzijauskienė, Gvaldaite

2004): kiekvienas asmuo arba organizacija, turinti didesnę galią, turi padėti silpnesniam taip, kad neužgožtų jo laisvės ir skatintų jo savarankiškumą. Pagal pagrindinę subsidiarumo idėją, sprendžiant socialines problemas, valstybė turi sudaryti sąlygas kiekvienam individui padėti sau pačiam ir, tik išbandęs visus individualius pagalbos šaltinius, žmogus turi tikėtis paramos iš artimiausių socialinėje aplinkoje esančių grupių bei organizacijų (Dirgelienė, Kiaunytė 2005). Daugelis mokslininkų mano, kad subsidiarumo principo taikymas užtikrina demokratijos įgyvendinimą, ugdo pilietinę visuomenę, neleidžia susikurti aprūpinimo mentalitetui, priešingai, skatina iniciatyvumą, savarankiškumą, atsakomybę, įgalina visuomenę. Būtent asmenų savarankiškumo, nepriklausomybės stiprinimas, socialumas, kurį mini autoriai, ir yra subsidiarumo principo pamatas, svarbu suvokti šį principą socialinio darbo kontekste kaip privalomą įgalinimo veiksnį.

Kitas labai svarbus įgalinimo veiksnys – sąmoningumo didinimas. Dalyvavimas grupėje gali skatinti geresnę savęs vertinimą (Ivanauskienė, Liobikaitė 2004), o grupė yra labai didelė ir galinga jėga, skatinanti sąmoningumą, kai klientui teikiama informacija apie situacijos prigimtį, įvairių aplinkos jėgų funkcionavimą, apie šių jėgų poveikį klientui (Johnson 2001). Sąmoningumo fenomenas dažniausiai siejamas su (jau minėtu) brazilų edukologu P. Freire'u, kuris vartoja įsisažmoninimo arba kritinio sąmoningumo terminą asmeninės paradigmos transformacijai apibūdinti, tikrovei, kurią drauge su kitais turi pertvarkyti, konstruoti. Pagal P. Freire'ą (2000), sąmoningumas reiškia mokymąsi suvokti socialinius, politinius ir ekonominius prieštaravimus, engimo santykius ir imtis veiksmų prieš engiančios tikrovės elementus. Kiti autoriai sąmoningumą taip pat sieja su esamos nepatenkinamos tikrovės suvokimu, veda link transformuojančių pokyčių ir tolimesnio asmens tobulėjimo, saviugdos. J. Ruškus, N. Mažeikienė ir kt. (2013) (cit. Sakamoto, Pitner 2005) kritinį sąmoningumą laiko nuolatiniu reflektavimu ir nagrinėjimu, kaip mūsų pačių šališkumai, įsitikinimai, kultūrinė pasaulėžiūra lemia mūsų suvokiamus skirtumus ir galių dinamiką socialinio neteisingumo kontekste. Autoriai kritinį sąmoningumą apibūdina kaip savo pačių patiriamų engėjiškų struktūrų suvokimą. Tačiau daugelis kritinės teorijos analitikų optimistiškai vertina sąmonės stiprinimą, siekiant paveikti, transformuoti realybę, ir tai reiškia, kad sąmoningumą reikia sustiprinti vertybėmis, tokiomis kaip individuali atsakomybė, įsipareigojimas pačiam svarstyti, analizuoti, vertinti, priimti ar atmesti tam tikrų reiškinį esmę, nuspręsti, kuo vadovaudamiesi formuos savo požiūrį bei veiksmus ateityje. Mokslininkų teigimu, sąmoningumo didinimas yra vienas svarbiausių asmeninio bei socialinio funkcionavimo ir pasiekimų rodiklių, padedančių prognozuoti žmogaus darbo našumą, ilgalaikės darbinės karjeros perspektyvas, kolegiskumą, stabilumą šeimoje, gyvenimo būdo elgseną, gyvenimo kokybę ir trukmę, net valgymo įpročius (Roberts ir kt. 2004 iš Kolbergytė, Indrašienė 2012). Taip pat kritiškai mąstantis ir dirbantis socialinis darbuotojas siekia didinti klientų sąmoningumą, padeda jiems pamatyti problemų priežastis, kurios yra susijusios ne su klientų asmenybėmis, tačiau su neteisingomis socialinėmis struktūromis (Healy 2005 iš Motiečienė 2012).

Čia labai svarbus tampa bendruomeninis socialinis darbas. Bendruomeninio socialinio darbo perspektyva – įgalinti individą, kad jis socialinėje erdvėje pilnavertiškai dalyvautų bendruomenės gyvenime ir pasijustų turintis pilietines teises bei pareigas (Leliūgienė, Baršauskienė 2002). Daugelio autorių atlikti moksliniai tyrimai patvirtina, kad netgi sergantys šizofrenija arba alkoholizmu geriau funkcionuoja bendruomenėje: tie, kuriuos sieja palaikantys ryšiai, ilgiau jaučia gydymo rezultatus, mažiau atsinaujina ligos ir rečiau guldomi į ligoninę. Ir priešingai, socialiai izoliuoti arba gaunantys nepakankamą socialinę paramą individai, susidūrę su problemomis, rečiau imasi aktyvių veiksmų joms spręsti. Socialiniai ryšiai, stiprinantys socialinį tinklą, parodo socialinius išteklius, esančius bendruomenėje ir galinčius suteikti paramą krizės atveju.

Manoma, kad socialinis įsitvirtinimas siejasi su paties žmogaus supratimu, kad jis priklauso bendruomenei, o tai sumažina susvetimėjimą ir socialinę izoliaciją (Ivanauskienė, Liobikaitė 2004). Autoriai siūlo skatinti ir paremti jau egzistuojančius socialinius ryšius, padėti individui užmegzti naujus ryšius tam tikrose užimtumo, tobulinimosi, mokymosi, lankymo arba paramos grupėse (Juodraitis, Račkauskienė 2008).

Bendruomeninio socialinio darbo metodą aiškiau suprasti padeda trys teoriniai aspektai: individo įgalinimas sociume, ryšių palaikymas, žmonių bendravimas veikiant (Leliūgienė, Baršauskienė 2002). L. C. Johnsonas (2001) pabrėžia, kad socialiniai darbuotojai turi kreipti išskirtinį dėmesį į bendruomenėje egzistuojančių veiksnių įvairovę, nes labai svarbu pažinti rasinę ir etninę bendruomenės sudėtį. Kiekvienai bendruomenei būdingi skirtingi fiziniai, geografiniai ir teritoriniai apribojimai, kurie nusako tam tikrą bendrumą ir išskirtinumą; bendruomenė pasižymi socialiniu ir kultūrinu bendrumu, susitarimu, savitarpio pagalba ar kitomis bendruomeninio elgesio ir tarpusavio sąveikos formomis (Večkienė, Večkys 2003). Vadinasi, bendruomenė yra socialinė sistema. Ji turi struktūrą, funkcionavimo būdą ir istoriją. Ji turi energijos, organizaciją arba organizacijas. Ir šio pagalbos sistemos funkcionavimo negalima perprasti atsiribojus nuo aplinkos, kurioje ji funkcionuoja, nuo bendruomenės (Johnson 2001). Todėl socialiniams darbuotojams turi būti svarbios bendruomenės, besirūpinančios socialiai pažeistais asmenimis ir vienijančios žmones, kurie teikia pagalbą. Tai socialinis tinklas, pabrėžiantis lygias galimybes ir socialinio teisingumo siekimą, kuris įmanomas persikrstant įgaliojimus (Večkienė, Večkys 2003).

Galime apibendrinti, kad įgalinimo koncepcija daugiareikšmė, daugialypė, multidisciplininė, paremta vertybėmis, siekiamybėmis ir pasitikėjimu. Įgalinimas apima asmeninį įgalinimą, pasitikėjimo savimi suteikimą, individualią atsakomybę, savarankišką sprendimų priėmimą ir tikėjimo galėjimu efektyviai veikti jausmą, ugdymą bei sąmoningumo skatinimą, sanglaudos, ryšio stiprinimą, socialinių pokyčių transformavimą. Įgalinimo procesas, apibūdinamas kaip asmenų kompetencijų ir vidaus galių suaktyvinimas, siekiant teigiamų pokyčių gyvenime, yra veiksmingas socialinės pagalbos modelis, pasireiškiantis per individualaus ir bendruomeninio darbo su asmeniu dimensijas (Gvaldaitė 2009). Įgalinančios socialinės paslaugos kaip fenomenas yra projekcija įvairių socialinės gerovės idealų, vertybinių nuostatų konkurencijos ir dialogo visuma. Remiantis įgalinimo paradigma, socialinių paslaugų gavėjai turi žinoti, tikėti, galintys lemti tam tikrą pasirinkimą, ir naudotis siūlomomis galimybėmis, siekdami teigiamo jų aplinkos pokyčio. Socialinių paslaugų teikimo tikslas suvokiamas kaip socialinių paslaugų teikėjo pagalba gavėjui sprendžiant patiriamas socialines problemas pagal socialinių paslaugų teikimo ir įgyvendinimo principus (Žalimienė 2006). Anot R. Motiečienės (2012), įgalinimas apima ne tik individualų mikroygmenį, bet daro ir grupinį, bendruomeninį bei politinį poveikį, besiskverbdamas į įvairias grupes, bendruomeninius veiksmus, todėl socialinis darbas, kaip profesija, tampa įgalinimo įrankiu visuomenėje, o socialinis darbuotojas – meistras, kuris tą įrankį profesionaliai naudoja.

IŠVADOS

Apžvelgus daugelio autorių nuomones bei įsitikinimus, sujungus mokslinius diskursus, matyti, kad įgalinimas – labai platus, daugiadimensinis, multidisciplininis reiškinys, kuriame persipina įvairių sričių mokslininkų išvalgos, tyrimai bei analizės, gilinantys (šiandien atrodantį neišsemiamą) įgalinimo reiškinį, tačiau pakankamai aktualų mokslinė ir praktinė prasme.

Individualiu įgalinimu suteikiama asmeniui savarankiškumo skatinant individo gebėjimą pačiam tvarkytis savo gyvenimą ir pajusti pasitikėjimą savimi, pasitelkus aplinkoje esančius išteklius; siekiama įtvirtinti didesnį asmens atsparumą ir orientuojamasi į ilgalaikę

perspektyvą; skatinama būti socialiai aktyviam bei savarankiškai ir kiek įmanoma efektyviau funkcionuoti socialinėje aplinkoje išlaikant individo ir aplinkos pusiausvyrą.

Grupinio socialinio darbo įgalinimu skatinama ugdyti kritinį sąmoningumą, taikyti subsidiarumo principą, naudoti savitarpio pagalbos priemonės, leidžiančias žmonėms priimti sprendimus grupėje, spręsti bendras problemas, mobilizuoti resursus bendram gėriui pasiekti, patiems kartu formuluojant ir išsikeliant tikslus, renkantis priemones šiems tikslams pasiekti, vertinant rezultatus.

Žmonių dalyvavimas grupėse ir organizacijose sutvirtina tiek individualų, tiek bendruomeninį įgalinimą, o svarbiausia, realizuoja keletą aktualių visuomenei įgalinimo strategijos veiksnių – tarpusavio pagalbą, motyvavimą, socialinės kompetencijos ir savivertės stiprinimą, socialinių įgūdžių ugdymą, socialinės paramos tinklo kūrimą ir emocinį priėmimą. Reikia skatinti ir paremti bendruomenes, įgalinančias individą socialinėje erdvėje jaustis taip, kad jis galėtų pilnavertiškai dalyvauti bendruomenės, visuomenės gyvenime ir pasijustų turintis pilietines teises bei pareigas.

Gauta 2015 02 12
Priimta 2015 05 25

Literatūra

1. Česnavičius, A.; Dargytė-Burokienė, A.; Gečienė, I.; Gudaitienė, I.; Paluckienė, J.; Taljūnaitė, M. 1999. *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*: monografija. Vilnius: LFSI.
2. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 1993. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
3. Dirgelienė, I. 2010. „Edukaciniai aspektai socialiniame darbe: bendruomeninio įgalinimo patirtis“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 25. Prieiga per internetą: file:///C:/Users/Berzas/Downloads/CEEOL%20Article%20(1).PDF (žiūrėta 2014 05 20).
4. Dirgelienė, I.; Kiaunytė, A. 2005. „Supervizija Lietuvos socialinio darbo kontekste“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 15. Prieiga per internetą: http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/15/240-254.pdf (žiūrėta 2014 05 21).
5. Dvarionas, D.; Motiečienė, R.; Ruškus, J. ir kt. 2014. „Įgalinančių socialinių paslaugų modelis socialinės gerovės politikos kontekste“, *Filosofija. Sociologija* 25(2). Prieiga per internetą: file:///C:/Users/Berzas/Documents/2014%20m%20įgalinanciu%20soc%20pasl%20MODELIS.pdf (žiūrėta 2014 m. rugsėjo 4 d.).
6. Freire, P. 2000. *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto alba.
7. Gerulaitis, D.; Gudiničius, B.; Jurevičienė, M. ir kt. 2011. „Neįgalųjų sveikatinimo lūkesčių tenkinimas NVO veiklose“, *Sveikatos mokslai* 1(71): 3837–3842.
8. Gvaldaitė, L. 2009. *Įgalinimas socialiniame darbe*. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367169833563/DS.002.0.01.ARTIC> (žiūrėta 2014 03 09).
9. Gvaldaitė, L.; Švedaitė, B. 2005. *Socialinio darbo metodai*. Vilnius: SDRC.
10. Jasiūnienė, D. 2012. *Įgalinančios socialinių paslaugų organizacijos konstravimas*. Kaunas. Prieiga per internetą: http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2012~D_20120626_104450-48716/DS.005.0.01.ETD (žiūrėta 2014 06 18).
11. Johnson, L. C. 2001. *Socialinio darbo praktika*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
12. Juodraitis, A.; Račkauskienė, R. 2008. „Prielaidos socialinei pagalbai teikti alkoholinės priklausomybės situacijoje“, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 2(18). Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367164694985/DS.002.0.01.ARTIC> (žiūrėta 2014 04 10).
13. Jurevičienė, M.; Šapelytė, O. 2011. „Įgalinančios edukacinės aplinkos kūrimas vidutinį intelekto sutrikimą turinčio ugdytinio socialinių įgūdžių ugdymo(si) procese“, *Profesinės studijos: teorija ir praktika* 8. Prieiga per internetą: <http://pstp.svako.lt/ps08/p175-186.PDF> (žiūrėta 2014 05 15).
14. Ivanauskienė, V.; Liobikaitė, Ž. 2004. „Praktinis įgalinimo strategijų taikymas dirbant su moterimi – motina ‘Šeimos užuovėjos programoje‘“, *Socialinis darbas* 3(2). Prieiga per internetą: [http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3\(2\).pdf#page=24](http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3(2).pdf#page=24) [žiūrėta 2015 05 05].
15. Išoraitė, M. 2007. *Socialinių paslaugų administravimas*: mokomasis leidinys. Vilnius: Saulelė.
16. Kiaunytė, A.; Puidokienė, D. 2011. „Dialogas kaip ugdomasis susitikimas socialinio darbo kon-

- tekste“, *Acta paedagogica Vilnensia* 27. Prieiga per internetą: file:///C:/Users/Berzas/Downloads/CEEOL%20Article%20(24).PDF (žiūrėta 2014 06 17).
17. Kolbergytė, A.; Indrašiėnė, V. 2012. „Sąmoningumo ugdymo akcentai: požiūriai ir interpretacijos“, *Socialinis darbas* 11(2). Prieiga per internetą: file:///C:/Users/Berzas/Downloads/CEEOL%20Article%20(22).PDF (žiūrėta 2014 05 20).
18. Leliūgienė, I.; Baršauskienė, V. 2002. „Bendruomeninio ugdymo metodai ir principai: užsienio šalių mokslininkų požiūris“, *Specialusis ugdymas* 2(7). Prieiga per internetą: <http://archive.minfolit.lt/arch/9501/9876.pdf> (žiūrėta 2014 06 16).
19. Lipinskienė, D. 2002. *Edukacinė studentų įgalinanti studijuoti aplinka*: daktaro disertacija. Kaunas. Prieiga per internetą: http://info.smf.ktu.lt/edukin/failai/disertacijos/lipinskienes_disertacija.pdf (žiūrėta 2014 05 20).
20. Motiečienė, R. 2007. „Įgalinančių socialinių paslaugų konceptualizavimas socialinio darbo su šeima praktikoje“, *Socialinis darbas: patirtis ir metodai* 10(2).
21. Petrauskaitė-Dusevičienė, R.; Jasiukevičiūtė, T. 2014. „Muzikos terapijos metodų elementų taikymas socialiniame darbe: specialistų požiūris ir patirtys“, *Socialinio darbo metodai*. Prieiga per internetą: <http://www.vu.lt/leidyba/dokumentai/zurnalai/STEPP/STEPP%202014%208/51-61.pdf> (žiūrėta 2014 06 15).
22. Petružytė, D.; Girdzijauskienė, S.; Gvaldaitė, L. 2004. „Subsidiarumo principas socialiniam darbuotojui sąveikaujant su klientu“, *Socialinis darbas* 3(2). Prieiga per internetą: [http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3\(2\).pdf#page=24](http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_3(2).pdf#page=24) (žiūrėta 2014 05 20).
23. Perkins, D. D.; Zimmerman, M. 1995. “Empowerment Theory”, *American Journal of Community Psychology* 23(5).
24. Ruškus, J.; Mažeikienė, N.; Naujanienė, R. ir kt. 2013. „Įgalinimo samprata socialinių paslaugų kontekste“, *Socialinis darbas: patirtis ir metodai* 12(2). Prieiga per internetą: http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa-0001:J.04~2013~ISSN_2029-0470.N_12_2.PG_9-43 (žiūrėta 2014 09 06).
25. Ruškus, J.; Mažeikienė, N. 2005. „Prekybos moterimis ir prostitucijos aukų reabilitacija ir reintegracija Lietuvoje: padėties analizė ir galimybių modeliavimas“, *Socialinis darbas* 4(2). Internetinė prieiga: [http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_4\(2\)_tirazui.pdf#page=100](http://www3.mruni.eu/padaliniai/leidyba/Socialinis%20darbas/social_4(2)_tirazui.pdf#page=100) (žiūrėta 2014 05 19).
26. Sutton, C. 1999. *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
27. Večkienė, N.; Veckys, V. 2003. „Socialinis darbas ir reabilitacija bendruomenėje“, *Sveikatos mokslai* 1(24). Prieiga per internetą: http://www.e-library.lt/resursai/Ziniasklaida/SAM/Sveikatos%20mokslai/sm_2003_01.pdf#page=14 (žiūrėta 2015 01 06).
28. Vizgirdaitė, J. 2013. *Studentų mokymosi bendradarbiaujant universitetinėse studijose edukacinis įgalinimas*: daktaro disertacijos santrauka. Kaunas. Prieiga per internetą: http://ktu.edu/sites/default/files/santrauka_11.pdf (žiūrėta 2014 05 17).
29. Žalimienė, L.; Skučienė, D.; Junevičienė, J.; Gataūlinas, A. 2013. *Profesinė gerovė socialinio darbo paslaugų sektoriuje Lietuvoje*: monografija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

MILDA VENCLOVIENĖ

The concept of empowerment and social factors in the working methods of perspective

Summary

The article contains the origins of the concept of empowerment, the empowerment concept in the science of education and social work. Empowerment factors are discussed and various features of empowerment are analyzed in the context of social work methods.

Key words: empowerment, empowerment factors, social work methods

Toward a new typology of revitalistic attitudes

JOANNA RAK

Faculty of Political Sciences and International Studies, Batorego 39L,
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Jurija Gagarina 11, 87-100 Toruń, Poland
E-mail: j.m.k.rak@wp.pl

The article contains critical theoretical examination of approaches toward revitalization movements in Anthony Francis Clarke Wallace's meaning. The examination includes a presentation of main shortages and drawbacks which are characteristic of these movements' typologies. There is also an authorial and innovative proposal for typologies of revitalistic attitudes which may be a useful device for analysing political thought of the populations influenced by globalization. The new approach formulated encompasses entire semantic fields of revitalistic movements and simultaneously it is free from the weaknesses captured. Indeed, the dual typologies created on the basis of various criteria, that is: attitude toward indigenous culture, attitude toward foreign culture and attitude toward homeland, consist of the ideal behavioural types in Max Weber's perspective and their antinomic types, so they make up a multi-dimensional look at the subject of future empirical analysis on revitalistic thought.

Key words: revitalization movements, nativism, irredentism, counter-irredentism, socio-cultural attitudes, political thought

INTRODUCTION

The main aim of this paper is to propose new typologies of revitalistic attitudes which are characteristic of individual revitalization movements. It is significant to indicate that the typology of revitalistic attitudes, and simultaneously revitalization movements, provides a broad range of theoretical structures which are highly applicable in the realm of reflection on social and political reality (Bengtsson, Hertting 2014: 726). The ideal behavioural types – in Max Weber's meaning (Weber 2012: 125; 137) – of representatives of revitalistic attitudes are useful when describing political thought of the populations influenced by globalization (Rosenberg 2015). The singled out asymptotic types are theoretical creations which constitute the most important distinctive features of their designata (Aronovitch 2012: 358). Indeed, the typologies can be used in the face of methodological difficulties to determine the content and structure of cleavages in the contemporary world (Collier, LaPorte, Seawright 2012: 217).

Therefore, the paper presents a critical and constructive review of theoretical approaches toward revitalization movements. It commences with description, interpretation and criticism of Anthony Francis Clarke Wallace's classic conception (Wallace 1956). Then, there is a depiction of academic attempts at improving the view mentioned. Their examination

focuses on common types of mistakes which are made in the scope of formulating typologies of revitalization movements. Discussion about exemplifications of Paul Gordon Hiebert's dual typology based on one criterion (Hiebert 1976) and Jack David Eller's multi-dimensional typology based on three criteria (Eller 2009) in particular provide us with arguments against a hasty and ill-considered semantic field of revitalization movements dividing. The analysis of the theoretical approaches sheds light on both shortages and drawbacks which reduce the potential cognitive value of typologies as a useful device in social sciences.

The criticism of theoretical approaches toward revitalization movements is acknowledged as an inspirational list of cautions against mistakes in future approaches. The cautions formulated are worth taking into consideration while making up typologies, and they reveal a theoretical need for a new approach toward revitalization movements which would be free of weaknesses. So, the last part of the paper contains new typologies of revitalization movements laid out according to the criteria of attitude toward indigenous culture, attitude toward foreign culture and attitude toward homeland. This is worth emphasizing that all components of the typologies meet the requirements of Weberian ideal types. The extremes of the first dual typology are the following: Ralph Linton's approach toward nativistic movement (Linton 1943) and its antinomic, that is, the autonegative cultural attitude in Ewa Nowicka's meaning (Nowicka 1972) which are set apart in accordance with the type of cultural attitude toward own culture. Then, the attitude toward foreign culture is the second crucial criterion which divides the semantic field of revitalization movements, and it is a source of vitalistic movements by Marian W. Smith (Smith 1954) and contra-acculturative movements by Melville Jean Herskovits (Herskovits 1960) distinction. The last typology is formed on the basis of attitude toward homeland and it is composed of irredentist movements in Eller's perspective (Eller 2009) and counter-irredentist movements in authorial approach discernment as the extremes of continuum. Last but not least, the article ends with hints for future studies on revitalization movements and their equivalents in the scope of revitalistic attitude types.

THE CRITICISM OF THEORETICAL APPROACHES TOWARD REVITALIZATION MOVEMENTS

Wallace defines revitalization movements as a "deliberate, organized, conscious effort by members of a society to construct a more satisfying culture" in his classic work (Wallace 1956: 265). In fact, he indicates that revitalization is a particular kind of culture change phenomenon (Wallace 1972: 476). Notwithstanding, the approach mentioned has some drawbacks, namely, it does not allow to identify and to differentiate various types of revitalization movements that exist. What is worth noting is that the author abandons a typology creation, and he presents merely an exemplification (Wallace 1958: 120). Indeed, there are attempts at formulating typologies of revitalization movements in academic literature; however, they contain drawbacks which reduce their general value as analytical schemes or heuristic devices (Herdin 2012: 604).

The first kind of weakness consists in oversimplification of theoretical approaches (Sharaby 2011). It means that scholars often construct merely straightforward dual typologies on the basis of one criterion (Tollefson, Williamson 1992: 48) which do not enable us to analyse complex manifestations of social thought because these one-dimensional typologies do not fill up the entire semantic field of revitalization movements. In this way, some of exemplifications of revitalistic movements may be missed while using only one one-dimensional typology in research. For instance, Hiebert distinguishes nativistic and importation types of revitalization movements. Members of nativistic movements strive to exclude all that is alien in

their own culture and to revive that which is considerable in the scope of traditional culture. Whereas members of importation movements aim at integrating that which is significant for them regardless of its traditional or foreign sources (Hiebert 1976: 388–390). It means that the semantic field of nativistic movements in this approach is similar to Simone Clemhout's presentation so it is too broad (Clemhout 1964: 15). Therefore, Hiebert's definition is not determined carefully and accurately, namely, the type pointed out includes both contra-aculturative movements in Herskovits's presentation (Herskovits 1960: 531) and nativistic revivalistic (not revivalist) movements in Ralph Linton's perspective (Linton 1943: 231). It is worth highlighting that the approach is simultaneously limited to one of subtypes of nativistic movements so it does not enable us to identify their diversified manifestations (Turner 1971: 147). Then, importation movement, the second type, is antinomic in relation to the ideal behavioural type of nativistic movement merely in the scope of attitude toward elements of foreign cultures. Well then, Hiebert ignores a significant reference to revivalistic aspiration (Horowitz 1977: 14), and he does not propose the antinomic type in relation to the nativistic revivalistic type of revitalization movements. Therefore, this dual typology does not meet the requirements of correct typology.

On the other hand, Eller takes on making up the weakness revealed, that is, he proposes the compound typology of revitalization movements that consists of syncretism, millenarianism, irredentism, modernism, also termed vitalism, and nativism identical to fundamentalism (Eller 2009: 370–377). However, the new theoretical approach cannot be used blindly as a research device due to its shortages which are worth pondering. Firstly, Eller regrettably does not formulate any common criterion to divide the entire semantic field of revitalization movements. And this is the second type of drawbacks characteristic of theoretical approaches toward revitalization movements. For instance, nativistic and vitalistic movements are distinguished according to attitudes toward the criterion of their own and foreign culture, whereas irredentist movements are differentiated in accordance with attitudes toward homeland. Simultaneously, the criteria indicated are not applicable to identifying millenarian movements (Hill 1972: 272; Markowitz 2003: 98). Apart from that, the individual types of revitalization movements appointed are not separate (Voget 1959) and therefore their semantic fields are partially coincident. For example, syncretic movements in Peter Worsley's meaning adopted (Worsley 1957) and vitalistic movements are similar in the scope of their distinctive features, namely, creation of satisfactory for the members of movement amalgam of cultures and aspiration to inclusion of foreign culture elements in the own culture content, on the other hand. Moreover, the connective presentation of modern and vitalistic movements and nativistic and fundamentalist movements is spurious as well due to their different semantic fields (Bäcker 2011: 153–159; 179–188; Pichardo 1997: 411–430). Indeed, Eller puts supplementary *definienda* in typology; however, it is unnecessary as well because it is not crucial for the types of vitalistic and nativistic movements defining. Furthermore, Eller's typology does not encompass either all the possible types of the revivalistic cultural attitudes or their antinomies (Telban 2013). As an example, there is a lack of the antinomic type in relation to nativistic attitudes, namely, the type of autonegative attitudes (Nowicka 1972: 21).

NEW TYPOLOGIES OF REVIVALISTIC ATTITUDES

The critical analysis of the typologies reveals a theoretical need for a new approach toward revitalization movements which would be free of shortages realized. The semantic field of a new typology may be divided by using diversified criteria (Wallace 1959: 25). The attitude toward

the native culture is the first substantial criterion which divides that field and is a source of nativistic and autonegative movements discernment. The types determined constitute extremes of the continuum between full approval of the native culture and full negation of the native culture, on the other side. The process of taking a stance on the native culture and creating its image involves indigenous components valorisation. The valorisation may take on various forms dependent on its vector, so it may be observed as revaluation or devaluation. Indeed, the revaluation or image-affirmation consists in restoring a value manufactured of the native culture or in giving an expected value to the native culture, while the devaluation or image-refusal consists in depriving the native culture of value discerned (Salmond 2004: 123). It has to be reserved that the mechanisms depicted are typical not only for this but also for the following typologies. The attitude of approval is expressed in Linton's definition of nativistic movement: "Any conscious, organized attempt on the part of society's members to revive or perpetuate selected aspects of its culture" (Linton 1943: 231). This approach concentrates on the type of attitude toward the native culture which is displayed by those members of the society who fully accept their native culture and acknowledge their past. Its antinomic type is the autonegative cultural attitude in Nowicka's meaning, that is: "a rejection of selected elements of the native culture" (Nowicka 1972: 21). It is worth adding that autonegative attitudes are conditioned by any conscious and organised attempt of eliminating certain elements of the native culture created by the members of the society so the attitude negates the indigenous culture. In sum, every manifestation of revitalistic thought may be situated between these extreme types and in the definite distances to them depending on the approbation toward the native culture intensity extent.

The attitude toward foreign culture is the second substantial criterion which divides the semantic field of revitalization movements, and it is a source of demarcation of vitalistic and contra-acculturative movements. The types mentioned are extremes of the continuum between full approval of foreign culture and full negation of foreign culture. The first type, namely, the attitude of approval is well defined by Smith as follows: "Any conscious, organized attempt on the part of a society's members to incorporate in its culture selected aspects of another culture in contact with it" (Smith 1954: 122; 1959a: 9). This approach focuses on the acceptance of the alien culture and the disdainful attitude toward the indigenous culture which is combined with the effort to replace some of its rudimentary components drawn from the dominant culture by members of the society (Smith 1959b: 28). Its antinomic type is the contra-acculturative cultural attitude in Herskovits's view, that is: "It is essentially out of contacts involving dominance of one people over another that contra-acculturative movements arise – those movements wherein a people come to stress the values in aboriginal ways of life, and to move aggressively, either actually or in fantasy, toward the restoration of those ways, even in the face of obvious evidence of their importance to throw off the power that restricts them" (Herskovits 1960: 531; 1938: 11). Besides, this approach includes the explicit need to revitalize the native culture stems from the contact with the dominant culture which impedes and limits the indigenous culture. The contra-acculturative attitude is also reactive, occurring in conditions of domination and submission and being a direct result of the society's discontent with the domination of an alien culture (Bäcker 2005: 149–156). It is worth stressing that every expression of revitalistic thought may be situated between these types and in the distances outlined to them depending on the approbation toward the foreign culture intensity extent.

The attitude toward homeland, the third important criterion which divides the semantic field of revitalization movements, is a source of distinction of irredentist and counter-irredentist movements. The types pointed out form extremes of the continuum between full approval

of homeland and full negation of homeland, on the other side. The attitude of approval is articulated in Eller's definition of the irredentist movement: "Irredentism (from the Italian *irredenta* for unredeemed) is any movement intended to reclaim and reoccupy a lost homeland" (Eller 2009: 373). The approach presented centres around the type of the attitude toward homeland which is displayed by those members of the society who fully approve of their homeland. Its antinomic type is the counter-irredentist attitude; however, it does not have a correct definition in academic literature yet. In fact, current proposals do not meet the requirements of antinomic types of Weberian behavioural ideal types, like, for example, secessionism (Saideman, Ayres 2000: 1126–1128; 1130), separatism (Kolstø, Edemsky, Kalashnikova 1993), reconciliation (Farrington 2007) or brigandage (Koliopoulos 1989). Therefore, there is an urgent need for setting up a new category which is the type of the counter-irredentist movement. The type created is defined as any conscious and organized attempt on the part of society's members to reject their homeland. Moreover, counter-irredentist attitudes are conditioned by any conscious and organised attempt. Every manifestation of revitalistic thought may be situated between these types and in the specific distances to them depending on the approbation toward the homeland intensity extent as well.

CONCLUSIONS

The disquisition on current theoretical concepts of revitalization movements shows that they cannot be taken for granted due to their weaknesses. Therefore, this is significant to assume a critical and reflective approach while using typologies as a device for analysing revitalistic attitudes. Weberian behavioural ideal types indicated a permit to determine and compare various manifestations of revitalistic political thought of populations influenced by globalization. The dual typologies constructed constitute a handy device for empirical analyses. Nevertheless, it would be desirable to criticize, transpose or supplement these academic presentations and interpretations because they are not definitive and therefore open to improvement and any argument revolving around those approaches could expand academic knowledge about social and political reality. Furthermore, their empirical verification is an interesting challenge for all those who study sociology, political sciences and anthropology.

Received 28 October 2014

Accepted 25 May 2015

References

1. Aronovitch, H. 2012. "Interpreting Weber's Ideal-Types", *Philosophy of the Social Sciences* 42(3): 356–369.
2. Bäcker, R. 2005. "Instrumentarium ideologiczne kontrakulturalnych nurtów antyglobalizacyjnych", in *Europejska myśl polityczna wobec globalizacji. Tradycja i wyzwania współczesności*, eds. J. Sobczak; R. Bäcker; Sz. Ossowski. Łódź: Wydawnictwo Ibidem, 149–156.
3. Bäcker, R. 2011. *Nietradycyjna teoria polityki*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
4. Bengtsson, B.; Hertting, N. 2014. "Generalization by Mechanism: Thin Rationality and Ideal-type Analysis in Case Study Research", *Philosophy of the Social Sciences* 44(6): 707–732.
5. Clemhout, S. 1964. "Typology of Nativistic Movements", *Man* 64(7): 14–15.
6. Collier, D.; LaPorte, J.; Seawright, J. 2012. "Putting Typologies to Work: Concept Formation, Measurement, and Analytic Rigor", *Political Research Quarterly* 65(1): 217–232.
7. Eller, J. D. 2009. *Cultural Anthropology: Global Forces, Local Lives*. New York, London: Routledge.
8. Farrington, Ch. 2007. "Reconciliation or Irredentism? The Irish Government and the Sunningdale Communiqué of 1973", *Contemporary European History* 16(1): 89–107.

9. Herdin, T. 2012. "Deconstructing Typologies: Overcoming the Limitations of the Binary Opposition Paradigm", *International Communication Gazette* 74(7): 603–618.
10. Herskovits, M. J. 1938. *Acculturation. The Study of Culture Contact*. New York: J. J. Augustin Publisher.
11. Herskovits, M. J. 1960. *Man and His Works. The Science of Cultural Anthropology*. New York: Alfred A. Knopf.
12. Hiebert, P. G. 1976. *Cultural Anthropology*. Philadelphia: J. B. Lippincott.
13. Hill, F. R. 1972. "Nationalist Millenarians and Millenarian Nationalists: Conflict or Cooperation in the New Jerusalem?", *American Behavioral Scientist* 16(2): 269–288.
14. Horowitz, D. L. 1977. "Cultural Movements and Ethnic Change", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 433(1): 6–18.
15. Koliopoulos, J. S. 1989. "Brigandage and Irredentism in Nineteenth-Century Greece", *European History Quarterly* 19(2): 67–102.
16. Kolstø, P.; Edemsky, A.; Kalashnikova, N. 1993. "The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism", *Europe-Asia Studies* 45(6): 973–1000.
17. Linton, R. 1943. "Nativistic Movements", *American Anthropologist* 45(2): 230–240.
18. Markowitz, F. 2003. "(Still) Sacrificing for Salvation: Millenarian Motherhood Reconsidered", *Social Compass* 50(1): 97–112.
19. Nowicka, E. 1972. *Bunt i ucieczka. Zderzenie kultur i ruchy społeczne*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
20. Pichardo, N. A. 1997. "New Social Movements: A Critical Review", *Annual Review of Sociology* 23: 411–430.
21. Rosenberg, M. M. 2015. "The Conceptual Articulation of the Reality of Life: Max Weber's Theoretical Constitution of Sociological Ideal Types", *Journal of Classical Sociology* 15(2): 1–18.
22. Saideman, S. M.; Ayres, R. W. 2000. "Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s", *The Journal of Politics* 62(4): 1126–1144.
23. Salmond, N. 2004. *Hindu Iconoclasts. Rammohun Roy, Dayananda Sarasvati, and Nineteenth-Century Polemics Against Idolatry*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press.
24. Sharaby, R. 2011. "Political Activism and Ethnic Revival of a Cultural Symbol", *Ethnicities* 11(4): 489–511.
25. Smith, M. W. 1954. "Shamanism in the Shaker Religion of Northwest America", *Man* 54(8): 119–122.
26. Smith, M. W. 1959a. "Towards a Classification of Cult Movements", *Man* 59(1): 8–12.
27. Smith, M. W. 1959b. "Towards a Classification of Cult Movements: Some Farther Contributions III", *Man* 59(2): 28.
28. Telban, B. 2013. "The Power of Place: Spatio-temporality of a Melanesian Religious Movement", *Anthropological Notebooks* 19(3): 81–100.
29. Tollefson, K. D.; Williamson, H. G. M. 1992. "Nehemiah as Cultural Revitalization: an Anthropological Perspective", *Journal for the Study of the Old Testament* 17(56): 41–68.
30. Turner, R. E. 1971. "Models of Social Movements: An Analysis of Religion and Social Change", *International Review of Sociology* 1(2): 147–156.
31. Voget, F. W. 1959. "Towards a Classification of Cult Movements: Some Farther Contributions II", *Man* 59(2): 26–28.
32. Wallace, A. F. C. 1956. "Revitalization Movements", *American Anthropologist* 58(2): 264–281.
33. Wallace, A. F. C. 1958. "The Dekanawideh Myth Analyzed as the Record of a Revitalization Movement", *Ethnohistory* 5(2): 118–130.
34. Wallace, A. F. C. 1959. "25. Towards a Classification of Cult Movements: Some Further Contributions. I", *Man* 59: 25–26.
35. Wallace, A. F. C. 1972. "Paradigmatic Processes in Culture Change", *American Anthropologist, New Series* 74(3): 467–478.
36. Weber, M. 2012. "The 'Objectivity' of Knowledge in Social Science and Social Policy", in *Max Weber: Collected Methodological Writings*, ed. and trans. H. H. Bruun; S. Whimster. London: Routledge, 100–138.
37. Worsley, P. 1957. *The Trumpet Shall Sound: A Study of 'Cargo' Cults in Melanesia*. London: MacGibbon & Kee.

JOANNA RAK

Link naujos atgimimo požiūrių tipologijos

Santrauka

Straipsnyje pateikta atgimimo judėjimų požiūrių (pagal A. F. C. Wallace) kritinė teorinė analizė. Tyrimas atskleidžia pagrindinius požiūrių trūkumus, taip pat trūkumus, būdingus pristatant šių judėjimų tipologiją. Darbe pateikiamas autorinis ir novatoriškas atgimimo požiūrių tipologijos siūlymas, kuris gali būti naudingas analizuojant politinę globalizacijos įtaką populiacijai. Suformuluotas naujas požiūris apima visus atgimimo judėjimų semantinius laukus ir tuo pat metu jis yra laisvas nuo trūkumų nelaisvės. Iš tiesų dvejoja tipologija sukurta remiantis įvairiais kriterijais: požiūriu į vietinę kultūrą, į užsienio kultūrą ir į tėvynę. Šiuos požiūrius sudaro idealusis M. Weberio perspektyvos tipas, taip pat jiems prieštaringi tipai, todėl tampa daugiadimensine žiūra dėl būsimos empirinės atgimimo požiūrio analizės.

Raktažodžiai: kultūrinės nuostatos, globalizacija, politinė mintis, socialiniai judėjimai, sociokultūrinės tapatybės

Žmogaus gerovės kūrimas transformuotoje visuomenėje: švietimo prieinamumo principas

KĘSTUTIS TRAKŠELYS

Lietuvos edukologijos universitetas, Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius

El. paštas Kestutistrak@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjamas švietimo prieinamumas kaip vienas iš svarbiausių žmogaus gerovės kūrimo transformuotoje visuomenėje principų. Švietimo prieinamumas transformuotoje visuomenėje laiduoja asmens socialinį mobilumą, karjerą, pajamas, o tai pagrindiniai rodikliai, turintys įtakos valstybės gerovės indeksui. Taip pat pateikiamas atliktas empirinis tyrimas, kuriame atsispindi švietimo prieinamumo galimybės įvairių socialinių grupių atstovams.

Raktažodžiai: gerovės valstybė, transformuota visuomenė, švietimo prieinamumas, žmogaus gerovė

IVADAS

Švietimo prieinamumas tampa ypač svarbus ir problemiškas transformuojantis visuomenei. Lietuvoje visuomenės transformacija yra specifinė, ją ypač paveikė Sovietų Sąjungos žlugimas ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas. Lietuvos visuomenės transformacija susijusi su šalies politiniais, socialiniais ir ekonominiais pokyčiais. Transformacija yra natūralus reiškinys, nuolat vykstantis procesas, neatsiejamas nuo dinamiškų visuomenės plėtros tendencijų. Transformacijos teorijas nagrinėjantys mokslininkai (Polanyi 2002; Gruolt 2009) ją paprastai įvardija kaip vienos socialinės formos perėjimą į kitą. Tai yra neišvengiama ir gali būti vertinama kaip sąmoningas kryptingų pastangų darinys arba kaip natūralus socialinių dėsnių ar mechanizmų nulemtas procesas. Visuomenės transformaciją sunku apibrėžti, nes viskas nuolat kinta ir keičiasi, tad bandydami nustatyti reikšmingą pokytį, turime parodyti, kaip stipriai per tam tikrą laikotarpį pasikeitė visuomenės sandara ir pamatinės vertybės. Anot A. Giddenso (2000), norėdami nuspręsti, kiek ir kaip visuomeninę sistemą paveikė transformacijos procesas, turime atskleisti, koks pagrindinės institucijos pokyčio per apibrėžtą laikotarpį laipsnis. Moderniosios visuomenės institucijos kinta labai sparčiai, kur kas sparčiau, nei tai buvo būdinga tradicinio pasaulio institucijoms. Taigi transformacijos sąvoką galima apibrėžti kaip įvairias permainas, kurios vyksta tam tikru laiku. Reikia akcentuoti, kad visuomenės transformacija laiduoja kokybiškesnį žmogaus gyvenimą bei gerovės valstybės kūrimą.

Švietimo prieinamumas ir kokybiškas švietimas yra daugelio šalių politinių diskusijų objektas ir prioritetas, nes kokybiškas ir prieinamas švietimas suvokiamas kaip visuomenės ir žmogaus gerovės kūrimo pagrindas. Anot A. Plėšnio (2014), gerovės valstybė pasižymi šiais

bruožais: pirma, kiekvienas gerovės valstybės modelis turi remtis tam tikra gerovės samprata, kurios įgyvendinimu turi rūpintis valstybė; antra, turi būti pagrindžiama, kodėl to tikslo verta siekti, t. y. kodėl jis yra gerovė; trečia, turi būti suformuluoti principai, metodai ir būdai, reikalingi tai gerovei realizuoti, kitaip tariant, reikia žinoti, kaip tą gerovę pasiekti; ketvirta, gerovė turi būti tikslingo valstybinių institucijų bei valstybės piliečių veikimo rezultatas.

A. Guogis (2002), nagrinėdamas Lietuvos gerovės modelius, išskiria šiuos pagrindinius principus: bendruomenės gerovė; socialinė įterptis; socialinis solidarumas; anomijos prevencija; socialinė lygybė ir skurdo mažinimas; dekomodifikacija; progresyvus apmokestinimas; „aktyvi“, o ne „pasyvi“ socialinė politika; socialinis įgalinimas; demokratinė valstybė kaip institucija. Manytina, kad švietimo prieinamumas integruojasi į visus išvardytus bruožus, nes jis turėtų užtikrinti visuomenėje socialinį teisingumą, įvairių socialinių grupių integraciją, kokybiškesnį gyvenimą, socialinį mobilumą, stabilias pajamas, karjeros galimybes, suteikia atitinkamą statusą. Švietimas turėtų padėti mažinti socialinę atskirtį ir įtampą, todėl labai svarbu, kad visi visuomenės nariai galėtų juo pasinaudoti ir būtų užtikrintas švietimo išteklių prieinamumas (Trakšėlys 2014). Vadovaujantis šiais principais visuomenė dalyvautų socialinės sanglaudos ir solidarumo didinimo procese, kuris, L. Labanausko ir M. Taljūnaitės (2010) teigimu, pasižymi šiomis pagrindinėmis nuostatomis: garantuoti pakankamą socialinės apsaugos lygį; skatinti užimtumą, profesinį rengimą ir užtikrinti darbuotojų teises; užtikrinti labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių apsaugą. Atlikti mokslinės literatūros ir empiriniai tyrimai (Trakšėlys 2008, 2009, 2011, 2014) aiškiai parodo, kad transformuotoje visuomenėje siekiant valstybės ir žmogaus gerovės iškyla grėsmė, kad ne visos socialinės grupės tampa integralios, nes socialiniai, politiniai veiksniai pirmiausia veikia žemesnio socialinio statuso individus. Tad kyla probleminis klausimas – *kokios yra visuomenės transformacijos ir švietimo prieinamumo sąsajos kuriant žmogaus gerovę?*

ŠVIETIMO PRIEINAMUMO KONCEPTAS TRANSFORMACIJOS KONTEKSTE

Lietuvoje transformacijos pradžia, prasidėję politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai mokslininkų datuojami įvairiai. A. Krupavičiaus (1996) nuomone, transformacija Lietuvoje prasidėjo 1987–1998 metais. V. Laurėnas (2001) transformaciją, kaip pasitraukimą nuo komunizmo principų, visuomeninį judėjimą datuoja gerokai prieš 1989 metus. Transformacijos pradai, jo teigimu, užsimezgė dar esant „realiam socializmui“. O 1989–1990 m. pokomunizmas pradėjo klostytis jau kaip politinė ir socialinė ekonominė tvarka. Z. Norkus (2008) transformacijos pradžia linkęs laikyti 1985–1987 metus. Respublikose, kur būta stiprios tautinės savimonės, anot Z. Norkaus (2008), kūrėsi masiniai sąjūdžiai, kurie iš pradžių siekė padėti įveikti konservatyvaus vietinės nomenklatūros sparno pasipriešinimą. Sustiprėjusios ir mobilizavusios plačiąsias mases, respublikos pasuko valstybinės nepriklausomybės atkūrimo link. R. Ingleharto (Žiliūkaitė 2007) teigimu, nors ir negalima tiksliai nustatyti, kas įvyks tam tikroje visuomenėje tam tikru metu, vis dėlto galima išvelgti kai kurias bendras visuomenėms kultūrinių, ekonominių ir vertybinių transformacijų tendencijas, kurias veikia modernizacijos ir globalizacijos procesas. Visuomenės transformacijos laikotarpiu individas perima kitas vertybes ir normas, nes tradicinė elgsena neatitinka laikmečio. Pasak R. Žiliūkaitės (2007), modernizacijos paskatinta visuomenės transformacija atsiskleidžia, kaip perėjimas nuo tradicinių prie sekuliarių, racionalių vertybių.

Šiame visuomenės transformacijos ir aptartų pokyčių kontekste išryškėjo švietimo prieinamumo problema, ji įgijo socialinį aspektą. Tad švietimo prieinamumas – tai ne tik įstaigos, teikiančios bendrąjį išsilavinimą, buvimas, bet ir tai, kad ji tenkina įvairius švietimo veikėjų ir visuomenės poreikius. Švietimo prieinamumas paprastai suprantamas kaip galimybė naudotis

švietimo paslaugomis, kurias dažniausiai teikia valstybė. Švietimo prieinamumas – tai švietimo sistemos principas, reikalaujantis, kad visiems Lietuvos piliečiams ir užsieniečiams, turintiems teisę nuolat ar laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, būtų sudarytos galimybės lankyti mokyklą ir įgyti vidurinę išsilavinimą (Bitinas 2011).

Švietimo prieinamumas šiuo metu yra viena aktualiausių problemų ir prioritetų, nes Lietuvos visuomenė yra socialiai diferencijuota, o tam švietimo sistema nebuvo pasiruošusi. Švietimo prieinamumas dažniausiai suprantamas kaip geografinis prieinamumas ir mokinių vežiojimo paslaugos. Tačiau LR Švietimo įstatymas (2011) praplečia švietimo prieinamumo koncepciją ir raišką. Švietimo turinį sudarantys aspektai yra gana svarbūs, nes apima pagrindinius lavinimo principus ir tikslus. Dalyvaujant ugdymo ir ugdymosi procese svarbūs yra ugdymo turinys ir pats procesas, nes ugdymo turinys turi atitikti mokinio poreikius, jo gabumus, taigi turėtų būti sudaromos sąlygos rinktis švietimo programas, skirtingus jų variantus, švietimo programų modulius, dalykų kursų programas. Ugdymo turiniu turėtų būti užtikrintas gabių vaikų gabumų atskleidimas ir visavertis ugdymas, lavinami gebėjimai ir polinkiai, sudaromos socialinės ir edukacinės ugdymo(si) sąlygos, taip suteikiama galimybė pasirinkti specializuotas bendrojo lavinimo mokyklas ir / ar specializuotas programas. Ugdymo procesas turėtų būti organizuojamas taip, kad mokiniams jis būtų patrauklus, priimtinas ir prieinamas, taip būtų užtikrinama galimybė visiems mokiniams lygiavertiškai jame dalyvauti nepatiriant diskriminacijos ir pažeminimo dėl savo turtinės, rasinės ar religinės priklausomybės. Švietimo prieinamumą didina fizinis mokyklos pasiekiamumas ir mokyklų tinklo išdėstymas. Ypač tai aktualu kaimo vietovėse gyvenantiems ir judėjimo sutrikimų turintiems mokiniams. Nors mokiniams Lietuvoje sudarytos sąlygos atvykti į ugdymo įstaigą – kompensuojamos važiavimo išlaidos nurodytu maršrutu ar sudaroma galimybė naudotis mokyklų „geltonaisiais autobusiukais“, vis dėlto vietos bendruomenėje esanti mokykla užtikrina palankesnes mokiniui adaptacijos sąlygas ir mokymosi mikroklimatą: daugelis bendraamžių yra pažįstami, iš tos pačios bendruomenės. Mokyklos ir klasės palankus mikroklimatas – tai dar vienas švietimo prieinamumo aspektas. Palankus mikroklimatas leidžia mokiniui emociškai, fiziškai ir psichologiškai puikiai jaustis mokykloje, o tai laiduoja mokymosi motyvaciją, palankų kultūrinį, socialinį ir emocinį tobulėjimą, dvasinių ir asmeninių galių plėtojimąsi. Švietimo prieinamumui laiduoti mokykloje teikiamos edukacinės ir socialinės paslaugos, kurios suteikia galimybę ne tik lavinti mokinių pažintines ir kognityvines galias, bet ir užtikrina mokiniams daugiavandenią švietimo pagalbą. Jos teikimas užtikrina: profesinį orientavimą, švietimo informacinę, psichologinę, socialinę pedagoginę, specialiąją pedagoginę ir specialiąją pagalbą, sveikatos priežiūrą mokykloje, konsultacinę, mokytojų kvalifikacijos tobulinimo ir kitą pagalbą. Švietimo turinį sudaro ugdymas, kuris paprastai apibrėžiamas kaip visų lygių švietimo sistema, prieinama neįgaliesiems, o švietimo paslaugos būtų kokybiškos ir pritaikytos individualiems kiekvieno asmens ugdymo(si) poreikiams sudarant sąlygas įgyti nemokamą išsilavinimą bendrojoje švietimo sistemoje. Ugdymo(si) procesas turėtų vykti aplinkoje, kuri geriausiai skatina akademinį ir socialinį vystymąsi, būtų teikiamos veiksmingos individualizuotos paramos priemonės, suderintos su visiškai įtraukties tikslu (ES Komisijos komunikatas 2010; Cibulskas 2006).

Švietimo prieinamumas turėtų būti užtikrintas ir dirbantiems asmenims, švietimo prieinamumą valstybė garantuoja ir socialinę atskirtį patiriantiems skurdžiai gyvenančių šeimų, pabėgėlių, mokykloje nesimokantiems vaikams, bedarbiams, asmenims, grįžusiems iš įkalinimo įstaigų, taip pat tiems, kurie gydomi nuo alkoholizmo ir narkomanijos, prie visuomenės nepritampantiems asmenims, teikdama jiems socialines paslaugas ir švietimo pagalbą. Mokiniai, turinčiam specialiujų ugdymo(si) poreikių, jeigu jo tėvai (globėjai, rūpintojai) pageidauja,

sudaromos sąlygos ugdytis arčiau jo gyvenamosios vietos esančioje ikimokyklinio ar bendrojo ugdymo mokykloje, profesinio mokymo įstaigoje arba bet kurioje valstybinėje, savivaldybės (regiono) mokykloje, skirtoje mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių.

ŠVIETIMO PRIEINAMUMO TRANSFORMUOTOJE VISUOMENĖJE REALIJOS

Siekiant iširti, kiek švietimas transformuotoje visuomenėje yra prieinamas įvairių socialinių grupių atstovams, buvo atliktas empirinis tyrimas (Trakšėlys 2014). Atrenkant respondentus taikytas atsitiktinės atrankos metodas. Apklaustos 2 mokinių grupės: socialiai remtini (tikslinė grupė) ir mokiniai, kurie nėra socialiai remtini (kontrolinė grupė). Apklausti 1 200 kontrolinės grupės ir 325 tikslinės grupės respondentai. Instrumentarijais klausimuose akcentuojamas švietimo prieinamumas, kaip socialinio teisingumo rodiklis, mokinio lygiavertis dalyvavimas švietimo sistemoje, socialinės padėties ir mokymosi rezultatų sąsajos.

Dažniausia teigiama, kad švietimas transformuotoje visuomenėje yra socialinio saugumo pagrindas, nes padeda individui apsisaugoti nuo daugelio rizikos veiksnių. Tačiau tyrimas atskleidė, kad mokykla ne visiems vienodai gali laiduoti saugumą. Daugelis socialiai remtinių respondentų nesijaučia saugūs (emociškai, fiziškai). Nesaugumo jausmas taip pat kyla dėl socialinės visuomenės stratifikacijos. Daugelyje sričių mokiniai diskriminuojami turiniu pagrindu (bendraamžių, mokytojų ir kt.). Akivaizdu, kad kontrolinės ir tikslinės grupės respondentų atsakymai į anketoje pateiktus klausimus iš esmės skiriasi. Didžioji dauguma kontrolinės grupės respondentų gyvena kitoje aplinkoje, priklauso aukštesniam socialiniam sluoksniui.

Tikslinės grupės respondentų teigimu, turtingesni mokiniai naudojami savo padėtimi: jiems galioja kitos taisyklės mokykloje ir pamokų metu. Remiantis tyrimo rezultatų analize, galima teigti, kad socialiai remtini mokiniai dėl turtinės padėties mažiau pasitiki savimi. Pastebima žema savivertė. Tikslinės grupės respondentų teigimu, jie būtų laimingesni, jei būtų turtingesni. Šios grupės respondentai dėl savo socialinės padėties kaltina tėvus, tačiau ir patys tėvai, respondentų nuomone, jaučiasi diskriminuojami. Daugelis jų vengia lankytis klasės tėvų susirinkimuose, nes svarstant klasės reikalus dominuoja labiau pasiturintys tėvai, kurie dažnai primeta savo pasiūlymus.

Socialinių paslaugų teikimo tikslas – švelninti socialinę nelygybę, mažinti skurdą, socialinę atskirtį ir didinti švietimo prieinamumą. Tačiau, remiantis tyrimo rezultatais, akivaizdu, kad mokykloje ir pats socialinių paslaugų teikimas dažnai tampa diskriminacijos pagrindu. Visiems socialiai remtiniams asmenims priklauso nemokamas maitinimas, tačiau daugelis jų to atsisako. Atsisakymo priežastys: bendraamžiai tyčiojasi, pašiepia, jaučiama gėda. Tyrimo metu gauti duomenys leidžia teigti, kad mokykloje teikiamos socialinės paslaugos yra nepakankamai kokybiškos. Savo tiesiogines funkcijas ne visada kompetentingai atlieka socialiniai pedagogai, psichologai ir klasės auklėtojai. Dėl fizinių, psichologinių patyčių ir smurto mokiniai ne visada gali pasikalbėti su mokyklos administracija ar specialistais. Respondentų atsakymai leidžia teigti, kad mokyklose ne iki galo atliekamos socialinės integracijos, socializacijos funkcijos.

Analizuojant respondentų atsakymus, nustatytas ryšys tarp socialinės padėties ir mokymosi rezultatų. Socialiai remtiniams mokiniams neužtenka pinigų būtinoms mokymosi priemonėms įsigyti, dėl pinigų stygiaus jie negali vykti į pažintines ekskursijas, dalyvauti olimpiadose ir kt. Tuo tarpu kontrolinės grupės respondentai teigia, kad nejučia pinigų stygiaus įsigydami mokymosi priemonės, gali samdytis privačius mokytojus. Tad pasiruošimas pamokoms ir papildomas mokymasis turi įtakos galutiniam vertinimui (pažymiui). Taip pat daugelis socialiai remtinių mokinių neturi tinkamų sąlygų mokytis namuose, negali lankyti mokamų neformalaus ugdymo užsiėmimų. Labiausiai mokinių socialinis skirtumas išryškėja

per dailės, technologijos, anglų ir kūno kultūros pamokas. Tikslinės ir kontrolinės grupės respondentų atsakymai išsiskyrė ir kalbant apie mokinių vaidmenis klasėje. Dažniausia dominuoja turtingesni mokiniai. Jie jaučiasi labiau užtikrinti ir drąsesni. Aukštas jų savigarbos lygis. Tyrimo rezultatai parodė, kad turtingesnių mokinių sprendimai ir siūlymai sulaukia didesnio dėmesio. Taip pat nustatyta, kad klasės auklėtojai ne visada pasidomi mokinių socialine / ekonomine padėtimi, nors domėjimasis mokinių gyvenimo sąlygomis leistų tinkamai atstovauti mokiniui svarstant su juo susijusius klausimus. Todėl tikslinės grupės nariai ir nesijaučia esantys lygiaverčiai klasės nariai. Tai verčia gėdytis net savo šeimos narių (tėvų, brolių, seserų ir kt.).

Atlikto tyrimo rezultatų analizė parodė, kad mokyklos administracija ir pedagogų kolektyvas turėtų keisti požiūrį į mokinį, jį traktuoti kaip asmenybę. Darytina prielaida, kad mokyklos specialistai (socialiniai pedagogai, psichologai ir kt.) ne visiškai tinkamai vykdo mokinių integraciją, be to, respondentų nuomone, ne visada teikiamos kokybiškos socialinės paslaugos. Reikia pabrėžti, kad socialiai remtini mokiniai, kurių savigarba yra žema, ir ateityje nepasitikės savimi, o tai trukdys įgyti išsilavinimą, profesiją, jie nesugebės lygiaverčiai konkuruoti darbo rinkoje, nukentės ir tolesnė kultūrinė reprodukcija. Akcentuotina ir tai, kad mokiniams teikiamos socialinės paslaugos – tai Vakarų Europos šalių imitacijos modelis, kuris Lietuvos švietimo sistemoje yra ne visiškai veiksnus. Respondentų nuomone, LR švietimą reglamentuojančios dokumentuose numatytos priemonės ir nuostatos, kurios turėtų laiduoti švietimo prieinamumą, funkcionuoja nepakankamai.

IŠVADOS

- Socialiniu požiūriu santykinai homogeniška sovietinio laikotarpio švietimo sistema patyrė ryškių pokyčių, jie nulemti Lietuvos visuomenės transformacijos procesu, turinčių įtakos žmogaus ir valstybės kūrimo ir naujos visuomenės raidos galimybėms bei problemoms – ryškesnei socialinei diferenciacijai, pasireiškiančiai tam tikrų socialinių grupių atskirtimi, socialiai remtinų asmenų izoliacija, marginalizacija ir didėjančia socialine nelygybe. Tad ir švietimo prieinamumas tokioje visuomenėje įgyja socialinį aspektą.

- Mokslinėje literatūroje švietimo prieinamumas apibrėžiamas kaip kiekvienam asmeniui sudaryta galimybė pagal savo išgales bei poreikius naudotis kokybiškomis švietimo paslaugomis, kurias užtikrina valstybė. Pagrindiniai švietimo prieinamumo aspektai, išskirti mokslinės literatūros šaltinių pagrindu: fizinis mokyklos pasiekiamumas; optimalus mokyklų tinklo išdėstymas; lygiavertis mokinių dalyvavimas ugdymosi procese nepaisant jų socialinės padėties; palankus mikroklimatas, laiduojantis emocinį, socialinį, fizinį saugumą; mokymosi motyvacija; įtraukusis ugdymas; kokybiškos edukacinės ir socialinės paslaugos; ugdymo(si) turinio prieinamumas; ugdymo(si) proceso individualizavimas ir diferencijavimas.

- Tačiau mokslinėje literatūroje apibrėžtas švietimo prieinamumas ne visada yra užtikrintas ir visoms socialinėms grupėms vienodai įgyvendintas. Empiriniu tyrimu nustatytos šios priežastys: mokykloje mokiniai yra susiskirstę pagal socialinę ir kultūrinę kilmę, kuri lemia mokymąsi, mokinių socialinių išteklių nelygybę, išsilavinimo kokybę, diskriminaciją, diferenciaciją klasėje; socialiai remtini mokiniai dažnai patiria pedagogų ir bendraamžių diskriminaciją dėl savo socialinės padėties; socialinis statusas turi įtakos mokymosi rezultatams – socialiai remtinų respondentų teigimu, jiems neužtenka pinigų įsigyti visų būtinų mokymosi priemonių; socialinių grupių ir gebėjimų mokiniams mikroklimatas nėra palankus, silpnai pasireiškia įvairių socialinių grupių, vaikų iš rizikos šeimų, mokinių su specialiaisiais poreikiais integracija į mokyklos bendruomenę, neužtikrinamas lygiavertis jų dalyvavimas ugdymo procese; ryšio tarp

socialiai remtinų ir pasiturinčių mokinių nebuvimas; socialiai remtini mokiniai nepritampa prie bendraamžių.

Gauta 2014 11 03
Priimta 2015 05 25

Literatūra

1. Bitinas, B. 2011. *Edukologijos terminija: kokybė ir problemos*: studija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
2. Cibulskas, G. 2006. *Švietimo subjektų pasipriešinimui edukaciniams pokyčiams įtaką darantys veiksniai: Lietuvos švietimo reformos atvejis*: daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas.
3. Groult, L. H. 2009. *La restructuration recente des politiques sociales au Canada et au Quebec: elements d'analyse*. Report. Canada.
4. Guogis, A. 2000. *Socialiniai politikos modeliai*. Vilnius: Eugrimas.
5. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.
6. Krupavičius, A. 1996. *Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla*. Kaunas: Litterae universitatis.
7. Labanauskas, L.; Taljūnaitė, M. 2010. „Socialinė sanglauda kaip sociologinio pažinimo objektas“, *Filosofija. Sociologija* 21(2): 151–159.
8. Laurėnas, V. 2001. *Normalios politikos genezės atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
9. *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas* 2011. Nr. XI-1281.
10. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Postkomunistinė transformacija Lietuvos lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
11. Polanyi, K. 2002. *Didžioji transformacija. Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos*. Vilnius: Algarvė.
12. Plėšnys, A. 2014. „Gerovės valstybės modeliai šiuolaikinėje kultūrinėje tradicijoje“, *Filosofija. Sociologija* 25(3): 137–145.
13. Trakšėlys, K. 2008. „Vėlyvosios modernybės švietimo sistema: visuomenės homogenizacija ar socialinė diferencija“, *Socialinis darbas* 7(3): 148–157.
14. Trakšėlys, K. 2009. „Klaipėdos, Telšių, Tauragės apskričių gyventojų požiūris į ugdymo įstaigų teikiamas socialines paslaugas“, *Tiltai* 4: 167–184.
15. Trakšėlys, K. 2011. „Švietimo kaip socialinio instituto transformacija modernios visuomenės kontekste (Lietuvos atvejis)“, *Filosofija. Sociologija* 4: 437–445.
16. Trakšėlys, K. 2014. *Švietimo prieinamumas Lietuvos visuomenės transformacijos kontekste (1990–2010)*: daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
17. UNESCO Europos aukštojo mokslo centras / UNESCO European Centre for Higher Education (CEPES). Prieiga per internetą: <http://www.cepes.ro> (žiūrėta 2014 10 10).
18. Žiliukaitė, R. 2007. „Vertybinių pokyčių Lietuvoje visuomenėje: nuo tradicinių link sekuliarių-racionalių vertybių“, *Sociologija: mintis ir veiksmai* 1(19): 116–130.

KĘSTUTIS TRAKŠELYS

Human well-being transformed society: education accessibility principle

Summary

The article deals with the accessibility of education as one of the most important human well-being transformed society principles. Access to education for transformed society guarantees the personal social mobility, career and income, the key indicators that affect the welfare state index. Empirical research on the education availability of various social groups is also presented in the article.

Key words: welfare state, transformed society, access to education, human well-being

Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių?¹

KRISTINA ŠLIAVAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, A. Goštauto g. 11, Vilnius LT-01108 Vilnius
El. paštas kristina@ces.lt

Straipsnyje aptariamos skirtingoms etninėms grupėms (lietuvių, lenkų, rusų) ir skirtingoms socialinėms pozicijoms (tėvai, mokytojai, mokyklos administracijos nariai) atstovaujančių informantų kokybinių interviu metu įvardytos mokyklos valstybine ar mažumos mokomąja kalba pasirinkimo priežastys. Analizuojama, kaip individualiu lygmeniu yra konceptualizuojama etniškumo, švietimo sektoriaus pasirinkimo ir lygių galimybių Lietuvos visuomenėje sąveika bei kokios pasitelkiamos individualios ilgalaikės ugdymo / švietimo strategijos siekiant sėkmingai įsitvirtinti Lietuvos visuomenėje. Empiriniai duomenys buvo surinkti kokybinio tyrimo 2013–2014 m. Pietryčių Lietuvoje metu. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-50/2012).

Raktažodžiai: etniškumas, švietimas, mokykla valstybine ar mažumos mokomąja kalba, Pietryčių Lietuva

2011 m. priėmus Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pataisais, kurios numatė valstybinės (lietuvių) kalbos baigiamųjų egzaminų reikalavimų suvienodinimą visoms Lietuvos mokykloms (tiek lietuvių, tiek etninių mažumų mokomosiomis kalbomis), kai kurių Lietuvos etninių grupių nariai (lenkų, rusų) viešais protestais išreiškė savo nepritimą šiems pokyčiams. Valdžios atstovai teigia, kad šios Švietimo įstatymo pataisos reikalingos visų pirma tam, kad baigiesiems mokyklas etninių mažumų mokomąja kalba sėkmingai integruotųsi į Lietuvos visuomenę, konkuruotų darbo rinkoje (Vaicekauskienė 2011: 1). Šiame straipsnyje analizuojami kokybinio tyrimo 2013–2014 m. Pietryčių Lietuvoje duomenys pagrindinį dėmesį skiriant klausimui, kaip skirtingų etninių grupių (lietuvių, lenkų, rusų) ir skirtingų socialinių pozicijų informantai (tėvai, baigiamųjų klasių mokiniai, mokytojai, mokyklos administracijos nariai) argumentuoja mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimą, kaip individualiai yra modeliuojamas

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant mokslinių tyrimų projektą „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio, regioninio ir lokalaus tapatumų raiška“. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-50/2012). This research was funded by a grant (No. VAT-50/2012) from the Research Council of Lithuania.

ugdymo kalbinės sferos pasirinkimas atsižvelgiant į platesnį socialinį kontekstą. Straipsnyje bus diskutuojama, ką skirtingų informantų požiūriai šiais klausimais atskleidžia apie platesnius socialinius procesus tirtame regione ir Lietuvoje.

Šiandieninės socialinių mokslų perspektyvos *identitetą* konceptualizuoja kaip konstruojamą, kintantį, formuojamą valstybių vykdomos politikos, socialinių, ekonominių ir istorinių procesų (Barth 1969; Nagel 1994; Brubaker 1995; Brubaker, Cooper 2000; Sanders 2002; plačiau žr. apžvalgą Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2013). Valstybė ir jos vykdoma skirtingų sričių politika įvardijama kaip esminis veikėjas, kuris, pasitelkęs įvairias socialines ir biurokratinės praktikas, formuoja grupių identitetus (Brubaker, Cooper 2000). Tačiau tuo pačiu skirtingos socialinės grupės, reaguodamos į galios struktūroms atstovaujančių institucijų politiką, pasitelkia „iš apačios“ kylančias strategijas, kurios eksploatuoja kultūros, etniškumo, kitus tapatybės dėmenis tam tikriems tikslams pasiekti (Hill, Wilson 2003). Teigiama, kad kilmės valstybės vykdoma politika tam tikros etninės grupės atžvilgiu taip pat svarbi formuojant sąsajas su kilmės ir priimančia valstybe, jų identitetą (Brubaker 1995).

Visuotiniai sutariama, kad švietimo sistema yra esminė formuojant individo ir grupės identitetus, konstruojant tautinį identitetą (Swain 2005; May 2012). Kalbos ir etniškumo sąsajos yra glaudžios (žr., pvz., May 2000, 2012), tad ir mokyklos valstybine arba mažumos kalba pasirinkimas yra sietinas su etniškumo klausimais. Kita vertus, mokyklos valstybine ar mažumos mokomąja kalba pasirinkimas yra susijęs su socialinio mobilumo, socialinės integracijos problematika (May 2003; Leončikas 2007). Todėl žvelgiant iš socialinio veikėjo pozicijos, ji(s) mokyklos viena ar kita ugdymo kalba pasirinkimą strateguoja platesniame socialiniame, valstybės švietimo politikos kontekste. Šiame straipsnyje ir bus aptariami motyvai, kurie yra svarbūs individualiai renkantis mokyklą viena ar kita ugdymo kalba, ir kaip jie sietini su platesniu socialiniu kontekstu.

Etninių mažumų grupėms svarbūs ir mažumų teisių demokratinėse visuomenėse klausimai, jie ypač aktualūs vykstant globalizacijos ir migracijos procesams (žr., pvz., May 2012). S. May aptaria sociolingvisto R. Ruizo (1984, 1990) pasiūlytą valstybės politikos kalbų atžvilgiu tipologiją (May 2012: 193). R. Ruitzas skiria šias kalbos politikos kryptis / tipologijas: 1) *kalba kaip problema* (angl. *language-as-problem*), kaip grupės reikalavimai, susiję su kalbos politika, iš valstybės pozicijų matomi kaip problema, kurią reikia spręsti; 2) *kalba kaip teisė* (angl. *language-as-right*), t. y. pripažįstama grupės teisė išlaikyti savo identitetą ir nepasiduoti asimiliacinėms tendencijoms; 3) *kalba kaip resursas* (angl. *language-as-resource*) – kai bendruomenės, vartojančios mažumų kalbas, ir pačios kalbos yra matomos kaip socialiniai resursai (Ruitz 1984, 1990 iš May 2012: 193). Ši siūloma valstybės kalbos politikos tipologija yra taikytina valstybės švietimo politikos analizei, o pasirinkta valstybės politikos kryptis turėtų būti matoma kaip galios struktūros įrankis, kuris lemia tam tikrus socialinius, etninius procesus ir skirtingų visuomenės grupių atsaką.

TYRIMO KONTEKSTAS IR METODOLOGIJA

Pietryčių Lietuvos gyventojų etnis identitetas tyrinėtas sociologų, etnologų, antropologų, istorikų (Daukšas 2008, 2012; Stravinskienė 2010; Korzeniewska 2013; Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kazevičius, Visockaitė 2014, kt.). Istorikai ir etnologai tyrinėja demografinius ir švietimo procesus regione po Antrojo pasaulinio karo (Kalnius 1998; Stravinskienė 2006, 2011a, b, 2012). Kalbininkai tyrinėja etninių grupių kalbų vartojimo nuostatas skirtinguose Lietuvos regionuose (žr. Ramonienė (red.) 2010, 2013). Mokslininkai analizuoja specifinius iššūkius, kylančius švietimo sistemos dalyviams etniškai nevienalyčiuose regionuose (Tamošiūnas 2000), daugiakalbio ir daugiakultūrio ugdymo galimybes ir kliūtis (Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008), mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimo priežastis bei lietuviškai

mokyklai kylančius naujus iššūkius žvelgiant iš multikultūriškumo teorinės ir praktinės perspektyvos (Saugėnienė 2003). Petras Kalnius (1998) analizuoja Pietryčių Lietuvos švietimo įstaigų skirtingomis mokymo kalbomis skaičiaus kaitą ir vienos ar kitos mokyklos pasirinkimo priežastis sovietmečiu ir Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Svarbi P. Kalniaus išvalga, kad XX a. paskutiniajame dešimtmetyje įvyko tam tikras pokytis, ir tiriamame regione gyvenantys lenkai ėmė rinktis mokyklas ne rusų, o lenkų ar lietuvių mokomąja kalba (Kalnius 1998: 170). 2006 m. mokslininkų grupė (Merkys ir kt. 2006) atliko išsamius kiekybinį ir kokybinį tyrimus, siekdami įvertinti mokymosi prieinamumą ir kokybę Vilniaus rajono gyventojams, tyrime apžvelgta ir mokyklos pasirinkimo kriterijų įvairovė. Tadas Leončikas (2007) asimiliacijos teorijų kontekste analizuoja kiekybinio tyrimo etniškai nevienalyčiuose Lietuvos regionuose 2005–2006 m. duomenis, kurie atskleidžia mokyklų lietuvių ar gimtąja kalba pasirinkimo tendencijas. T. Leončikas mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimą sieja su asimiliacinėmis nuostatomis ir socialinio mobilumo strategija (Leončikas 2007: 115). Šiame straipsnyje analizuojami pastaraisiais metais Pietryčių Lietuvos regiono vietovėse atlikto kokybinio tyrimo duomenys aiškinantis, kaip skirtingos etninės, socialinės priklausomybės informantai sieja socialinio mobilumo, etniškumo ir mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimą. Tyrimo konkrečiame regione duomenys leidžia iš arčiau pažvelgti ir kontekstualizuoti tam tikrus rajonuose vykstančius procesus, t. y. pažvelgti į procesus, vykstančius tirtose Pietryčių Lietuvos vietovėse, ir kelti klausimus apie jų priežastis.

Kokybinis sociologinis tyrimas atliktas 2013 m. sausio – 2014 m. gegužės mėn. Šalčininkuose, Švenčionyse ir Eišiškės, keletas interviu – Pabradėje, t. y. vietovėse, išsidėsčiusiose netoliese Lietuvos ir Baltarusijos sienos. Šalčininkai, Eišiškės priklauso Šalčininkų rajono savivaldybei, o Švenčionys ir Pabradė – Švenčionių rajono savivaldybei. Šalčininkuose, Eišiškėse ir Pabradėje didžiąją dalį gyventojų sudaro lenkų etninė grupė, o Švenčionyse – lietuviai (Lietuvos statistikos departamentas 2011). 2011 m. visuotino gyventojų surašymo duomenimis, Šalčininkuose gyveno 6 358 gyventojų, iš kurių 71 proc. – lenkų tautybės, 13,7 proc. – lietuvių, 7,1 proc. – rusų; Eišiškėse buvo 3 416 gyventojai, iš kurių 83 proc. – lenkų tautybės, 8,4 proc. – lietuvių, 3,1 proc. – rusų. Pabradėje, 2011 m. surašymo duomenimis, gyveno 5 994 gyventojai, iš kurių 45 proc. – lenkų, 27 proc. – lietuvių, 18,5 proc. – rusų. Švenčionyse 2011 m. gyveno 4 963 gyventojai, iš jų 56 proc. – lietuvių, 17,3 proc. – rusų, 17,3 proc. – lenkų (Lietuvos statistikos departamentas 2011). Švietimo informacinių technologijų centro pateikti duomenys rodo, kad didžiausias pirmos klasės mokinių skaičius Šalčininkų rajone mokosi lietuvių ir lenkų kalbomis, Švenčionių rajone – mokyklose lietuvių mokomąja kalba (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Pirmų klasių mokinių skaičius pagal kalbas

Metai	Skaičius	Šalčininkų r. sav.	Švenčionių r. sav.
2003	Iš viso	450	313
	Lietuvių mokomoji kalba	159	249
	Lenkų mokomoji kalba	262	22
	Rusų mokomoji kalba	29	42
2013	Iš viso	329	195
	Lietuvių mokomoji kalba	132	169
	Lenkų mokomoji kalba	181	11
	Rusų mokomoji kalba	16	15

Šaltinis: Švietimo informacinių technologijų centro 2014 m. balandžio 28 d. pateikti duomenys.

Minėtuose miestuose ir miesteliuose tyrimo atlikimo metu veikė mokyklos arba klasės skirtingomis mokymo kalbomis, ir gyventojai turėjo galimybę rinktis ugdymo įstaigą pagal mokymo kalbą. Šalčininkų mieste informantai turi galimybę rinktis ugdymo įstaigas lenkų, lietuvių ar rusų mokomąja kalba. Švenčionių mieste tyrimo atlikimo metu vyko mokyklų reorganizacija, vyravo ugdymo įstaigos lietuvių mokomąja kalba, tačiau surinkus pakankamą mokinių skaičių buvo formuojamos pradinės klasės ir rusų mokomąja kalba vidurinėje mokykloje (reorganizuojamoje į progimnaziją). Pabradėje veikia gimnazija lietuvių mokomąja kalba ir gimnazija formuojanti klases lenkų bei rusų mokomosiomis kalbomis. Eišiškėse tyrimo atlikimo metu veikė gimnazijos lenkų ir lietuvių kalbomis, surinkus pakankamą mokinių skaičių gimnazijoje lietuvių mokomąja kalba, buvo formuojamos klasės rusų mokomąja kalba. 2 lentelėje pateikiami apibendrinti Švietimo informacinių technologijų centro pateikti duomenys, kaip 2003–2013 m. miestuose, kuriuose buvo atliekamas tyrimas, kito mokinių skaičius pagal mokymosi kalbą.

2 lentelė. Bendras mokinių skaičius pagal mokymo kalbą*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Šalčininkai											
Lietuvių kalba	939	920	902	857	845	764	695	654	597	572	545
Lenkų kalba	855	866	787	765	727	696	691	666	674	676	686
Rusų kalba	235	263	231	244	231	225	240	244	212	180	164
Eišiškės											
Lietuvių kalba	327	676	364	369	388	327	327	347	339	341	337
Lenkų kalba	623	720	644	593	577	543	510	493	457	445	457
Rusų kalba	99	123	96	50	37	37	12	8	8	7	0
Pabradė											
Lietuvių kalba	672	732	696	681	662	632	601	564	547	532	501
Lenkų kalba	528	497	442	383	358	325	314	296	283	305	255
Rusų kalba	221	216	205	206	188	191	192	193	221	223	218
Švenčionys											
Lietuvių kalba	1 221	1 401	1 221	1 229	1 154	1 149	1 117	1 078	1 030	955	910
Rusų kalba	390	646	306	241	213	178	152	135	123	92	76

Šaltinis: Švietimo informacinių technologijų centro 2014 m. balandžio 28 d. pateikti duomenys.

* Pateikti duomenys gauti susumavus įvairiose mokyklose (pradinėse, vidurinėse, progimnazijose, gimnazijose) skirtingomis mokomosiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, rusų) besimokančių vaikų skaičių.

Kokybinio tyrimo metu buvo atlikti 47 pusiau struktūruoti interviu, kurių vidutinė trukmė – valanda ir ilgiau. Šalčininkuose buvo atlikta 16 interviu, Eišiškėse – 15, Pabradėje – 2, Švenčionyse – 14. Interviu buvo atliekami su ekspertais (savivaldybių darbuotojais, kuruojančiais švietimo sritį konkrečiame rajone, mokyklų administracijos nariais, mokytojais), taip pat su tėvais, kurių vaikai lanko pradinės klases. Keletas interviu buvo atlikti su pilnamečiais baigiamųjų klasių tiriamojo regiono mokiniais, lankančiais mokyklas skirtingomis ugdymo kalbomis. Interviu atlikti su informantais, kurie save priskyrė lenkų, lietuvių ar rusų etninėms grupėms. Interviu kalbos – rusų ir lietuvių. Atliekant tyrimą buvo kontaktuojama su tiriamųjų vietovių skirtingų ugdymo kalbų

mokyklomis, atliekami interviu su administracijos atstovais, užmezgami pirmieji kontaktai su mokinių tėvais. Informantai taip pat ieškomi ir asmeninių kontaktų bei „sniego kamuolio gniūžtės principu“. Skirtingos informantų atrankos strategijos leido diversifikuoti tyrimo imtį.

Mokyklos lietuvių, lenkų, rusų mokomosiomis kalbomis: individualios pasirinkimo priežastys

Kalbos, etninio identiteto ir socialinio mobilumo klausimai buvo svarbūs informantams įvardijant mokyklos pasirinkimo prioritetus, tačiau jie nebuvo vieninteliai ugdymo įstaigos pasirinkimo kriterijai. Informantai įvardijo pagrindines priežastis, kodėl teikia pirmenybę mokyklai valstybine arba gimtąja mokomąja kalba. Panašūs mokyklos pasirinkimo kriterijai būdavo minimi tiek mokinių tėvų, tiek ekspertų (mokytojų, mokyklos administracijos atstovų), todėl šių grupių narių nuomonės pateikiamos kartu. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Švenčionių mieste dominuoja ugdymo įstaigos lietuvių mokomąja kalba, vidurinėje mokykloje veikia klasės rusų mokomąja kalba, tačiau pačiame mieste neveikia mokykla ar klasės lenkų mokomąja kalba.

Mokyklos lenkų mokomąja kalba pasirinkimas

• Mokykla būtina etninei tapatybei išsaugoti

Lenkų tautybės informantai Šalčininkuose, Pabradėje, Eišiškėse mokyklos lenkų kalba pasirinkimą tiesiogiai siejo su savo etnine tapatybe. Šiems informantams mokykla yra svarbi institucija, kurioje vaikas turi galimybę mokytis gimtąja kalba, sužinoti apie savo etninės grupės istoriją, kultūrą:

Aš tai galvoju, pagal save taip galvoju, kad jeigu turėčiau tokią galimybę leisti vėl vaiką į mokyklą, tai aišku, kad tai būtų lenkų mokomąja kalba, nes vis tiek <...>, tai yra mūsų gimtoji kalba ir... mąstymas jisai kitoks, ir galvoju, kad net tie mokiniai, tie vaikai, kurie dabar mokosi lietuviškoj mokykloj, bet yra iš lenkų šeimų, kad jie, kažin ar jie žino, kas jie yra tokie (lenkų tautybė, mot., ekspertė, 8 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).

• Mokykla matoma kaip svarbi etninę tapatybę formuojanti institucija

Etniškai mišrių šeimų atvejais mokyklos pasirinkimas buvo tampriai siejamas su tuo, koks formuosis vaiko santykis su viena ar kita etnine grupe, t. y. etnine tapatybe. Mokyklos viena ar kita mokomąja kalba parinkimas tokiais atvejais tampa svarbus įtvirtinant šeimoje vieną ar kitą vaiko etninę tapatybę. Pavyzdžiui, lenkės ir lietuvių šeimoje gimus vaikui vyko diskusijos, į kurią ugdymo įstaigą leisti atžalą. Moteris net atsisakė gyventi vyro gimtinėje Varėnoje, nes tada būtų apribotos galimybės leisti vaiką į ugdymo įstaigą lenkų kalba ir puoselėti lenkiškumą.

• Ugdymas gimtąja kalba siejamas su psichologine vaiko gerove ir tėvų galimybe dalyvauti ugdymo procese

Tiek tėvai, tiek ekspertai (mokytojai, mokyklų administracijos atstovai) pabrėždavo, kad galimybė vaikui mokytis gimtąja kalba (lenkų) svarbi vaiko raidai ir ugdymui. Vienas iš mokyklos gimtąja kalba pasirinkimo argumentų buvo tas, kad tėvai gali padėti vaikui ugdymo procese, o gerai nemokėdami lietuvių kalbos ir leisdami vaiką į mokyklą valstybine kalba negalėtų visavertiškai dalyvauti ugdymo procese.

• Mokykloje sudarytos sąlygos išmokti valstybinę kalbą

Teigiama, kad mokyklose lenkų mokomąja kalba geras valstybinės kalbos ugdymo lygis. Tai buvo svarbu tiek tėvams, tiek mokyklos administracijai, tiek mokytojams. Pavyzdžiui, mokyklos lenkų mokomąja kalba administracijos atstovai interviu metu pabrėždavo, kad mokykloje skiriamas ypatingas dėmesys valstybinei kalbai. Akivaizdus informantų noras tiek išlaikyti etninę tapatybę, tiek sėkmingai dalyvauti platesnės visuomenės gyvenime gerai mokant valstybinę kalbą:

<...> *pastebėjau, kad vaikai iš šitos mokyklos [lenkų mokomąja kalba], labai gerai visada baigia egzaminus, būtent lietuvių kalba (Eišiškės, mot., lenkė, pradinuko mama, 17 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).*

- *Mokykloje mokoma ta kalba, kuri svarbi kasdieniniam bendravimui regione*

Kai kurių informantų teigimu, lenkų kalba yra svarbi vietos / regiono žmonių bendravime, todėl buvo manoma, kad čia gyvenantiems žmonėms būtina gerai mokėti lenkų kalbą. Pavyzdžiui, Šalčininkų rajone rusų tautybės šeima parinko vaikui ugdymo įstaigą lenkų mokomąja kalba, kad sudarytų jam galimybes išmokti vietovėje dominuojančią kalbą: šeimoje kalba rusų kalba, darželį ir mokyklą lanko lenkų kalba. Tai būtų galima interpretuoti kaip rusų tautybės šeimos norą pritapti prie socialinio konteksto, tapti dominuojančios aplinkos dalimi. Šiuo atveju šeima siekia pritapti prie vietovės konteksto, o ne sėkmingiau integruotis į platesnę Lietuvos visuomenę.

- *Socioekonominės priežastys ir ugdymo kokybė*

Informantai minėjo Lenkijos valstybės, įvairių organizacijų materialinę paramą mokykloms lenkų mokomąja kalba: ekskursijų organizavimą, materialinės bazės stiprinimą, galimybę gerais rezultatais baigusiems mokyklą lenkų mokomąja kalba nemokamai studijuoti Lenkijoje ir pan. Kitos socialinės priežastys: socialiniai tinklai, darbo santykiai su ugdymo įstaiga ir tam tikras socialinės aplinkos spaudimas rinktis konkrečią mokyklą, susisiekimo patogumas. Informantai pabrėždavo ir gerą ugdymo kokybę.

Mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimas

Daugumoje vietovių, kur buvo atliktas tyrimas, didžiausia konkurencija pritraukiant mokinius vyksta tarp mokyklų lietuvių ir lenkų mokomosiomis kalbomis. Lietuvių kilmės informantai mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimą siejo su etnine tapatybe. Daugeliui informantų svarbios ir toliau minimos mokyklos pasirinkimo priežastys.

- *Lietuvių kalba yra valstybinė ir tai siejama su geresnėmis studijų, profesinės karjeros galimybėmis Lietuvoje*

Informantai (tiek mokinių tėvai, tiek administracijos nariai ar patys mokiniai) mokyklos lietuvių kalba pasirinkimą visų pirma siejo su valstybinės kalbos svarba tolesnei profesinei karjerai ir su planais, kad vaikas ir šeima liks Lietuvoje:

<...> *todėl, kad dabar viskas yra Lietuva, viskas, aš skaitau, kad lietuvių kalba yra pagrindas. O ten rusų, ten viską mes išmoksime. Aš taip galvoju. Nu ką ten vaikus dabar leisti į rusų mokyklą ir kaip čia atrodo? Rusiškai... nemokės jie lietuviškai nieko, o visur pagrindas yra ir lietuvių kalba (Švenčionys, lietuvė, gimė etniškai mišrioje lietuvių ir lenkės šeimoje, 46 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).*

Šios nuostatos patvirtina sociologo T. Leončiko kiekybinio tyrimo 2005–2006 m. skirtinguose Lietuvos regionuose išvaga, kad mokyklos lietuvių kalba pasirinkimas yra tiesiogiai susijęs su socialinio mobilumo strategija ir asimiliacinėmis nuostatomis (Leončikas 2007: 115). Mokyklą lietuvių mokomąja kalba pasirinkę ne lietuvių etninės grupės informantai tam tikra prasme etniškumą, gimtąją kalbą buvo linkę vartoti privačioje sferoje, o valstybinės kalbos žinios matomos kaip esminės siekiant tolesnės karjeros ir įsitvirtinimo visuomenėje.

Ne vienu atveju skirtingo amžiaus tos pačios šeimos vaikai lanko mokyklas skirtingomis dėstymo kalbomis. Pavyzdžiui, mokyklos lietuvių mokomąja kalba baigiamosios klasės mokinys pasakojo, kad šeimoje kalbama lietuviškai, lenkiškai, rusiškai. Jis pats lanko mokyklą lietuvių mokomąja kalba, o penkeriais metais jaunesnis brolis – lenkų mokomąja kalba. Tėvus apibūdina kaip „labiau lenkus“. Tokie atvejai leidžia kelti klausimą, kodėl vyresniojo vaiko atveju

tėvai galimai turėjo tam tikras asimiliacines nuostatas, o jaunesniojo atveju priimta kita strategija. Manytume, kad tai sietina su platesniais etniniais, socialiniais, politiniais procesais regione.

- *Socioekonominės priežastys ir ugdymo kokybė*

Mokyklos lietuvių kalba pasirinkimą gali lemti ir gera mokyklos materialinė bazė, mokyklos bendruomenės pažinimas, socialiniai ryšiai. Pavyzdžiui, lenkų šeimos tėvai abu vaikus leidžia į mokyklą lietuvių mokomąja kalba, kadangi mama dirba šioje mokykloje ir, informanto teigimu, „leido į mokyklą, kur pažįsta mokytojus“. Informantai pabrėžia ir ugdymo kokybės svarbą.

Kai kuriais atvejais buvo teigiama, kad baigus mokyklą lietuvių mokomąja kalba būtų sudėtinga surasti darbo viename iš tirtų rajonų. Tai buvo siejama su vietos valdžios nuostatomis, socialiniais tinklais. Išryškėjo įdomus faktas – kai kurių informantų nuomone, mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimas siejamas su sėkmingesne integracija ir darbo galimybėmis rajono arba valstybės lygmenyje: informantų teigimu, mokyklos lenkų kalba baigimas atveria platesnes galimybes viename iš tirtų rajonų, tačiau mokyklos lietuvių kalba – kitose Lietuvos vietovėse.

Mokyklos rusų mokomąja kalba pasirinkimas

Mokinių skaičius mokyklose rusų mokomąja kalba sparčiai mažėja ir jos praranda arba prarado savo konkurencines pozicijas daugumoje tirtų vietovių (žr. 1, 2 lentelės). Tai atspindi ir bendras tendencijas Lietuvoje (žr. Petrušauskaitė, Pilinkaitė-Sotirovič 2012). Ši situacija kontrastuoja su sovietiniu periodu, kai dėl vykdomos Sovietų Sąjungos politikos mokyklos ar klasės rusų mokomąja kalba buvo gausiausios tirtame regione (žr. Kalnius 1998: 164). Vienas iš tyrime dalyvavusių ekspertų, mokyklos rusų mokomąja kalba administracijos narys, mokyklos situaciją apibūdino taip:

Nu, žinote, ne, ko gero taip dabar yra, čia paskutiniai metai taip yra, taip dauguma <...>, lenkai į lenkišką mokyklą, lietuvių šeimos į lietuvišką mokyklą, o jau rusiškos šeimos, nedaug, neskaitlinga aišku, arba kur maišytos yra šeimos, tai atiduoda į mūsų, mūsų mokyklą, taip, į rusų mokyklą (ekspertas, vyras, mokyklos rusų kalba administracija, 6 interviu, kalbėta lietuvių kalba, kalba netaisyta).

Cituotas informantas mokyklos viena ar kita kalba pasirinkimą sieja su etnine priklausomybe, tačiau tyrimas rodo priešingai: tos pačios mokyklos baigiamosios klasės mokiniai, paklausti apie jų etninę priklausomybę, daugelis save priskyrė lenkams, o ne rusams.

Mokyklos rusų kalba pasirinkimas dalies informantų buvo siejamas su etniškumu (priklausymu rusų etninei grupei) ir su patirtu socialiniu diskomfortu dėl savo etninės priklausomybės mokykloje kita mokomąja kalba. Šiuo atveju rusų kalba yra gimtoji, taip išvengiama socialinio diskomforto mokantis kitoje kalbinėje aplinkoje. Galima būtų teigti, kad mokyklos rusų mokomąja kalba daugumoje tirtų vietovių nesėkmingai konkuruoja su mokyklomis lietuvių ar lenkų mokomosiomis kalbomis.

Ugdymo įstaigos pasirinkimo strategijos: nuo darželio lietuvių kalba iki mokyklos lenkų kalba (Anios atvejais)

Šiame skyrelyje išsamiau paanalizuosiu vienos iš informančių papasakotą gyvenimo istoriją, ypatingas dėmesys bus skiriamas ugdymo įstaigos valstybine ar gimtąja kalba (lenkų) pasirinkimo priežastims atskleisti. Šios strategijos individualiame lygmenyje yra vietos gyventojų atsakas į valstybės vykdomą švietimo politiką bei rajono lygmenyje vykstančius socialinius, politinius procesus.

Informantė, kurią vadinsiu Ania², 1977 metais gimė Šalčininkų rajone, kaime. Tėvo mama, informantės močiutė, buvo gimusi šiame rajone, gerai kalbėjo lenkiškai. Informantės senelis buvo rusų tautybės, gimęs Rusijoje, po Antrojo pasaulinio karo liko gyventi Lietuvoje. Kai informantė buvo vaikas, šeima iš kaimo persikėlė į Šalčininkų miestą. Nors šeimoje pagrindinė bendravimo kalba buvo lenkų, tačiau tėvai Aniai parinko mokyklą rusų mokomąja kalba. Kaip teigia Ania, mama jai paaiškino, kad „tada buvo tokia valdžia“ (rus. *тогда была такая власть*). Ji neprisimena, kad mokymasis rusų kalba jai būtų sukėlęs kokį nors psichologinį, socialinį diskomfortą. Šeimoje kalbėjo lenkų, o mokykloje – rusų kalbomis, kieme su draugais – rusų kalba. Tokia daugiakalbystė tirtame regione yra įprasta. Daugelis informantų teigė, kad keletą kalbų mokėjimas (rusų, lenkų, baltarusių, lietuvių) yra neabejotinas privalumas.

Iš karto po mokyklos baigimo Ania netęsė studijų, sukūrė šeimą. Anios vyras lenkas, tad šeimoje jie kalba lenkiškai. Informantė prisiminė kai kurias kilusias įtampas dėl jos etninių šaknų artimoje aplinkoje, t. y. vyro šeimoje. Anios senelis rusas, todėl vyro šeima iš pradžių žiūrėjo šiek tiek atsargiai į sūnaus išrinktąją. Tai, kad ji lankė katalikų bažnyčioje mišias lenkų kalba buvo svarbus argumentas pripažįstant jos lenkiškumą.

Ania įstojo į aukštąją mokyklą Vilniuje. Baigusi mokslus, informantė sugrįžo į Šalčininkus. Jos teigimu, būtent ši vietovė yra svarbi, čia ji jaučiasi namuose: *Na, aš laiminga. Todėl, kad esu čia, šiame rajone, man čia viskas patinka, mes kalbame savo gimtąja kalba, kad niekas mums nedraudžia ir nekliudo, auklėjame vaikus*. Ania jaučiasi priklausanti lenkų etninei grupei ir lenkiškumas, kurį ji sieja su kalba, katalikiškomis šventėmis, jai labai svarbus. Klausantis Anios istorijos galima būtų teigti, kad ji „atrado etniškumą“: jos seneliai yra ir lenkų, ir rusų etninės kilmės, sovietmečiu Ania lankė mokyklą rusų mokomąja kalba, tačiau posovietmečiu, sukūrusi šeimą su vyru lenku, patirdama tam tikrą socialinį spaudimą iš vyro giminės, ji save suvokia kaip priklausančią lenkų etninei grupei.

Ania gerai kalba ir lietuvių kalba, ji prisimena, kad lietuvių kalbą išmoko tuo metu, kai su vienu iš savo vaikų ilgą laiką teko praleisti sanatorijose, esančiose kitose Lietuvos vietovėse; taip pat besimokydama Vilniuje. Ania prisimena tam tikrą diskomfortą, kai reikėdavo viešai kalbėti lietuvių kalba. Ji augina du vaikus – paauglę dukterį ir pirmaklasį sūnų. Informantė pasakojo, kad duktė lanko mokyklą lenkų mokomąja kalba, tačiau darželį lankė lietuvių mokomąja kalba. Pastarąjį pasirinko todėl, kad dėl dažnos reabilitacijos Lietuvos sanatorijose mergaitė puikiai kalbėjo lietuviškai, ir informantė manė, kad ji leis ją ir į lietuvišką mokyklą. Tačiau atėjus laikui parinkti mokyklą, patarta anytos, dukterį išleido į mokyklą lenkų kalba. Informantė teigia, kad šį sprendimą lėmė jos noras, kad duktė geriau pramoktų gimtąją (lenkų) kalbą, o sykiu išmoktų daugiau vietos kalbų:

Ji lankė lietuvišką darželį, puikiai kalbėjo ir lietuviškai, ir lenkiškai, tačiau kažkodėl ji dažniau kalbėdavo lietuviškai. <...> Kai atėjo laikas leisti vaiką į mokyklą, pagalvojau, kad tikslinga jai geriau mokėti ir savo gimtąją kalbą, kadangi lietuviškai ji kalbėjo labai gerai, o gramatiką, maniau, išmoks. Prisidėjo dar anyta. Ji mane įtikino, kad vaiką reikia leisti į lenkišką mokyklą, tada ji puikiai mokės ir lietuviškai, ir lenkiškai, ir dar įsisavins kokią nors užsienio kalbą. Jos žodžiai: „ji šito ant nugaros nenešios, turės žinių, gyvenime prireiks“.

Tokią pačią priešmokyklinės ir mokyklinės ugdymo įstaigos parinkimo strategiją Ania parinko ir savo jaunesniam sūnui: darželis – lietuvių kalba, mokykla – lenkų mokomąja kalba.

Anios istorija iliustruoja, kaip ugdymo įstaigos viena ar kita ugdomąja kalba pasirinkimas yra strategiškai apgalvotas, ir informantė siekia subalansuoti ir išmokyti savo vaikus tiek

² Informantų vardai siekiant išsaugoti anonimiškumą yra pakeisti. Šis interviu vyko rusų kalba, citatos išverstos autorės.

valstybinės (lietuvių), tiek gimtosios (lenkų) kalbos. Informantė suvokia, kad valstybinės kalbos žinios yra svarbios ieškant darbo, studijuojant. Prisimena savo patirtį, kai labai silpnai mokėdama lietuvių kalbą išvyko studijuoti į Vilnių. Tačiau lenkų kalbos žinios informantės siejamos su etniškumu ir su gebėjimu kalbėti keletu kalbų, ypač tomis, kurios dominuoja tirtame regione. Akivaizdu, kad socialinis spaudimas leisti vaiką į vieną ar kitą mokyklą taip pat svarbus.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Mokyklas skirtingomis dėstyto kalbomis tirtame regione lanko vaikai iš etnine prasme skirtingų šeimų, todėl mokyklos viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimas yra svarbus sprendimas ir nebūtinai siejamas su etnine tapatybe. Kalbėdami apie tai, kodėl ne lietuvių kilmės gyventojai renkasi mokyklą lietuvių mokomąja kalba, informantai akcentavo valstybinės kalbos svarbą siekiant tolesnės profesinės karjeros, socialinio mobilumo galimybes (žr. taip pat Saugėnienė 2003; Leončikas 2007). Etninių mažumų grupių informantai, priklausantys mokyklų lietuvių mokomąja kalba bendruomenėms, gimtosios kalbos vartojimą buvo linkę palikti privačiai sferai, o valstybinę kalbą siejo su sėkmingesne integracija į Lietuvos visuomenę, gyvenimu Lietuvoje, studijų galimybėmis.

Dalis informantų kai kuriose tirtose vietovėse minėjo, kad mokyklos lietuvių mokomąja kalba pasirinkimas sumažina jos absolventų galimybes įsidarbinti viename iš rajonų, kur buvo atliekamas tyrimas. Tai buvo siejama su socialiniais ryšiais bei vietinės valdžios politika. Šios informantų nuostatos atskleidžia, kad kai kurių vietovių gyventojų dalis jaučiasi atsidūrusi tarp skirtingų galios / politikos laukų: valstybės ir administracinio rajono. Tokiame socialiniame kontekste mokyklos valstybine ar mažumos kalba pasirinkimas susijęs ne tik su išsilavinimo ir tolesnių studijų galimybių klausimais, tačiau bendruomenės akyse siejamas su lojalumu vienai ar kitai etninei bendruomenei, galimybe naudotis tam tikrais socioekonominiais resursais.

Mokyklos etninės mažumos grupės mokomąja kalba (daugiausia – lenkų) bendruomenės nariai, save priskiriantys lenkų etninei grupei, pabrėždavo, kad mokymasis gimtąja kalba yra svarbus etniniam tapatumui, o mokyklos gimtąja kalba pasirinkimą siejo su etniškumo puoselėjimu, etniniu identitetu. Valstybinės (lietuvių) kalbos žinios matomos kaip būtinos siekiant tolesnės profesinės karjeros, todėl lietuvių kalbos dėstyto kokybė buvo svarbus argumentas renkantis mokyklą etninės mažumos mokomąja kalba. Dalis informantų (ne etniniai lenkai), pasirinkę mokyklą lenkų mokomąja kalba, pabrėždavo poreikį išmokti plačiai vartojamą vietos kalbą (lenkų) ir tuo būdu įsilieti į rajono socialinį kontekstą, tad socialinės aplinkos įtaka yra svarbi priimant sprendimą dėl vaiko ugdymo mokykloje etninės mažumos kalba. Pasirinkę mokyklas mažumos (lenkų) kalba, informantai nesieja to su prastesnėmis socialinio mobilumo galimybėmis. Tai patvirtina S. May požiūris, kad socialinio mobilumo siejamas išimtinai su etninės daugumos kalbos žiniomis yra problematiškas, kadangi mobilumą lemia toli gražu ne vienas veiksnys (May 2003: 112).

Ugdymo įstaigos rusų mokomąja kalba akivaizdžiai patiria nuosmukį daugumoje tirtų vietovių, todėl sudėtinga vienareikšmiškai įvardyti, kokios socialinės grupės renkasi šias mokyklas vaikams ugdyti. Taip pat skiriasi ugdymo įstaigų viena ar kita mokomąja kalba pasirinkimo tendencijos skirtingose tirtose vietovėse. Tai leidžia teigti, kad administraciniame rajono lygmenyje vykstantys socialiniai, politiniai procesai lemia vietos gyventojų pasirinkimus ir nuostatas, etninės priklausomybės sampratą. Individo lygmenyje galime kalbėti apie konstruojamą etniškumą, kai su kalba, priklausomybe tam tikrai etninei bendruomenei siejamas ir priėjimas prie socialinių, ekonominių resursų (May 2012: 184).

Šiame kontekste svarbi tampa Lietuvos valstybės ir kilmės šalies (Lenkijos, Rusijos) vykdoma politika etninės grupės atžvilgiu. Šiandieninė Lietuvos politika mažumų atžvilgiu galėtų būti apibūdinta kaip traktuojanti mažumos kalbą kaip teisę (Ruitz 1984, 1990 iš May 2012: 193), t. y. pripažįstama teisė išlaikyti identitetą, finansuojamos mokyklos mažumos mokomąja kalba ir kitos susijusios veiklos. Etninių mažumų grupių informantai mažumos kalbą(as) traktavo kaip resursą (Ruitz 1984, 1990 iš May 2012: 193) ir keletu vietos kalbų mokėjimas, daugiakalbiškumas matomas kaip privalumas tolesnėje profesinėje karjeroje, tad atsiskleidžia tam tikra įtampa tarp valstybės lygmens ir vietos žmonių požiūrio į mažumos kalbą. Regiono daugiaetniškumas ir daugiakalbystė yra neabejotinas resursas, tad valstybės ir regiono lygmens institucijų politika paremta daugiakultūriškumo principais (Kymlicka, Norman 2010), leistų sėkmingiau integruoti vietos žmones į Lietuvos visuomenės skirtingas sferas.

Gauta 2015 02 25

Priimta 2015 05 25

Literatūra

1. Balžekienė, A.; Lapienienė, A.; Merkys, G.; Telešienė, A. 2008. „Daugiakultūrinio ir daugiakalbio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione“, *Etniškumo studijos* 1–2: 146–171.
2. Barth, F. 1969. „Introduction“, in *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, ed. F. Barth. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget. London: George Allen & Unwin, 9–38.
3. Brubaker, R. 1995. „National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe“, *Daedalus* 124(2): 107–132.
4. Brubaker, R.; Cooper, F. 2000. „Beyond ‘Identity’“, *Theory and Society* 29: 1–47.
5. Daukšas, D. 2008. „Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio / nacionalinio tapatumo trajektorijos“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8(17): 57–72.
6. Daukšas, D. 2012. „Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonose“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 12(21): 167–192.
7. Frėjutė-Rakauskienė, M.; Marcinkevičius, A.; Šliavaitė, K.; Šutinienė, I. 2013. „Etniškumo ir identiteto tyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant Pietryčių Lietuvos etninius procesus“, *Etniškumo studijos* 2013(2): 13–48.
8. Hill Jonathan, D.; Wilson Thomas, M. 2003. „Identity Politics and the Politics of Identities“, *Identities: Global Studies in Culture and Power* 10: 1–8.
9. Kalnius, P. 1998. *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*. Vilnius: Žara.
10. Kazėnas, G.; Jakubauskas, A.; Gaižauskaitė, J.; Kazevičius, R.; Visockaitė, A. 2014. *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
11. Korzeniewska, K. 2013. „‘Vietiniš’ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose)“, *Etniškumo studijos* 2013(2): 149–179.
12. Kymlicka, W.; Norman, W. 2010. „Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts“, in *Citizenship in Diverse Societies*, ed. W. Kymlicka, W. Norman. Oxford University Press, 1–44.
13. Leončikas, T. 2007. „Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas“, *Etniškumo studijos*. Vilnius: Eugrimas.
14. Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojų 2011 surašymo duomenys. Miestų gyventojai pagal tautybę*. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/temines-lenteles> (žiūrėta 2014 12 12).
15. May, S. 2012. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. Routledge.
16. May, S. 2003. „Rearticulating the Case for Minority Language Rights“, *Current Issues in Language Planning* 4(2): 95–125.
17. May, S. 2000. „Uncommon Languages: The Challenges and Possibilities of Minority Language Rights“, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 21(5): 366–385.
18. Merkys, G.; Balčiūnas, S.; Balžekienė, A.; Lapienienė, A.; Pauliukaitė, Ž.; Telešienė, A. 2006. *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*. Kaunas. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/Mokymosi_prieinamumas_Vilniaus_rajono_gyventojams.pdf
19. Nagel, J. 1994. „Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture“,

Social Problems, Special Issue on Immigration, Race, and Ethnicity in America 41(1): 152–176.

20. Petrušauskaitė, V.; Pilinkaitė Sotirovič, V. 2012. „Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011“, *Etniškumo studijos* 1/2: 14–50.
21. Ramonienė, M. (red.). 2010. *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
22. Ramonienė, M. (red.). 2013. *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
23. Sanders, M. J. 2002. “Ethnic Boundaries and Identity in Plural Societies”, *Annual Review of Sociology* 28: 327–357.
24. Saugėnienė, N. 2003. *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija.
25. Stravinskienė, V. 2006. „Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais“, *Lituanistica* 66(2): 20–33.
26. Stravinskienė, V. 2010. „Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959“, *Istorija. Mokslo darbai*. T. 77.
27. Stravinskienė, V. 2011a. „Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1947“, *Istorija. Mokslo darbai*. T. 82.
28. Stravinskienė, V. 2011b. „Lenkų mokytojų rengimas LSSR: 1947–1961 m.“, *Lituanistica* 2(84): 141–153.
29. Stravinskienė, V. 2012. „Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis 2011*. 1: 81–95.
30. Swain, A. 2005. “Introduction: Knowledge, Identity and Power – Education Movements in the Global South”, in *Education as Social Action: Knowledge, Identity and Power*, ed. S. Ashok. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 1–19.
31. Tamošiūnas, T. 2000. *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje*. Vilnius: UAB Biznio mašinų komp. sp.
32. Vaicekauskienė, V. (pareng.) 2011. „Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama?“, *Švietimo problemos analizė* 9(59): 1–12. Prieiga per internetą: <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2012/12/Tautiniu-ma%C5%BEum%C5%B3-%C5%A1vietimo-politika-Kur-einama-2011-lapkritis.pdf>

KRISTINA ŠLIAVAITĖ

Individual strategies of school choice with state or minority language of instruction in Southeastern Lithuania: between maintenance of ethnic identity and prospects of social mobility?

Summary

The paper interprets the empirical data collected in the framework of qualitative sociological research in Southeastern Lithuania in 2013–2014. The research was funded by a grant (No. VAT-50/2012) from the Research Council of Lithuania. The paper overviews and discusses how the informants of different social status (teachers and school administrators, parents, graduate school pupils) and ethnic belonging (Lithuanians, Poles, Russians) prioritize schools with state or minority language of instruction and what is the perceived interrelation of ethnic belonging, choice of school sector and prospects of social mobility in the Lithuanian society. The individual strategies to choose a school with state or minority language instruction are interpreted in relation to a broader social context.

Key words: ethnicity, education, schooling in minority or state language of instruction, Southeastern Lithuania

Lenkų etninės grupės pilietinio dalyvavimo aspektai Pietryčių Lietuvoje

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas frejute@ktl.mii.lt

Straipsnyje, remiantis kokybinių interviu su lenkų savanoriškų organizacijų lyderiais Pietryčių Lietuvos miestuose duomenimis, diskutuojama, kokie pagrindiniai etniniu pagrindu susikūrusių savanoriškų organizacijų tikslai ir veiklos pobūdis bei dalyvavimo jose motyvai. Saviorganizacija pilietiniu lygmeniu ir ją lemiantys veiksniai analizuojami žvelgiant iš keleto teorinių perspektyvų – kultūrinės, politinės ir ekonominės. Taip pat diskutuojama, ar etninių grupių pilietinė saviorganizacija turi įtakos etniam identitetui ir kolektyvinei bei politinei mobilizacijai. Tyrimu atskleista, kad etninių grupių pilietinė saviorganizacija yra motyvuota tiek kultūrinių, tiek politinių, tiek ir ekonominių veiksmų.

Raktažodžiai: lenkų etninė grupė, savanoriškos organizacijos, Pietryčių Lietuva, etninių grupių pilietinis dalyvavimas

ĮVADAS

Pasitelkus kokybinių interviu su etninių grupių savanoriškų organizacijų atstovais Pietryčių Lietuvoje (miestuose, kur vyko tyrimas) duomenis, analizuojami pagrindiniai lenkų etninės grupės savanoriškų organizacijų veiklos ir dalyvavimo jose motyvai. Pilietinės saviorganizacijos veiksniai analizuojami žvelgiant iš keleto teorinių perspektyvų – kultūrinės, politinės ir ekonominės. Siekiama atsakyti į klausimus, ar etninių grupių saviorganizacija pilietiniame lygmenyje turi įtakos etniam identitetui ir kolektyvinei bei politinei mobilizacijai, atsižvelgiant į sėkmingus politinės partijos – Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (toliau – LLRA) – rezultatus Šalčininkų rajono savivaldybėje. Kokybiniuose interviu su lenkų etninės grupės savanoriškų organizacijų Pietryčių Lietuvos tirtuose miestuose atstovais, pilietinio dalyvavimo aspektai buvo atskleisti klausiant apie vykdomą veiklą, organizacijos tikslus, jos siekius, pagrindinius finansavimo šaltinius, dalyvaujančiųjų organizacijoje apibūdinimą, tikslinę auditoriją, į kurią nukreipta organizacijos veikla, bendradarbiavimą su kitomis savanoriškomis organizacijomis, valstybinėmis institucijomis, įvairius turimus ryšius Lietuvoje arba užsienio šalyse, kilmės valstybės (istorinės tėvynės) vaidmenį organizacijų veikloje, požiūrį į etninių mažumų politines partijas, atstovavimą ir etninių grupių politinį dalyvavimą. Interviu vyko

* Duomenys surinkti projekto „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio, lokalaus ir regioninio identitetų raiška“ metu. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties numeris VAT – 50/2012). Projektas buvo vykdomas Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute.

Šalčininkuose, Eišiškėse, Švenčionyse, Švenčionėliuose, Pabradėje, Jašiūnuose ir Turgeliuose su etninių grupių organizacijų vadovais ir atstovais. Tokiu būdu informantų atranka vyko „sniego gniūžtės“ principu, informantų buvo prašoma labiausiai matomų, aktyviai veikiančių organizacijų atstovų kontaktų. Interviu buvo atliekami 2013 m. sausio – 2014 m. birželio mėnesiais. Apklaustos ne tik aktyviausios lenkų, bet ir kitų etninių grupių (rusų, baltarusių, lietuvių) organizacijos. Iš viso buvo atlikti 37 pusiau struktūruoti interviu, iš jų su lenkų etninės grupės organizacijų atstovais – 12 interviu. Straipsnyje daugiausia pateikiamos išvalgos iš interviu su lenkų organizacijų atstovais, tačiau pasitelkiami ir apibendrinimai, gauti interviu su kitų etninių grupių savanoriškų organizacijų atstovais.

Vietovėse, išskyrus Švenčionių ir Švenčionėlių miestus, kur vyko tyrimas, dominuoja lenkų etninė grupė, o lietuviai sudaro gyventojų mažumą. Švenčionyse ir Švenčionėliuose dominuoja lietuviai, Švenčionyse lenkų ir rusų gyvena po 17,3 proc. Švenčionėliuose lenkų – 14,6 proc., rusų – 8,6 proc. (Miestų gyventojai pagal tautybę 2011).

VARTOJAMŲ SĄVOKŲ APIBŪDINIMAS IR TEORINĖS PRIEIGOS TRUMPAS PRISTATYMAS

Pilietinio dalyvavimo aspektais (pilietinėmis kultūros sudedamosiomis dalimis) neretai politologai vardija šiuos veiksnius: subjektyvi asmens kompetencija, kiti realaus ar potencialaus konvencinio politinio dalyvavimo rodikliai (diskusijų, siejamų su politika, dažnumas, dalyvavimas rinkimuose, kitos pareigos, narystė visuomeninėse organizacijose) (Ramonaitė 2007: 105–106).

Pilietinės organizacijos įvairiose studijose vadinamos skirtingai: savanoriškomis, nevyriausybinėmis, visuomeninėmis, ne pelno siekiančiomis organizacijomis, tačiau diskutuojama, ar visas jas galima vadinti nevyriausybinėmis (plačiau žr. Žiliukaitė, Ramonaitė, Nevinskaitė, Vinogradnaitė 2006; Pilietiškas pilietinė visuomenė 2012; Stumbraitė, E. 2006; Šiliauskas 2006; Willets 2006; kt.). Kvestionuojamas šių organizacijų egzistavimo faktas, skaičius ir jų dinamikos ryšys su pilietinės visuomenės kokybe dėl jų uždarmo, komunikacijos ribotumo ir didėjančios priklausomybės nuo valdžios institucijų (Beresnevičiūtė 2006; Potashenko 2010).

Straipsnyje į etniškumą ir identitetą žvelgiama iš konstruktyvistinės pozicijos analizuojant jų „įgijimo“ procesus ir etninių grupių veiklą, kuri turi įtakos etninių grupių „su(kūrimui)“ (Brubaker, Loveman, Stamatov 2004: 45; Brubaker, Cooper 2000).

Etninių mažumų pilietinės organizacijos ir pilietinis etninių mažumų dalyvavimas jose tyrinėjamas tiek užsienio, tiek ir Lietuvos (sąlyginai mažiau) mokslininkų įvairiais aspektais naudojant įvairias teorines prieigas (pvz., Sanchez-Jankowski 2002; Storm 2014). Pastaraisiais metais Lietuvoje pasirodė G. Kazėno, A. Jakubausko, I. Gaižauskaitės, A. Visockaitės (2014), taip pat R. Žiliukaitės, A. Ramonaitės, L. Nevinskaitės, I. Vinogradnaitės (2006); A. Ramonaitės (2007) studijos ir straipsniai (Agarin 2010; Potashenko 2010; Agarin 2013) apie pilietinį ir politinį (taip pat ir etninių grupių) aktyvumą Lietuvoje. Paminėtini ir V. Beresnevičiūtės (2005; 2006), N. Kasatkinos ir V. Beresnevičiūtės (2006) bei N. Kasatkinos ir T. Leončiko (2003), A. Krupavičiaus (2000) darbai, autorės straipsniai (Фрејуте-Ракаускаене 2007; Frėjūtė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2013).

Šiame straipsnyje į etninių grupių savanoriškas organizacijas žvelgiama iš trijų teorinių perspektyvų – kultūrinės, politinės ir ekonominės. Kultūrinėje perspektyvoje dalyvavimas savanoriškose organizacijose matomas kaip padedantis puoselėti savo etninį identitetą, kultūrą, kalbą, istoriją ir kt., kadangi etniniai santykiai siejami su kultūrinio determinizmo sąvoka, o kultūrinių skirtumų išlaikymas suprantamas kaip užtikrinantis etninės bendrijos išlikimą (žr. Statkus 2003). Politinėje perspektyvoje įvairių identiteto grupių saviorganizacija matoma kaip tam tikrų socialinių pasikeitimų ginant tautinių mažumų teises siekis, o etninių grupių

organizacijos – kaip vienas iš būdų gauti politinio dalyvavimo prieigą ir tokiu būdu formuoti politinę dienotvarkę, atliepančią specifinius poreikius (Vertovec 1999: 21, 23; Stryker, Owens, White 2000; Chaney, Fevre 2001, 137–138; Simon, Klandermans 2001: 320; Simon 2011: 147, 150). Pastebėtas teigiamas ryšys tarp etninių mažumų savanoriškų organizacijų tinklų stiprumo ir jų politinio dalyvavimo (Fennema, Tillie 1999; Fennema, Tillie 2001; Heelsum 2002), nes, turėdamos geresnę prieigą prie vietos valdžios nei pavieniai individai, etninės grupės, turinčios daugiau savanoriškų organizacijų, yra pajėgios pasiekti vietos valdžios struktūras daug lengviau, tai palaiapsniui didina jų pasitikėjimą politinėmis institucijomis (Lelieveldt 2000 iš Fennema, Tillie 2001: 35).

Ekonominėje perspektyvoje dalyvavimas savanoriškose organizacijose yra suvokiamas kaip prieiga prie įvairių ekonominių resursų (vietos, šalies ir savo istorinės tėvynės). Manoma, kad etninės grupės elgesys neretai yra motyvuotas materialinės ir ekonominės gėrovės siekiu, tiesiog etninių grupių lyderiai grupės mobilizacijos procesuose pasitelkia tokius svarbius etniniam tapatumui išteklius kaip kalba, religija, kultūra, kt. (Hale 2008: 52). Taigi, etniškumas neretai suprantamas kaip etninių grupių turimas socialinis kapitalas, ištekliai, kurių pagalba siekiama etninių grupių socialinės ir ekonominės gerovės tikslų (žr. Li 2004: 176).

DALYVAVIMAS ETNINĖSE SAVANORIŠKOSE ORGANIZACIJOSE – KAIP SAVO GIMTOSIOS KALBOS IR KULTŪROS PUOSELĖJIMAS

Interviu metu savanoriškų organizacijų lyderiai Pietryčių Lietuvoje atskleidė, kad lenkų savanoriškų organizacijų ryšiai stipresni vietos arba regiono nei Lietuvos mastu, taip pat su savo istorine tėvyne. Bendradarbiaujama daugiausia lenkų etninės bendruomenės viduje, su lenkų organizacijomis, mažiau – su kitomis (įskaitant ir daugumos) etninėmis grupėmis ir jų organizacijomis. Pagrindinės organizacijų veiklos kryptys ir tikslai – propaguoti savo kilmės šalių etninę, iš dalies regioninę ir populiariąją kultūrą, o dalyvaujančiųjų organizacijų veikloje motyvai iš dalies nulemti gyvenamosios vietos, bendros kalbos. Minėti veiksniai (veiklos kryptys, tikslai, o ir tarpusavio bendradarbiavimas) iš dalies gali būti nulemti jų veiklos finansavimo šaltinių (fondai ir organizacijos Lenkijoje tėvynainiams remti), kurių prioritetas – kultūrinės, atminties vietų išsaugojimo veiklos. Kita vertus, reikia atsižvelgti ir į tai, kad kelios organizacijos, įkurtos ir atstovaujančios jauniems žmonėms, labiau orientuotos ne į etninės kultūros išsaugojimo, bet įvairias pilietines, socialinio pobūdžio veiklas, nukreiptas į platesnę (ne tik vietos, bet ir tarptautinę) auditoriją (tarpkultūrinis jaunimo dialogas, mainai; dalyvavimas tarptautiniuose jaunimo projektuose, tarptautinėse programose, pvz., LEADER).

Etninių grupių ir jų narių didesnis išsitraukimas, susibūrimas į kultūrinio nei pilietinio pobūdžio savanoriškas organizacijas ir jų veiklas gali būti paaiškinamas sociologės I. M. Young teiginiais. Ji, skirdama privačias, pilietines ir politines asociacijas, privačių organizacijų veiklą mato kaip nukreiptą į jos narius: tokias pat organizacijas, tuos pačius dalyvius, kurie, pažindami vienas kitą ir kartu leisdami laiką, jaučiasi „savi“, skirtingai nei pilietinėse organizacijose, kurios savo veikla siekia puoselėti kaimynystės, miesto, šalies ar net pasaulio gyvenimą (Young 2000: 160–162). Savotiškas lenkų savanoriškų organizacijų uždarumas etniniu požiūriu atsiskleidžia informantės (ne lenkų tautybės), kolektyvo vadovės, pasakojime. Lenkų ansamblio repertuaras buvo papildytas lietuviškomis ir krašto dainomis, o ši iniciatyva iš pradžių sulaukė labai didelio pasipriešinimo iš lenkų tautybės žmonių, kolektyvo narių, įgavo atgarsį spaudoje, tačiau vėliau kolektyvo nariai suprato, kad turėti įvairesnį nei vien tik lenkiškų dainų ir šokių repertuarą yra pravartu, nes gali dalyvauti įvairesniuose renginiuose,

festivaliuose ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijos kraštiečių muzikos festivaliuose, taip pat įvairiuose tarptautiniuose renginiuose (23, *vidurinioios kartos lietuvė*).

Daugelis savanoriškų lenkų organizacijų, užsiimančių kultūrine veikla, – ansambliai (es-tradiniai ir folkloriniai), liaudies ir populiarių šokių kolektyvai. Tokiuose kolektyvuose ir jų veikloje dominuoja lenkiškas repertuaras. Pasak vienos informantės, daugelis lenkų ansam-blių (pvz., *Vilija, Zgoda*) buvo įkurti Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kadangi atsirado po-reikis kalbėti lenkų kalba, atgaivinti ir išlaikyti savo kultūrą. Kita vertus, informantė pažymi, kad jaunimas, kuris mokosi mokyklose lenkų kalba, tokio didelio poreikio dalyvauti lenkiškų ansamblių veikloje, skirtingai negu vyresnio amžiaus žmonės, kurie neturi daug progų puose-lėti savo kultūrą ir kalbėti lenkų kalba, neturi (29, *vidurinioios kartos lenkė*).

Atskleista, kad kai kurių folkloro ansamblių repertuare atsispindi ne tik lenkiška kultūra, bet ir lokaliai, regioninės kultūros bruožai, specifinė krašto kalba, taip pat religiniai motyvai (29, *vidurinioios kartos lenkė*). Lenkų ansambliai ir kolektyvai turi gana nusistovėjusį, ne tik pasaulietinių, bet ir religinių dainų festivalių (vykstančių ne tik Pietryčių Lietuvos regione, ki-tuose Lietuvos miestuose, bet ir užsienyje) ir įvairių renginių grafiką (29, *vidurinioios kartos lenkė*; 22, *vyresnės kartos lenkė*; 31, *vidurinioios kartos lenkė*).

Tyrimo duomenimis, lenkų savanoriškų organizacijų veikla yra nukreipta puoselėti savo tautos istoriją, su ja susijusias atminties vietas, priminti praeities, istorinius įvykius. Kolektyvinė atmintis šiuo atveju tampa svarbiu įrankiu lenkų savanoriškoms organizacijoms konstruoti ir mobilizuoti lenkų etninį kolektyvinį identitetą. Pasak informantų, viena iš svarbesnių Lietuvos lenkams švenčių – gegužės 3 d. (Konstitucijos diena Lenkijoje), gegužės 4 d. (Polonijos diena, oficialiai švenčiama gegužės 2 d.) ir lapkričio 11 d. (Lenkijos nepriklausomybės diena) bei jų minėjimai. Šios datos minimos įvairiose atminties vietose (pvz., Zalave, kur gimė J. Pilsudskis; Vilniuje – eisena nuo Seimo rūmų iki Aušros vartų, kur būna aukojamos šv. Mišios; Punžiony-se, kur stovi koplyčia-mauzoliejus lenkų generolui D. Konaževskiui; maratonu iš Zalavo į Rasų kapines Vilniuje) (22, *vyresnės kartos lenkė*; 8, *vidurinioios kartos lenkė*). Tačiau pabrėžiama, kad minimos ir Lietuvos valstybinės šventės. Informantai paminėjo jau įgyvendintus ir norimus įgyvendinti projektus, susijusius su lenkų kareivių, gyventojų, žuvusių Antrojo pasaulinio karo metu, kapaviečių įamžinimu (19, *vyresnės kartos lenkas*; 22, *vyresnės kartos lenkė*). Kokybinio tyrimo duomenys taip pat atskleidė, kad į minėtų renginių organizavimą ir dalyvavimą juose yra įtraukiami ir mokyklų lenkų dėstomąja kalba personalas, jų mokiniai, taip pat bažnyčia, kunigai.

DALYVAVIMAS ETNINĖSE SAVANORIŠKOSE ORGANIZACIJOSE – KAIP PRIEIGA PRIE POLITINĖS GALIOS, ĮTAKA POLITINEI DIENOTVARKEI, GALIMYBĖ GINTI ETNINIŲ MAŽUMŲ TEISIES

Savanoriškos lenkų organizacijos Lietuvoje yra gana gerai organizuotos. Viena iš didžiausių lenkų savanoriškų organizacijų, turinti savo skyrius įvairiuose Lietuvos regionuose ir miestuose (taip pat ir Eišiškėse), – yra Lietuvos lenkų sąjunga (toliau – LLS). Nežiūrint į tai, kad daugelio tirtų savanoriškų lenkų organizacijų pagrindinė veikla susijusi su kultūra, tyrime paaiškėjo, kad daugelis jų glaudžiai susijusios su LLRA. Vyrauja ne tik glaudūs bendradarbiavimo ryšiai tarp politinės partijos ir kitų savanoriškų lenkų organizacijų, bet ir dalyvaujantys organizacijų veikloje neretai yra aktyvūs minėtos partijos nariai. Pavyzdžiui, vyresnio amžiaus vyras, lenkas, pilietinės organizacijos ir tuo pačiu politinės partijos atstovas teigė, kad lenkų savanoriškos organizacijos, LLS ir politinė partija LLRA bendradarbiauja tarpusavyje. Vyras patikino, kad susitikimų skirtingomis progomis metu tarpusavyje sprendžiami ir strateginiai lenkams

klausimai (19, *vyresnės kartos lenkas*). Pastebėta, kad lenkų savanoriškų organizacijų lyderių išsakyta pozicija Lietuvos vykdomos etninės politikos atžvilgiu sutampa su LLRA politinės programos teiginiais, keliamais politinėse diskusijose. Pats aktualiausias ir didžiausią nepasitenkinimą keliantis klausimas, susijęs su Švietimo įstatymo 2011 m. priimtomis pataisomis, padidinusiomis mokyklų etninių mažumų kalbomis mokiniams pamokų skaičių lietuvių kalba ir suvienodinusių baigiamąjį lietuvių kalbos egzaminą. Įstatymo pataisos neretai priimamos kaip nuoskauda dėl savo vaikų patiriamo didelio krūvio mokyklose ir galimų neigiamų pasekmių lygiavertiškai jiems konkuruoti su lietuviais stojant į aukštąsias mokyklas (2, *vidurinioios kartos lenkė*; 18, *vidurinioios kartos lenkas*).

Buvo keliami ir kiti aktualūs klausimai. Pavyzdžiui, Etninių mažumų įstatymo nebuvimas, taip pat lenkų kalbos įteisinimas viešuosiuose užrašuose (daugiausia kalbama apie lenkiškus gatvių pavadinimų užrašus greta parašytų lietuvių kalba). Viešieji užrašai dviem kalbomis suvokiami daugiau ne kaip poreikis, bet kaip reakciją į Lietuvos politikų nepritarimą ir įvairius bandymus nuplėšti nuo gyvenamųjų namų lenteles su lenkiškais užrašais Šalčininkuose, Turgeliuose (19, *vyresnės kartos lenkas*; 8, *vidurinioios kartos lenkė*; 32, *vyresnės kartos lenkė*). Dešimtmetį nepriimamas Tautinių mažumų įstatymas, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento uždarymas gyventojų suprantamas kaip valstybės nesirūpinimo etninėmis mažumomis – gana didele Lietuvos visuomenės dalimi – rezultatas (19, *vyresnės kartos lenkas*).

Daugelis informantų, savanoriškų organizacijų atstovų, tapatinančių save su lenkų etnine grupe, reikė didelį politinį pasitikėjimą LLRA ir jos lyderiu, kaip atstovaujantiems lenkų, kartu su kitomis etninėmis grupėmis gyvenančių Pietryčių Lietuvoje, interesams. Informantai partijas, sukurtas etniniu pagrindu, vertina kaip svarbius veikėjus, atstovaujančius etninėms mažumoms politiniu lygmeniu. LLRA yra suvokiama kaip vienintelė politinė jėga, kuri ir vietos, ir nacionaliniu, ir tarptautiniu lygiu gina lenkų mažumos interesus (18, *vidurinioios kartos lenkas*). Pabrėžiama, kad lenkų etninei grupei geriausia atstovauja patys lenkai, o LLRA ne kalbomis, o aktualiais rezultatais įrodo šios partijos elektoratui, kad gina jų interesus. Taip pat svarbu, kad nacionaliniu lygmeniu lenkų etninei grupei atstovauja būtent šio krašto lenkai (2, *vidurinioios kartos lenkė*, 8, *vidurinioios kartos lenkė*). Daugelis informantų pabrėžia Lietuvos politikų šalies viešajame diskurse kurstomą etninę įtampą tarp lietuvių ir lenkų (3, *vidurinioios kartos lenkas*; 8, *vidurinioios kartos lenkė*; 32, *vyresnės kartos lenkė*).

Tokiame politiniame kontekste pilietinis aktyvumas lenkų bendruomenės etninėse ribose turi įtakos išlaikant ir plėtojant stiprius socialinius ryšius bei tinklus. Tarp savanoriškų (pilietinių ir politinės) organizacijų ir tarp šių organizacijų narių tokie ryšiai yra vertinami kaip būdas geresnei prieigai prie vietos valdžios institucijų (savivaldybės, seniūnijų). Ypač šiuos procesus pastebi nesitapatinantys su lenkų etnine grupe informantai, dalyvaujantys savanoriškų organizacijų veikloje. Pavyzdžiui, baltarusis, savanoriškos organizacijos atstovas, teigia:

*<...> Taigi lenkai – ir taip visa valdžia. Jų savivaldybėje viskas sava, sava valdžia (juokiasi), kam dar ir bendruomenė? <...> va ji, jaučiasi, kad yra bendruomenė. Lenkų kola taip vadinama. Pas juos viskas, viskas sava, todėl mažesnio... tai mes – neturtingi giminaičiai (6, *vyresnės kartos baltarusis, autorės vertimas iš rusų kalbos*).*

DALYVAVIMAS ETNINĖSE SAVANORIŠKOSE ORGANIZACIJOSE – KAIP PRIEIGA PRIE EKONOMINIŲ IŠTEKLIŲ

Lenkų savanoriškos organizacijos Pietryčių Lietuvoje neretai tampa kanalais pritraukiant istorinės tėvynės finansavimą (per įvairias Lenkijoje įkurtas organizacijas arba fondus tėvynainiams

kitose šalyse remti). Informantai minėjo šias Lenkijoje įsikūrusias organizacijas: Lenkų bendruomenė (*Wspólnota Polska*), Kovų ir kančių atminties apsaugos taryba (*Rada Ochrony Pamięć Walk i Męczeństw*), Pagalbos lenkams Rytuose fondas (*Pomoc Polakom na Wschodzie*), taip pat Lenkijos konsulatą. Į šias organizacijas Lietuvos lenkai kreipiasi lėšų savo organizacijų veiklai. Tokiu būdu siekiama lenkų bendruomenės Pietryčių Lietuvoje, vaikų, besimokančių mokyklose lenkų mokomąja kalba, gerovės (galimybės mokytis Lenkijos aukštesiosiose mokyklose nemokamai, įvairių ekskursijų, vasaros stovyklų Lenkijoje, aprūpinimo tam tikromis mokymosi priemonėmis, įvairių užsiėmimų ne tik vaikams, bet ir suaugusiems, švenčių, įvairių renginių organizavimo ir kt.). Lenkų savanoriškos organizacijos, besirūpinančios jaunąja karta, taip pat tarpininkauja ieškodamos rėmėjų, finansinės paramos ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Minima, kad bendradarbiavimas vyksta ir savivaldybės lygmeniu, kai sutartys yra pasirašomos tarp tam tikrų Lietuvos ir Lenkijos savivaldos institucijų (22, *vyresnės kartos lenkė*). Kita dalis organizacijos finansų yra surenkama iš „vietinių resursų“ (narių mokesčio, 2 proc. narių pajamų mokesčio). Informantai, be jau minėtų išteklių, paminėdavo ir savivaldybės skiriamas lėšas tam tikroms veikloms įgyvendinti (rašomi projektai savivaldybių administracijoms). Daugelis savanoriškų lenkų organizacijų yra susikūrusios arba įkurtos prie Kultūros centro arba šiam centrui pavaldžiuose padaliniuose (Šalčininkų r. savivaldybės kultūros centrui priklauso 13 struktūrinių padalinių). Tirtos savanoriškos lenkų organizacijos apima įvairius šokių ir dainų kolektyvus, įsikūrusius mokyklose lenkų dėstomąja kalba. Tokiu būdu šios organizacijos (taip pat ir finansiniu požiūriu) yra priklausomos nuo vietos valdžios (savivaldybių) ir mokyklos administracijų. Labai retai apklaustų lenkų savanoriškų organizacijų atstovai minėjo, kad kreipėsi paramos į Lietuvos valstybę (Lietuvos kultūros ministeriją, šiuo metu kuruojančią etninių mažumų klausimus). Kai kurių organizacijų atstovai net nežinojo apie tokias galimybes. Informantai pabrėžė, kad kol dar veikė Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas, kreipdavosi ten paramos savo veiklai finansuoti, tačiau dabar nematantys galimybės gauti paramos savo tautos kultūrinei veiklai vykdyti.

Pietryčių Lietuvos savivaldybėse (Šalčininkų r.), kuriose vyko tyrimas (išskyrus Švenčionių r.), lenkų etninė mažuma užima dominuojančias pozicijas, kadangi daugiausia vietų savivaldybės taryboje turi LLRA nariai. Informantai neretai pabrėždavo, kad Šalčininkų rajono savivaldybėje vyrauja lenkus atstovaujanti partija, todėl dominuoja ir lenkų kultūra, prioritetu tampa lenkų bendruomenės poreikiai. Baltarusių ir rusų savanoriškos organizacijos atstovai vietovėse, kur vyko tyrimas, skirtingai nuo panašių lenkų organizacijų atstovų, skundėsi dėmesio ir paramos (taip pat ir finansinės) stoka įvairiems organizacijų vykdomiems projektams ir veiklai.

IŠVADOS

Apibendrinus Pietryčių Lietuvos etninių savanoriškų organizacijų tyrimo duomenis, galima teigti, kad etninių grupių saviorganizacija pilietiniu lygmeniu yra motyvuota tiek kultūrinių, tiek politinių, tiek ekonominių veiksnių. Lenkų etninės grupės pilietinis dalyvavimas bendruomenės etninėse ribose skatina stiprius socialinius ryšius lenkų bendruomenės viduje ir turi įtakos išlaikant ir plėtojant socialinius tinklus tarp lenkų pilietinių ir politinės organizacijų. Stiprūs dalyvavimo ryšiai palaipsniui stiprina lenkų etninės grupės, jų bendruomenės narių pasitikėjimą ne tik savivaldos institucijomis (LLRA ir jos atstovų veikla savivaldybėje), bet ir šios partijos veikla nacionaliniu bei tarptautiniu (Seime ir EP) lygmeniu, kartu politizuoja jų etninį kolektyvinį identitetą. Šie ryšiai atveria kelią prieigai prie vietos valdžios institucijų

(kalbama apie Šalčininkų r. savivaldybę ir seniūnijas).

Etninio kolektyvinio identiteto politizavimą stiprina ir politinis kontekstas (valstybės (ne)vykdoma etninė politika, informantų pastebėtas mažas dėmesys Pietryčių regionui ir jo gyventojams), kuriame formuojasi ir politizuojasi lenkų identitetas. Šis kontekstas kartu formuoja nuostatą, kad tik lenkų etninės grupės nariai ir politinė partija LLRA gali atstovauti jų interesams politikoje. Šis kontekstas iš dalies gali trukdyti formuoti lenkų pilietiniam identitetui, ypač vyresnės kartos.

Apibendrinat kokybinių interviu su lenkų savanoriškoms organizacijomis duomenis galima daryti išvadą, kad dauguma lenkų savanoriškų organizacijų veikla yra orientuota į lenkų etninės kultūros išsaugojimą ir puoselėjimą. Labai svarbūs kultūrinės veiklos turinio elementai yra lenkų kalba ir istorija. Reikia pabrėžti, kad lenkų savanoriškų organizacijų kultūrinis turinys nėra vientisas, kadangi jame matomi tiek etninės, tiek lokalios, regiono, tiek istorinės tėvynės kultūriniai bruožai, taip pat akcentuojama ir pilietinė pozicija, politinis lojalumas Lietuvos valstybei minint valstybines šventes. Atsižvelgiant į tai, kad šių organizacijų veikla yra orientuota daugiausia į lenkų bendruomenę, jos narius arba Pietryčių Lietuvos regioną ir jos gyventojus, galime sakyti, kad šios organizacijos yra labiau privačios nei pilietinės (Young 2000), jos narių yra suvokiamos kaip savo kultūros, kalbos, Lenkijos istorijos, atminties vietų puoselėjimo ir kultūrinių skirtumų propagavimo vieta, kur jie jaučiasi „savi“ tarp „savų“.

Lenkų etninių grupių savanoriškos organizacijos Pietryčių Lietuvoje – vienas iš kanalų lenkų etninei grupei įvairioms veikloms pritraukti finansavimą. Šios organizacijos sugeba pritraukti reikšmingą dalį savo istorinės tėvynės (Lenkijos) finansų, skiriamų per įvairias Lenkijoje įkurtas organizacijas arba fondus tėvynainiams kitose šalyse remti. Šie ištekliai yra skiriami ne tik įvairioms kultūrinėms veikloms (daugiausia), bet ir lenkų bendruomenės Pietryčių Lietuvoje (ypač besimokančiųjų mokyklose lenkų mokomąja kalba) gerovei. Dominuojanti lenkams atstovaujanti partija (LLRA) Šalčininkų rajono savivaldybėje tuo pat metu turi įtakos perskirstant įvairius turimus resursus, tokiu būdu lenkų etninės grupės, bendruomenės poreikiams, kultūrai yra skiriamas didesnis dėmesys. Galima teigti, kad etniškumas turi įtakos lenkų etninės grupės ekonominei naudai ir stiprina jų solidarumą, tuo pačiu užkerta kelią socialiniam lenkų etninės grupės mobilumui už Pietryčių Lietuvos regiono ribų. Kita vertus, matome, kad pagrindinis šių organizacijų finansavimo šaltinis – Lenkijos organizacijos tėvynainiams. Nepritraukiama parama iš Lietuvos valstybės (nesikrepiama į LR Kultūros ministeriją) iš dalies formuoja šių organizacijų veiklos turinį, motyvus, kurie formuojami pagal šių organizacijų nuostatas ir keliamus ekonominius įsipareigojimus.

Gauta 2015 01 27

Priimta 2015 05 25

Literatūra

1. Agarín, T. 2010. "Civil Society Versus Nationalizing State? Advocacy of Minority Rights in the Post-socialist Baltic States", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 39(2): 181–203.
2. Agarín, T. 2013. "Resident Aliens? Explaining Minority Disaffection with Democratic Politics in the Baltic States", *Ethnopolitics* 12(4): 331–351.
3. Beresnevičiūtė, V. 2005. „Etninių grupių socialinės integracijos dimensijos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje“, iš *Etniškumo studijos 2005*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
4. Beresnevičiūtė, V. 2006. „Piliečių organizacijos: kiekybės ir kokybės santykis“, iš Žiliukaitė, R.; Ramonaitė, A.; Nevinskaitė, L.; Vinogradnaitė, I. *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus, 43–68.

5. Brubaker, R.; Cooper, F. 2000. "Beyond 'Identity'", *Theory and Society* 29: 1–47.
6. Brubaker, R.; Loveman, M.; Stamatov, P. 2004. "Ethnicity as Cognition", *Theory and Society* 33: 31–64.
7. Chaney, P.; Fevre, R. 2001. "Inclusive Governance and "Minority" Groups: The Role of the Third Sector in Wales", *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 12(2): 131–156.
8. Fennema, M.; Tillie, J. 1999. "Political Participation and Political Trust in Amsterdam: Civic Communities and Ethnic Networks", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25(4): 703–726.
9. Fennema, M.; Tillie, J. 2001. "Civic Community, Political Participation and Political Trust of Ethnic Groups", *Connections* 24(1): 26–41.
10. Frėjutė-Rakauskienė, M.; Marcinkevičius, A.; Šliavaitė, K.; Šutinienė, I. 2013. „Etniškumo ir identiteto tyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant Pietryčių Lietuvos etninius procesus“, *Etniškumo studijos* 2: 13–48.
11. Фрејуте-Ракаускаене, М. 2007. „Неправительственные организации русских Литвы: основные социальные характеристики“, *Etniškumo studijos: Baltijos jūros regiono rusai: mažuma ir valstybė* 2: 93–115.
12. Hale Henry, E. 2008. *The Foundations of Ethnic Politics. Separatism of States and Nations in Eurasia and the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Heelsum, A. 2002. "The Relationship Between Political Participation and Civic Community of Migrants in the Netherlands", *Journal of International Migration and Integration* 3(2): 179–200.
14. Young, I. M. 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford, New York: Oxford University Press.
15. Kazėnas, G.; Jakubauskas, A.; Gaižauskaitė, I.; Visockaitė, A. 2014. *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
16. Kasatkina, N.; Beresnevičiūtė, V. 2006. "Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance in Lithuania", in *Ethnic Inequalities and Public Sector Governance*, ed. Y. Bangura. Hampshire: Palgrave Macmillan.
17. Kasatkina, N.; Leončikas, T. 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacijos kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
18. Krupavičius, A. 2000. „Politinis dalyvavimas ir tautinės mažumos Lietuvoje“, iš *Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje* (konferencijos, skirtos Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo ir Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 10-mečiui, medžiaga, 1999 11 25–26). Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 21–49.
19. Li Peter, S. 2004. "Social Capital and Economic Outcomes for Immigrants and Ethnic Minorities", *Journal of International Migration and Integration* 5(2): 171–190.
20. *Miestų gyventojai pagal tautybę 2011*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, <http://osp.stat.gov.lt/en/2011-m.-surasymas>
21. *Pilietiškas ir pilietinė visuomenė. Lyginamoji pilietiško sampratos analizė*. 2012. Vilnius: Nevyriausybinų organizacijų informacijos ir paramos centras.
22. Potashenko, G. 2010. "Russians of Lithuania (1990–2010): Integration in Civil Society, Ethnicity", *Russian Minorities in the Baltic States* 3: 99–111.
23. Ramonaitė, A. 2007. *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus Aureus, Pilietinės visuomenės institutas, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas.
24. Sanchez-Jankowski, M. 2002. "Minority Youth and Civic Engagement: The Impact of Group Relations", *Applied Developmental Science* 6(4): 237–245.
25. Simon, B. 2011. "Collective Identity and Political Engagement", in *Identity and Participation in Culturally Diverse Societies. A Multidisciplinary Perspective*, eds. A. Azzi, X. Chrysochoou, B. Klandermans, B. Simon. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 137–157.
26. Simon, B.; Klandermans, B. 2001. "Politicized Collective Identity. A Social Psychological Analysis", *American Psychologist* 56(4): 319–331.
27. Storm, I. 2014. "Civic Engagement in Britain: The Role of Religion and Inclusive Values",

European Sociological Review 2014: 1–16.

28. Statkus, N. 2003. *Etniškumas ir nacionalizmas: istorinis ir teorinis aspektai*. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas: Vilniaus universiteto leidykla.
29. Stryker, S.; Owens, T. J.; White, R. W. (eds.). 2000. *Self, Identity, and Social Movements. Social Movements, Protest, and Contention*. Volume 13. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
30. Stumbraitė, E. 2006. „Nevyriausybinių organizacijų Lietuvos pilietinės visuomenės struktūroje“, iš Šiliauskas, S. (red.). *Pilietinė visuomenė: politikos įpilietinimo projekcijos*. Klaipėda, 156–170.
31. Šiliauskas, S. (red.). 2006. *Pilietinė visuomenė: politikos įpilietinimo projekcijos*: kolektyvinė monografija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
32. Žiliukaitė, R.; Ramonaitė, A.; Nevinskaitė, L.; Vinogradnaitė, I. 2006. *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus.
33. Wilets, P. 2006. *What is a Non-Governmental Organization? Output from the Research Project on Civil Society Networks in Global Governance*. London: City University.
34. Vertovec, S. 1999. „Minority Associations, Networks and Public Policies: Re-assessing Relationships“, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25(1): 21–42.

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ

Some aspects of civic participation of the Polish ethnic group in Southeast Lithuania

Summary

The article is based on the analysis of qualitative interviews with the leaders of ethnic voluntary organizations in Southeast Lithuanian cities. The article discusses the main objectives and activities of Polish ethnic voluntary organizations and the motives of involvement in the activities of such organizations. The self-organization of the ethnic group at the civic level is analyzed from the several theoretical perspectives which highlight the importance of cultural, political and economic factors. The research findings showed that the motivation of the Polish ethnic group for self-organization at the civic level is based on the factors mentioned above.

Key words: Polish ethnic group, voluntary organizations, Southeast Lithuania, civic participation of ethnic groups

“More-or-less body”: the social perception of normativity of the body in Poland

ANNA M. KŁONKOWSKA

Department of Social Sciences, University of Gdansk

E-mail: wnsak@univ.gda.pl

AGNIESZKA MAJ

Department of Social Sciences, Warsaw University of Life Sciences – SGGW

E-mail: agnieszka_maj@sggw.pl

The article presents results of a study aimed at exploring social concepts associated with bodily ‘normativity’ and ‘passability’: the notion of normative body weight and attitude towards over- and underweight individuals. We were particularly interested in the common concepts and notions associated with normative body weight as well as possible reasons for rejection of people whose bodies do not fall within the socially shared knowledge of what the ‘right’ body is. The article presents results of a qualitative, interview-based research study conducted with the use of visual materials.

Key words: body, normativity, to pass, overweight, underweight, obesity, thinness

THE STUDY OF CULTURAL PERCEPTION OF THE BODY – INTRODUCTION

If we assume that the human body is a kind of “medium” and its symbolism constitutes a kind of socially shared “knowledge”, gaining access to this knowledge can tell us a lot about a given culture. A lot of attention is paid in every culture to such characteristics as the shape of the body, body proportions and weight. Every culture has its own ideal and instills the desirability of its realisation among its members.

In the circle of western European culture, which includes Poland, excess weight and being underweight are treated in a specific way. Since the beginning of the 20th century, the cultural ideal of health and beauty has become a slim figure, in which all unnecessary fat is eliminated (Brevis 2011: 86). This bodily ideal has also become a benchmark for social perception of bodily normativity.

The main notion used in our paper is the notion of “normativity” understood broadly as “fitting into social norms”. We treat “normativity” as a kind of continuum, of which obesity and extreme thinness are two opposite ends; for both obesity and extreme thinness can be interpreted as a kind of failure to present society with a body which meets social expectations. In this context, both obesity and extreme thinness violate the social norms regulating the presentation

of acceptable body image and express a lack of one's control over the body. Sander L. Gilman coined the term 'to pass' in order to indicate the moment in which an individual arrives at a social acceptance of their personal appearance by the rest of the society. Referring to obesity and thinness Gilman wrote:

"The problem with this is that beauty is culturally constituted, and so that which made you (in)visible in one generation or in one place marks you as visible in another. Each physical category must be so constructed that it has a clearly defined, unambiguous antithesis <...>. What remains constant is the idea that the external body (with whatever qualities are ascribed to it) reflects the values of the soul. To 'pass' one must be able to move from a negative category to a positive one" (See: 2001: 21–24).

THE STUDY OF CULTURAL ASPECTS OF 'NORMATIVITY' OF BODY WEIGHT – RESEARCH NEEDS

The reason for designing and conducting our study was the fact that the available research results did not cover the aspects of normativity which we wanted to explore. The available studies which dealt with the subject area of the cultural perception of normative figure and body weight very seldom simultaneously acknowledged overweight and underweight as factors that could constitute grounds for social rejection. Moreover, the available studies often concentrated their attention on examining the special cases of people suffering from illnesses which distort their attitudes towards the body, e. g. BDD or eating disorders (e. g. Garner and Garfinkel 1981; Brytek-Matera 2011). For this reason, on the basis of these results it is very difficult to judge whether notions used by such research participants would be shared by people who do not suffer from any body image distortions.

Another reason was the fact that the available studies defined "normativity" selectively by referring either to the cultural ideal of beauty (especially those using the notion of attractiveness (e. g. Grogan 1999)) or to the cultural ideal of health (especially those dealing with certain diseases). We decided not to separate those two spheres of normative regulation of the body. We hoped we could trace their interference in the attitudes/statements of our respondents.

By designing our study, we also wanted to learn something about the criteria which members of society use to judge whether one belongs to the socially constructed category of the "norm" vs. "fat" or "thin".

We were interested whether the personal characteristics of those interviewed, such as their age, gender or education, could determine in any way their attitudes towards the normativity of the body. For this reason, we used the criteria of age, gender and education when choosing the participants for our study.

Finally, we wanted to give our respondents the possibility to choose their own ideal of the normative body from the several presented options and let them justify their choices.

The main focus of the interviews was the identification of the common concepts and notions associated with the normative body weight. We were interested in what the interviewed people understood as "norm". We also wanted to know their opinions about those whose bodies do not fit into the standards of what is described as "norm": people whose bodies are either "too thin" or "too fat". We were interested in the categories and notions which the interviewed people used to refer to this issue as well as their justifications of which silhouettes fall within social standards and which do not. We aimed at obtaining a holistic view of the researched context: its logic, order, hidden and open rules (Miles, Huberman 1994), connected to this aspect of social reality.

METHODOLOGY

The study was based on 60 qualitative, individual in-depth interviews, conducted in Poland. All of the interviews were conducted according to a structured scenario, which was composed of several parts.

The first part of the interview was conducted with the use of a set of specially designed 3D images. The images represented 6 men's and 6 women's figures, which showed the silhouette of the same man/woman differentiated only by BMI¹. The silhouettes ranged from the BMI representing "severely underweight" to "obese". Among the graphics shown to the research participants only two figures fit the norm² (one from the "lower" and the second from the "upper" part of the norm), two were below the norm ("underweight" and "severely underweight"), two above the norm ("overweight" and "obese"). In this way we wanted to give our respondents the possibility to choose their own ideal of the normative body from the several presented options and let them justify their choices. The pictures were computer generated with the help of a weight simulator, which allowed us to illustrate the distribution of fat tissue at the same height but with a changing body mass³. With respect to each picture the participants had to judge if, in their opinion, the given figure fitted the "norm" or if the person was under or overweight. The concept of the "norm" was not in any way defined by us, the participants judged the pictures according to their own opinion. The pictures were presented in random order (but the same for all participants). By using this procedure we hoped those interviewed would decide for themselves where the "norm" was and justify their decision of ranging the silhouettes in a certain order. We asked the respondents to order the pictures twice: in the first case they referred to the normativity in the context of medical norms (health), in the second case in the context of aesthetical norms (beauty/attractiveness), in both cases justifying their choice of the most and the least normative or attractive figure. The same procedure was repeated for male and female figures.

In the second part of the interview we asked our respondents several additional questions concerning their perception of the social functioning of people whose bodies are either "too thin" or "too fat". We wanted to find out more about the views of our research participants' opinions regarding the factors leading to becoming overweight or underweight. We were also curious whether these factors differed with respect to women and men.

The interviews included all issues that participants in our research acknowledged as significant in respect to the perception of normative figures. We tried not to limit the interviews only to issues mentioned in our questions or connected with attractiveness (the aesthetic ideal) or health (the medical ideal). Our intention was to combine the problems of perception of the overweight and the underweight.

The choice of respondents was aimed at the greatest possible variety of the chosen cases. We were interested if such characteristics of our research participants as their age, gender or education determine their attitudes towards the normativity of the body in any way. Therefore, we decided to choose research participants according to the criteria of age, gender and educational background (with or without higher education). For each of the research participants we chose two others, representing the same age, gender and educational background.

¹ BMI reflects the physiological average of body weight in a population. We referred to it when designing the figures used in our research, as we wanted to obtain the set of figures in which the differences in body weight are visible and measurable at the same time.

² BMI between 18.5–24.9.

³ The research instrument was implemented by courtesy of Vitalia Company.

In this way we intended to be able to compare similar cases and make sure we could identify common patterns. We hoped that looking at a range of similar or contrasting cases would help us to understand a single case finding. When analyzing cases, we chose a variable-oriented strategy – we searched for themes that cut across cases (Miles, Huberman 1994: 175).

INTERPRETATION AND THEORETICAL DISCUSSION OF THE RESEARCH RESULTS

The issues discussed by the research participants focused around three main areas of interpretation:

- The issue of discourse used by those interviewed to discuss the questions concerning the over- and underweight.
- The issue of individual responsibility for one's body shape and normative issues related to it: a shape of the body that is socially "punished" or "rewarded".
- Gender issues related to bodily normativity: different perception of the over- and underweight, locating explanations within the context of social roles ascribed to men and women.

In the course of the analysis of the research results our attention was drawn to the fact that, in their statements, the research participants very often used medicalized language and expressions from vocational discourse. The research participants used such expressions as: "glycemic index", "metabolism dysfunction", "BMI", "hormonal imbalance", "genetic predispositions", "health hygiene", "balanced diet", etc. In a similar way, also referring to "professional discourse" they labelled and categorized the presented pictures as "anorexic figure", "obesity", "overweight", etc. Such manners of constructing statements can signify reference to expert discourse and concepts as well as classifying categories constructed within this discourse, thanks to which individuals can be described, classified, identified and distinguished by means of several codes referring to professional knowledge and established norms (compare: Foucault 1978, 2003; Turner 2008). This knowledge and normalisation gains access to individuals, their bodies, gestures and everyday activities (compare: Foucault 1980: 151). As Bauman claims: "Together with the transition from the socially administered training and invigilation to self-control and auto-training we are witnessing a blur of the subject and the object, of the actor and his action, of the one who acts and the thing he acts upon"⁴ (1995: 95). This power-knowledge described by Foucault also shapes the way in which we discuss the topic of the body and its normativity. It creates bodies through discourse and causes them to exist within this discourse (compare: Shilling 2003: 66). This knowledge about the body has a disciplining, normative character; it defines corporeality, its criteria and analysis.

Moreover, control over corporeality, connected with the tool of power-knowledge described by Foucault (1978), instead of referring to the phenomenon of repression, pertains to arousing desire. Therefore, it is unsurprising that our research participants also selected figures which they evaluated as normative and the most attractive and that their evaluation of normativity and attractiveness referred to the established and socially accepted notions about the appropriate proportions.

In the context of the theory of power-knowledge and its normalising function, it is easier to understand why the research participants justified the normativity/non-normativity and attractiveness/unattractiveness of the presented figures using the categories of health and illness: "*definitely unhealthy, too round*"; "*this one looks ill*"; "*too skinny, looks as if has suffered from a serious disease*"; "*for me this is how a healthy man should look*".

⁴ All the citations from non-English publications have been translated by the authors of the article.

Sharing a widespread belief that "people with normal body mass (BMI), who are perceived as the most attractive, are also the most healthy and this means that esthetic preferences have a highly adaptive character" (Pawłowski 2009: 117), the research participants also seemed to refer to the already mentioned codes derived from knowledge about society and established norms.

The development of medical norms, which enables the comparison and classification of individuals, also allows us to supervise, control and "reward" or "punish" them (Foucault 2003). Categories such as overweight/underweight or the established BMI categories make it possible to compare individual people to the entire population, refer them to a determined scale and norm, at the same time "rewarding" them for satisfying the social norms of corporeality (normativity) or "punishing" if the norms are not fulfilled (overweight, underweight). This explains the stereotyping ("punishment") visible in the statements of the research participants in respect of both the overweight and the underweight.

Of note is that our research participants held more stereotypes against the overweight than the underweight people. The participants listed characteristic features attributed to the overweight faster and more willingly, while the features themselves were unambiguous and more specific than in the case of the underweight. Although both positive and negative characteristics were attributed to both groups, we can clearly see that the vast majority of negative characteristics were attributed to the overweight⁵.

If we assume that normativity is consistent with the ideal of a healthy but slim figure, which finds confirmation in the statements of our research participants, even significant underweight is more easily "passable" and is less visible than overweight. As Vigarello claims: "obligatory slimness pertains to manifest itself to 'fatness' with a greater strength, suggesting its more frequent occurrence, nearly 'obviousness'" (2012: 384). Therefore, the overweight seems to be more severely "punished" socially than the underweight and perceived as those who disregard self-discipline and are unable to change (Vigarello 2012: 355). Since "the body today is, no doubt about it, a private property, its cultivation, as the cultivation of allotment, relies on its owner" (Bauman 1995: 94).

The issue of self-control over one's body and its influence over one's figure is still another issue which drew our attention during the analysis of the research results. The research participants shared the belief that we have influence over our own bodies, that we are able to self-regulate and discipline them. They assumed that issues such as overweight, underweight or a normal weight depend mainly on our own conduct.

Such an attitude can lead, as a consequence, to perceiving the body as a project, treating it not as given but rather as assigned. According to Shilling:

"Subject to an unprecedented degree of rationalization, bodies are now seen and subject to intervention <...>. As such, they can appear to provide a firm foundation on which to construct a reliable meaningful sense of self in the modern world" (2003: 188).

Thus, if "human body – its size, weight, gestures and deportment – is shaped in accordance

⁵ Among positive features attributed to the overweight we can find such characteristics as: optimistic, happy and agreeable, having a healthy distance to themselves and the world, good-natured, open, sociable, composed, etc. Negative features attributed to the overweight include: unrestrained gorging, laziness, idleness, languidness, apathy, lack of self-control, frustration, inefficiency, etc. Positive features attributed to the underweight include: pursuit for perfection, ambition, vitality, expression and energy. Negative features concentrate around such characteristics as: nervousness and hyperexcitability, pessimism and viciousness.

with cultural criteria of appropriateness” (Turner 2008: 156), and “the physical ideals associated with body projects <...> are increasingly persuasive” – the following question appears: “who is able to control the ‘images of the desirable?’ <...> Norms <...> may help reproduce social inequalities by implicating people within the signifying practices of others.” (Shilling 2003: 192).

The research results also indicated a different attitude among the research participants to the evaluation of women’s figures and men’s figures. It seems that the statements of male participants and female participants copy social beliefs and stereotypes referring to sex and gender, gender roles, the images of gendered bodies and different expectations about how gender should be expressed (also on the corporeal level) by men and women.

First of all, it seemed to be more difficult for the research participants (especially men⁶) to evaluate the normativity and attractiveness of men’s than women’s figures, which could be concluded on the basis of their non-verbal reactions such as expressions of astonishment or confusion, longer time of reaction in comparison to evaluating women’s figures, less remarks on the subject, longer hesitation when giving answers as well as articulating statements such as: “*oh, damn, it’s difficult with men, but it’s within the norm... a bit skinny but normal – it’s so difficult with men, right? And this one – for me he’s still normal*”; “*as for a man, it’s normal, everybody is within the norm. For men the norm is broadly understood*”; “*for men the norm is different, because they don’t have to be as attractive as women, but they need to bring food while in the case of women it has greater influence on health*”.

The respondents were also more restrictive in the judgment of women’s than men’s figures. Although in both cases (female and male figures) our respondents tended to select the same three figures that they believed were normative: “lower norm”, “higher norm” and “underweight” – in their judgment of attractiveness more emphasis on slimness could be noticed in the case of female than male bodies. What is more, among our respondents, women turned out to be a bit more restrictive in evaluating figures (especially women’s) than men, who showed more tolerance especially in respect to men’s figures.

Sometimes male respondents, not only in respect to attractiveness, but also when talking about normativity of women’s figures, in a very direct way referred to their own individual taste and preferences⁷, what is very visible in such statement as: “*it works for me!*”; “*It’s just my intuition, I chose the most sexually attractive, harmonious body which is nice to touch*”; “*they can be carried; this one is too heavy to carry*”.

Remarks about one’s taste and preferences were practically none existent in women’s statements.

Also, men’s figures were treated by our respondents mostly in a “holistic” way, not “fragmented”, but described with reference to their general proportions, e. g.: “*the most attractive – an ideal of beauty that we know from sculptures and graphics. So we compare the proportions to Apollo*”; “*the appropriate proportions of weight and muscles*”; “*has the best figure, it can be characterized by proportional shapes, he works out, runs, and has a young-looking figure*”.

Women’s figures, on the other hand, apart from remarks about their general proportions, were very often “fragmented” and “dissembled”. As a result, in respect to women’s figures, there were comments depicting specific details of their bodies, which, according to the re-

⁶ The research participants were not asked about their sexual orientation. The evaluation of attractiveness of the figures of the same as well as different sex did not concern their sexual attractiveness. Nevertheless, a lot of statements of male respondents referred to the personal standards of women’s sexual attractiveness.

⁷ See Note 6.

search participants, determined not only their attractiveness but also their normativity, e. g.: *"belly sticking out"*; *"calves too fat"*; *"no, hips too fat"*; *"I like the stomach and hips <...>, but I don't like the upper part"*.

The indicated causes of overweight and underweight were also differentiated in respect to gender, presenting an image of women who "gauge problems", suffer from eating disorders and blindly follow the canon of beauty launched by the media and men who keep relative distance to the issues of physical self-attractiveness, spend a lot of time "feasting" and willingly reach for alcohol and other stimulants.

A greater restrictiveness in the evaluation of women's figures, manifested especially by female research participants, fits into the traditional model of disciplining and processing bodies as an expression of gender/sexual roles. In this process the female body is disciplined in a greater degree as sexually marked and "created" as an outcome of different endeavours which "grant" the body its femininity. As Bourdieu states, "the work of transformation of bodies, which is both sexually differentiated and sexually differentiating, <...> is performed partly through the effects of mimetic suggestion, partly through explicit injunctions and partly through the whole symbolic construction of the view of the biological body <...>. The masculinization of the male body and the feminization of the female body, [are] immense and in a sense interminable tasks <...>" (2001: 55). The body serves as a space for creating sexual differences, allowing for the expression of socially defined gender roles where "the task of maintaining the border between the masculine and feminine body, according to many authors, is mainly a woman's responsibility" (Jakubowska 2009: 46). It is explicitly emphasized by Kashak: "it is women who generally have to alter their bodies and restrict their movement to maintain the illusion of dichotomy. <...> The differences are not only observable but often exaggerated" (1992: 39). This particular pressure on "creating" and transforming the feminine body to differentiate it from the masculine body explains not only the greater restrictiveness in the evaluation of women's figures but also their greater "fragmentation", as indicated in the statements of the research participants, which concentrate mostly on the body areas associated with the expression of femininity. In majority, through the media discourse, "there is an impression created that each part of the body could be separated from the rest, improved and then the 'corrected' parts could be put together to form a new, nicer whole. Each fragment of the body: lips, neck, bust, belly, hips and legs, is treated as a source of problems: each can and should be changed, all need a constant monitoring and improvement" (Jakubowska 2009: 214).

A double cultural standard is also noticeable in another part of the conducted research: the fact that male participants, not only in the evaluation of attractiveness but also normativity of women's figures, in a very direct way referred to their own individual taste and preferences⁸. Since it is the feminine, and not the masculine, body that more often functions as the body-for-others, often submitted to judgments, normalization and compared with the established standards and individual preferences: "Everything in the genesis of the female habitus and in the social condition of its actualization combines to make the female experience of the body the limiting case of the universal experience of the body-for-others, constantly exposed to the objectification performed by the gaze and the discourse for others" (Bourdieu 2001: 63).

CONCLUSIONS

The issues discussed by the research participants focused around the medicalized discourse

⁸ See Note 6.

used by our respondents, individual responsibility for one's body shape and social "punishment" for not meeting the expected norms. Yet, it is the gender issues related to bodily normativity that appeared to be at the forefront of our interviews. The perspective described by Bourdieu, presenting a woman's body as "seen" explains both the above mentioned observation referring to the perception of the female body, as well as greater difficulty in the evaluation of normativity and attractiveness of masculine figures and the differences in attributing the causes of women's and men's overweight and underweight. It also indicates the cause of greater tendency to "fragmentize" feminine figures and greater restrictiveness in the evaluation of their normativity, manifested not only by men but – above all – by women themselves, since, as Bourdieu claims: "Masculine domination, which constitutes women as symbolic objects whose being (*esse*) is a being-perceived (*percipi*), has the effect of keeping them in a permanent state of bodily insecurity, or more precisely of symbolic dependence" (2001: 66).

Received 31 March 2015

Accepted 25 May 2015

References

1. Bauman, Z. 1995. *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
2. Bourdieu, P. 2001. *Masculine Domination*. Polity Press, Blackwell Publishers.
3. Brewis, A. 2011. *Obesity: Cultural and Biocultural Perspectives*. Routledge University Press.
4. Brytek-Matera, A. 2011. „Postawy względem ciała a obraz samego siebie u kobiet z zaburzeniami odżywiania. Badania na gruncie teorii rozbieżności Ja Edwarda Tory Higginsa”, *Psychiatria Polska* 45(5): 671–682.
5. Foucault, M. 1978. *The History of Sexuality*. London: Allen Lane.
6. Foucault, M. 1980. "Body/Power", in *Michel Foucault: Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, ed. C. Gordon. Brighton: Harvester.
7. Foucault, M. 2003. *The Birth of the Clinic*. Routledge.
8. Garner, D. M.; Garfinkel, P. E. 1981. "Body Image in Anorexia Nervosa: Measurement, Theory and Clinical Implications", *International Journal of Psychiatric Medicine* 11(3): 263–284.
9. Gilman, S. L. 2001. *Making the Body Beautiful: A Cultural History of Aesthetic Surgery*. Princeton University Press.
10. Grogan, S. 1999. *Understanding Body Dissatisfaction in Men, Women and Children*. London and New York: Routledge.
11. Jakubowska, H. 2009. *Socjologia ciała*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
12. Kashak, E. 1992. *Engendered Lives: A New Psychology of Women's Experience*. New York: Basic Books.
13. Miles, M. B.; Huberman, A. M. 1994. *Qualitative Data Analysis*. London and New Dehli: Thousand Oaks Sage Publications.
14. Pawłowski, B. 2009. „Atrakcyjność względnej masy i kształtu ciała”, in *Biologia atrakcyjności człowieka*, ed. B. Pawłowski. Warsaw: Wydawnictwo UW.
15. Shilling, Ch. 2003. *The Body and Social Theory*. London: Sage Publications.
16. Turner, B. S. 2008. *The Body and Society: Explorations in Social Theory*. London: Sage Publications.
17. Vigarello, G. 2012. *Historia otyłości*. Warsaw: Aletheia Publishing.

ANNA M. KŁONKOWSKA, AGNIESZKA MAJ

„Daugiau ar mažiau kūno“: socialinis kūno normatyvumo suvokimas Lenkijoje

Santrauka

Straipsnio objektas – socialinis kūno svorio *normatyvumo* suvokimas. Kaip ir kitose Vakarų kultūros paveiktose visuomenėse, taip ir Lenkijoje, piliečiai vis labiau susirūpinę dėl „tinkamo“ kūno svorio. Straipsnyje siekiama išsiaiškinti, ką reiškia „normalus“ kūno svoris. Tyrimas buvo grindžiamas empirine medžiaga, gauta atlikus 60 kokybinių interviu naudojant kompiuterinius vaizdus – įvairių tipų vyrų ir moterų siluetus: nuo „labai mažo svorio“ iki „nutukusių“. *Normatyvumas* šiame straipsnyje suprantamas plačiai, didžiausias dėmesys skiriamas socialinėms normoms, suvokimui, koks yra „teisingas“ kūnas. S. L. Gilmanas pasiūlė terminą *perėjimas*, siekdamas nurodyti momentą, kada asmuo įgauna visuomenei socialiai priimtina išvaizdą (Gilman, 2001). Straipsnyje siekiama išsiaiškinti motyvus, dėl ko vieni kūno siluetai priimami, o kiti atmetami; pristatomos bendros sąvokos ir sampratos, susijusios su „normaliu“ kūno svoriu; pateikiamos žmonių, kurių kūnai nepatenka į socialinius *normatyvus* kūno standartus (pvz., nutukę arba labai ploni), galimos ignoravimo priežastys.

Raktažodžiai: kūnas, *normatyvumas*, *perėjimas*, antsvoris, mažas svoris, nutukimas, plonumas

Judėjimo negalią turinčių paauglių socializacijos patirtys reabilitacinėje įstaigoje

ARVYDAS V. MATULIONIS, JURGITA SUBAČIŪTĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: matulionis@ktl.mii.lt; jurga507@yahoo.com

Sociologinis tyrimas atliktas reabilitacinėje ir gydymo įstaigose, kur gydomi įvairias negalias, tarp jų ir judėjimo, turintys paaugliai. Tyrimas tranguolinio pobūdžio. Jam atlikti buvo naudojami keli tyrimo metodai: pusiau struktūruoti interviu, stebėjimas dalyvaujant. Remtasi P. Bourdieu kapitalo teorija, *lauko* ir *habitus* sampratomis. Šis kokybinis tyrimas – tai judėjimo negalią turinčių paauglių, socializacijos patirčių gydymo ir reabilitacinėse įstaigose, socialinio vaizdinio atspindys.

Raktažodžiai: agentas, *habitus*, laukas, paauglystė, socializacija

ĮVADAS

Lietuvoje judėjimo negalios tematika gana ryški. Didelį indėlį į sociologinius negalios tyrimus Lietuvoje įnešė profesorius J. Ruškus (2004). J. Pivorienė (2001) sociologijos krypties daktaro disertacijoje aptarė judėjimo negalią turinčių asmenų socialinę integraciją. D. Šėporaitytė (2011) atliko tyrimą judėjimo negalią turinčių asmenų lyties tapatumo konstravimo klausimais. J. Viluckienė (2011), remdamasi A. Schutz'o fenomenologijos teorija, analizavo judėjimo negalią turinčių asmenų gyvenamąjį pasaulį. R. Ruolytė-Verschoore (2012) tyrė neįgaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštųjų mokyklų veikloje, jų studijų proceso organizavimą. Mokslinių darbų, orientuotų į judėjimo negalią turinčius paauglius, randame nedaug. M. Markovienė, J. Paukšytė, T. Lazdauskas (2008) analizavo judėjimo negalią turinčių paauglių vidinę raidą. Šiame straipsnyje analizuosime judėjimo negalią turinčių paauglių socializacijos patirtis reabilitacinėse, gydymo įstaigose.

Paauglystės laikotarpis dažnai apibūdinamas epitetais: „sunkus“, „kritis“, „pereinamasis“ amžiaus tarpsnis (Sturlienė: cit. Lazdauskaitė 2011: 8). Judėjimo negalios ištiktiems paaugliams socializacija šiuo gyvenimo tarpsniu dar sudėtingesnė. Socializacija apibrėžiama kaip procesas, kurio metu individai įgyja žinių, įgūdžių, išsiugdo charakterio bruožų, leidžiančių jiems tapti visaverčiais grupės ir visuomenės nariais (Berns 2009: 17). Judėjimo negalią turintys paaugliai nemažai laiko praleidžia gydymo ir reabilitacijos įstaigose, todėl svarbu išsiaiškinti jų socializacijos patirtis šiose institucijose. Taigi siekiame ištirti, kaip jaučiasi judėjimo negalią turintys paaugliai, atvykę į reabilitacinę ar gydymo įstaigą? Koks yra jų santykis su gydytojais ir kitais gydymo įstaigos pacientais? Kaip formuojasi jų *habitus* patekus į reabilitacines ar gydymo

įstaigos? Koks yra medicinos personalo ir kitų gydymo įstaigos darbuotojų socialinis vaidmuo paauglio atžvilgiu?

PAAUGLYSTĖS ETAPAI JUDĖJIMO NEGALIOS LAUKE

Belgų psichologijos profesorius M. Mercier studijoje „L'identité handicapée“ (2004) išskiria tris judėjimo negalią turinčių asmenų paauglystės pereinamuosius etapus, įvardydamas juos kaip terminus *la prés – puberté*; *la – puberté*; *la post – puberté*; (iki brendimo; brendimo ir laikotarpis po brendimo – aut. vert.). M. Mercier teigimu, laikotarpiu iki brendimo (*la prés – puberté*) paaugliai stengiasi atmesti tėvų diegiamas normas, „išsilaisvinti“ iš jų globos. Judėjimo negalią turintys paaugliai *la prés – puberté* etape išgyvena santykį su savo „kitokiu“ kūnu. Jie kelia daug klausimų dėl savo kūno estetikos ir galimybių (Mercier 2004: 7). Šiuo tarpsniu judėjimo negalią turintys paaugliai aiškiai supranta savo kūno galimybių skirtumus, kurie trukdo jiems veikti lygiai su sveikais paaugliais. Kalbant apie tėvų globą ir rūpinimąsi, tai jiems ypač sunku atmesti šį veiksni. Tačiau į reabilitacinę ar gydymo įstaigą patekęs judėjimo negalią turintis paauglys atsiduria aplinkoje, kurioje yra priverstas veikti savarankiškai ar bent iš dalies savarankiškai. Ypač savarankiškumas pasireiškia, jei tėvai ar globėjai nėra jį lydintys asmenys. *La – puberté* apibūdinamas kaip *narcizistinis* laikotarpis – paauglys nori išsiskirti savo aprangos stiliumi, elgesio manieromis. *La post – puberté* – tai metas, kai paauglys ieško seksualinio partnerio, kuria intymius santykius. Šiuo laikotarpiu atsiranda supratimas apie savo ribotas galimybes sužavėti priešingą lytį (Mercier 2004: 13). Kalbant apie flirtą, seksualinį ryšį su dominančiu asmeniu, galimybės sudominti ypač skiriasi nuo sveikųjų – šis tarpsnis, pasak M. Mercier, judėjimo negalią turintiems paaugliams yra pats sunkiausias (Mercier 2004 iš Subačiūtė 2014: 107). Visuomenė taip pat dažniausiai jų neatraktuoja kaip potencialių vyrų ar moterų (Šėporaitytė 2010: 127).

Turintys judėjimo negalią paaugliai, priešingai nuo negalios neturinčių bendraamžių, daug laiko yra priversti praleisti reabilitacinėse įstaigose, ligoninėse. Būtent čia jie patenka į savotišką socialinę atskirtį. Pasak A. Giddenso, *ligoninė <...> yra ta vieta, kur sekvestruojami netekusieji teisės dalyvauti tradicinėje socialinėje veikloje...* (1991: 209). Taigi būdamas reabilitacinėje įstaigoje paauglys ne savo noru patenka į socialinės izoliacijos lauką.

Straipsnis parengtas remiantis Pierre Bourdieu sociologine samprata. P. Bourdieu vartoja *lauko* sąvoką, kaip santykinės analizės rėmus, kuriais siekiama apibūdinti daugiadimensinę pozicijų, kurias užima socialiniai agentai, erdvę. Veikėjo tikslas – valdyti lauką (Leonavičius ir kt. 2005: 378). Taigi judėjimo negalią turintis paauglys privalo išmokti ją valdyti skirtinguose laukuose, t. y. skirtinguose socializacijos institutuose. Norėdamas perteikti *lauko* sampratą P. Bourdieu sieja lauką su žaidimu, įvesdamas į lauką skirtingų *kozirių* – išteklių, kuriais naudojasi veikėjai, galią (Bourdieu 1986 iš Wacquant 2007: 132). P. Bourdieu juos įvardija kaip *kapitalą*, išskirdamas tris jo formas. *Ekonominis* (piniginė ar turtinė išraiška), *socialinis* (kalba, elgsena, normos), *kultūrinis* (išsilavinimas, žinios). Taip pat akcentuoja dar vieną formą – *simbolinis kapitalas* (prestižas, autoritetas, statusas), kuris neretai tapatinamas su kultūriniu kapitalu, tačiau nėra jam tapatus (Leonavičius ir kt. 2005: 377). Siekdamas geriau apibrėžti galią, P. Bourdieu įveda *habitus* sąvoką. *Habitus* ir *lauko* sąvokos yra neatsiejamos viena nuo kitos. *Habitus* įvardijamas kaip dinamiška struktūros ir veiksmo, visuomenės ir individo sąveika. Jis formuoja individo suvokimo, mąstymo bei elgsenos pojūtį.

Analizuojant *habitus* svarbu išskirti kūno problematiką. **Kūnas pasisavina habitus** veikdamas pagal taisykles, egzistuojančias apibrėžtame socialiniame lauke (Leonavičius ir kt. 2005: 376). Kalbant apie negalią plačiąja prasme, tai ji yra tapati *kitokiam* kūnui, ką liudija ir prancūzų sociologo B. Organini negalios samprata. Mokslininko teigimu, negalios vienpusiškai vaizduoti

ar apibrėžti neįmanoma. Sociologas negalios sąvoką pateikia kaip *nenuvelkamą rūbą, į kurią yra įkalintas kūnas* (Organini 2003: 3). Judėjimo negalia „kūno įkalinimą“ atspindi pačiu judėjimo sutrikdymu. Ribotas judėjimas tuo pačiu ne tik įkalina kūną, bet ir, neleidamas pilnavertiškai dalyvauti lygiai su visais, *perskelia* judėjimo negalią turinčio paauglio *habitus*. P. Bourdieu pripažįsta, kad *habitus* yra formuojamas ilgą laiką ir kad tas formavimo procesas *priverčia tikėti* socialinio lauko, kuriame jis dalyvauja, realybe (Leonavičius ir kt. 2005: 376). Tai reiškia, kad individas privalo derinti savo *habitus* prie esamo lauko. Toks prisitaikymas yra lemiamas *habitus* skilimo veiksnys. Individas šiuo atveju nenori būti negalios lauke, tačiau privalo susitaikyti su negalios kūno diktuojamais reikalavimais. *Habitus* dispozicija ir kūno santykis konstruoja agento galios lauką, turi įtakos socialinio ir simbolinio kapitalo kaupimui (Bourdieu 1990: 89). Iš esmės *habitus* gali būti suvokiamas kaip tam tikras socializacijos rezultatas, kai tam tikro socialinio lauko (šiuo atveju – reabilitacinės įstaigos lauko) įpirštas taisyklės, vertybės, elgesio modelius individas priima kaip „savo“ – juos individualizuodamas ir demonstruodamas jų pajutimą per savo elgseną lauke.

REABILITACINĖ ĮSTAIGA: LAUKAS IR PAAUGLIŲ PATIRTYS

Remdamiesi P. Bourdieu išskirtomis kapitalų formomis, siekėme išsiaiškinti, kaip atsispindi ir pasireiškia judėjimo negalią turinčio paauglio sukauptos kapitalo formos esant reabilitacinėje ar gydymo įstaigoje. Kas lemia, kad kai kurie judėjimo negalią turintys paaugliai įgyja autoritetą, tampa lyderiais reabilitacinėje įstaigoje? Kokie skirtumai tarp judėjimo negalią turinčių paauglių, atvykusių iš pilnų šeimų ir vaikų namų?

Tyrimo metu buvo naudojamas stebėjimo dalyvaujant metodas: viena iš autorių mėnesį laiko nuolat gyveno reabilitacinėje įstaigoje, dalyvavo judėjimo negalią turinčių paauglių stovykloje. Mėnesį laiko stebėjimas vyko ir vienoje ligoninėje, kur gydomi judėjimo negalią ar stiprų judėjimo sutrikimą turintys paaugliai. Dalyvavimas kasdieniniame tyrimo dalyvių gyvenime leido artimiau su jais bendrauti, giliau pajusti jų išgyvenimus. Stebėtas ne tik jų tarpusavio santykis, bet ir komunikavimas su gydytojais, laisvalaikio organizatoriais.

Buvo naudojamas ir pusiau struktūrizuoto interviu metodas. Visi interviu buvo atlikti tik gavus jų gydytojų, tėvų ar laisvalaikio organizatorių rekomendacijas ar sutikimą. Prieš kiekvieną interviu respondentai buvo informuojami, kad gali neatsakyti į klausimą, į kurį neturi atsakymo, arba nenori kalbėti viena ar kita tema. Tyrime dalyvavo 26 judėjimo negalią ar ryškų judėjimo sutrikimą (mediciniškai negalios dar nenustačius) turintys 12–18 metų amžiaus paaugliai. Informantų vardai straipsnyje pakeisti. Trys iš jų – vaikų namų auklėtiniai. Norint labiau suprasti judėjimo negalią turinčių paauglių socializacijos patirčių reabilitacinėse įstaigose problematiką, papildomai tyrime dalyvavo ir kiti informantai: gydytojai (4); specialieji pedagogai – laisvalaikio organizatoriai (4); psichologai (2).

Kiekviena negalia yra lydimą ilgo reabilitacijos, gydymo periodo. Reabilitacinėje ar gydymo įstaigoje judėjimo negalią turintis paauglys būna ilgesnį laiką atskirai nuo tėvų. Ilgai išsiskyrus su tėvais vaikui gali formotis nesaugumo jausmas, atrodyti, kad bet kada tėvai gali jį palikti. Susidaro nepasitikėjimo atmosfera. Tačiau ne visi vaikai vienodai reaguoja į išsiskyrimą su tėvais; vienu reakcija gali būti itin „aštri“, o kitų – itin „lengva“ (Wright 2006 iš Lazdauskas 2012: 13–14). Bendraujant su judėjimo negalią turinčiais paaugliais buvo klausama, kaip jie jaučiasi tik atvykę į gydymo ar reabilitacijos įstaigą ir žinodami, kad turės ten praleisti ilgesnį laiką atskirai nuo savo tėvų. Į šį klausimą dauguma informantų reagojo labai jautriai. Iš to galima spėti apie jų *socialinį kapitalą*. Dominuoja jautrumas, sielvartas, prierašumas prie šeimos narių ir baimė dėl to, kas laukia reabilitacinėje įstaigoje.

*Oj, labai baisu... **baisu** (verkia). Labai trūksta man savo šeimos, nes aš visada su jais būnu. Tai net dar neišvažiavus jau pradėdau jaustis labai blogai, toks jausmas, kad net sveikata pablogėja, nieko nenoriu. Labai jaudinausi, ar čia bus viskas pritaikyta mano vežimui. Bet jau kai atvažiavau ir pamačiau, kad tikrai pritaikyta, tai palengvėjo... kažkiek¹ (Saulė, 15 m.).*

Paaugliai giliai išgyvena laikiną išsiskyrimą su artimaisiais. Jaudinasi, nes nežino, kas jų laukia reabilitacinėje įstaigoje, nepriklausomai nuo to, kiek kartų joje lankėsi. Nerimas kyla dėl nežinios, kaip pavyks suderinti turimą *habitus* ir naują *lauką*. Jiems neaišku, koks bus ryšys su naujais socialiniais agentais: reabilitacijos įstaigos darbuotojais, kitais ten besigydančiais paaugliais.

Paaugliams iš vaikų namų nerimo nekyla.

Oi, labai laukiu, labai noriu. Tai susitinku ten su senais draugais ir susirandu naujų. Jau su kažki kuriais iš anksto planuojame imti kelialapį kartu, kad vėl galėtumėme susitikti (Martynas, 18 m.).

Tai vaikų namuose kai augi, tai išmoksti to savarankiškumo, greičiau visur adaptuojiesi. Normaliai aš jaučiuosi; visur kaip sakant – namai (Modestas, 16 m.).

Stebint tik atvykusių iš namų paauglių į reabilitacinę įstaigą nuotaikas dažniausiai matomas nerimas, nežinia, nedrąsus bendravimas. Tačiau tai trunka labai trumpą laiką. Specialiųjų pedagogų – laisvalaikio organizatorių padedami paaugliai įsitraukia į reabilitacinės įstaigos bendruomenę. Taigi reabilitacinės įstaigos darbuotojų, kaip socialinių agentų, vaidmuo yra bene svarbiausias įtraukiant tik atvykusį paauglį į bendrą, ilgiau besigydančių paauglių būrį. Tai atsispindi ir paauglių pasisakymuose apie reabilitacinėje įstaigoje surandamus naujus draugus.

Iš pradžių, šiaip maniau, kad bus sunkiau, bet iš tikrųjų sanatorijoje buvo taip, kad visi patys atėjo susipažinti, daugiausia žaidimų kambary, kai auklytė (specialioji pedagogė – laisvalaikio organizatorė – aut. past.) taisykles pristatė. Ir taip va, susipažinom (Austėja, 14 m.).

Bendras tos pačios negalios laukas taip pat turi reikšmės drąsiau užmegzti pažintis.

Tai lengvai... Čia kažkaip pamatai, kad yra ir daugiau žmonių, kurie turi tokią pačią ligą, kaip ir aš. Juo labiau kad kai atvažiuoji ir auklėtoja pristato tau visas taisykles ir tave tuo pačiu – kitiems (Inga, 17 m.).

Man kažkaip, kai matau, kad visi čia su negalia, – tai, nu, nežinau... kažkaip atrodo lengviau. Man prie sveikų, pavyzdžiui, baisu yra prieit (Viltė, 16 m.).

Kaip rodo stebėjimas, ne visi paaugliai yra linkę bendrauti. Kai kurie paaugliai visą dėmesį skiria gydymui ir „skilusiam“ *habitus* atstatyti. Jie stengiasi atmesi negalios diktuojamas sąlygas tikėdami, kad negalia yra laikina.

Tai man nėra būtina su kažkuo bendrauti. Aš daugiausia koncentruojuos į pačią traumą, į pačią sveikatos problemą ir nebūtina man ta draugystė. Nu, ta prasme, jei gulės kažkas kartu palatoj ir mane pakalbina, tai aš bendrausiu. Bet šiaip – tai tikrai nėra būtina. Ta prasme, čia, ligoninėj, aš ne bendraut atvažiavau, o gydytis. Dabar taip yra tiesiog, kad reiks čia kažkiek pabūti, kol atsistatysiu. Laukiu nesulaukiu kada vėl atsistosisiu... (Rūta, 16 m.).

Pff, tai man nėra čia problemos susirast tų draugų. Aš visur jų turiu. Tik, kad va, kai kurie sužinoję, kad esu iš vaiknamio – nenori bendraut, bet man dzin (Lina, 13 m.).

Stebėjimas dalyvaujant leido pajusti, kad draugišką santykį su aplinkiniais užmegzti labiau siekia judėjimo negalią ar stiprų judėjimo sutrikimą turintys paaugliai, atvykę iš vaikų namų. Šie paaugliai ypač reikalauja dėmesio, labiau prisiriša prie medicinos personalo, o ir yra labiau jo globojami. Paaugliai, atvykę iš šeimų, dažnai į tai žiūri skeptiškai. Tarp šių dviejų

¹ Informantų kalba netaisyta.

grupių išryškėja materialinės padėties (ekonominio kapitalo) skirtumai. Remiantis stebėjimo dalyvaujant duomenimis, akivaizdu, kad iš vaikų namų atvykę paaugliai *stengiasi* sudaryti įspūdį, kad turi stiprų ekonominį kapitalą. Apsipirkinėdami parduotuvėje jie gali išleisti visas atsivežtas santaupas vienu metu, o pirkiniais mielai dalinasi su kitais. Tytymo metu įvyko vagystė, dingo pinigai bei išmanusis telefonas. Telefonas buvo rastas pas paauglį, atvykusį iš vaikų namų.

Pažymėtina, kad iš vaikų namų atvykę, judėjimo negalią ar sutrikimą turintys paaugliai, jaučiasi ne kaip visi. Vaikiniai didžiuojasi, kad yra stiprūs, savarankiški, subrendę. Jie reabilitacinėje įstaigoje greičiau adaptuojasi, tampa lyderiais. Merginos taip pat stengiasi atrodyti stiprios, tačiau, palyginti su vaikiniais, labiau prisiriša prie personalo, reikalauja globos ir išskirtinio dėmesio.

Paaugliai iš vaikų namų daug lengviau prisitaiko prie naujos aplinkos, lengviau imasi organizuoti renginius. Bet čia daugiau berniukai, sakyčiau... Mergaitės, kiek teko susidurti, – tai daugiau šiaip dėmesio reikalauja tiek iš darbuotojų, tiek iš berniukų (specialioji pedagogė – laisvalaikio organizatorė).

*Taip, aš iš vaiknamio, nu ir kas!!!! Jau man p***2 kas čia ką apie mane galvoja. Nors aš iš pradžių ir nenorėjau sakyti, kad aš iš ten (Lina, 13 m.).*

Pokalbiai su gydytojais bei specialiaisiais pedagogais – laisvalaikio organizatoriais patvirtina, kad paaugliams, atvykusiems iš vaikų namų, nesvarbu, kokią jie negalią turi – skiriamas didesnis dėmesys, paremtas noru kompensuoti šeimoje nesukaupto **socialinio ir kultūrinio kapitalo** stoką.

Tai paaugliai iš vaikų namų reikalauja daug daugiau dėmesio. Bet, kad ir personalas jiems jo automatiškai daugiau skiria. Jaučiame gailestį tokiems vaikams ir tikrai visi darbuotojai jiems stengiasi kuo daugiau tos šilumos duoti. Jų gi niekas nelanko, niekas jais nesidomi, tik kad atveža ir išveža reikiamą dieną (gydytoja).

Nu, būna, einam visi į miestą, visi viską perka... O tas vaikas iš vaikų namų – pinigų neturi, tai tikrai ne kartą buvę, kad iš savų nuperki. Gaila tokių vaikų (specialioji pedagogė – laisvalaikio organizatorė).

Apibendrinant galima teigti, kad judėjimo negalią turintys paaugliai, atvykę iš vaikų namų, lengviau adaptuojasi reabilitacinės įstaigos aplinkoje, tačiau kartu reikalauja ir didesnio įstaigos darbuotojų dėmesio. Šie paaugliai, priešingai nei šeimose gyvenantys paaugliai, nėra lankomi artimųjų, draugų. Šeimose gyvenantys paaugliai ilgisi šeimos ir sunkiau adaptuojasi reabilitacinėse įstaigose. Dalyvavimas stebint ir pusiau struktūruoti interviu su judėjimo negalią turinčiais paaugliais atskleidė, kad ne tik laisvalaikio organizatoriai, bet ir reabilitacinėje įstaigoje dirbantys ir jų sveikata besirūpinantys gydytojai teikia didelę reikšmę judėjimo negalią turinčių paauglių socializacijai.

JUDĖJIMO NEGALIĄ TURINČIŲ PAAUGLIŲ IR GYDYTOJŲ SANTYKIS

Atvykę į reabilitacijos ar gydymo įstaigą, judėjimo negalią turintis paauglys patenka į medicinos personalo atsakomybę ir priežiūrą. Gydytojo, kaip socialinio agento vaidmuo, yra svarbus ne tik judėjimo negalią turinčio paauglio sveikimo procesui, bet ir jo socializacijai gydymo įstaigos instituto *lauke*. Gydytojas, kaip agentas, savo sukauptais socialiniu, kultūriniu, simboliu kapitalais gali sustiprinti ne tik paciento *habitus*, bet ir praturtinti jo, kaip asmens, turimus ar kaupiamus kapitalus, didinti pasitikėjimą savimi. T. Szaszas ir M. Hollenderis nurodė tris

² Necenzūriniai žodžiai koduojami.

modelius, kurie šiandien laikomi klasikiniais paciento ir gydytojo santykiais. Mokslininkai išskiria *aktyvaus gydytojo ir pasyvaus paciento; gydytojo vadovavimo ir paciento bendradarbiavimo; abipusio dalyvavimo* santykio modelius (Leonavičius ir kt. 2007). Remiantis stebėjimo dalyvaujant, pusiau struktūruotų interviu su judėjimo negalią turinčiais paaugliais bei juos gydančiais gydytojais medžiaga, galima teigti, kad tarp gydytojo ir paciento (judėjimo negalią turinčio paauglio) vyrauja abipusio dalyvavimo (*mutual participation*) santykių modelis. Paaugliai ne tik pasitiki savo gydytojais, bet ir domisi gydymo procesu, siekia gauti kuo daugiau žinių apie savo sveikatą. Iš to galima spręsti apie jų **socialinio ir kultūrinio** kapitalo formavimąsi. Gydytojas jiems tampa savotišku autoritetu, numatančiu tinkamą paauglio gydymo eigą ir socializacijos procesą gydymo įstaigoje. Dauguma judėjimo negalią turinčių paauglių apie savo gydytojus atsiliepia teigiamai, pasitiki jais, drąsiai bendrauja.

Siaip jis tiek kaip gydytojas, tiek kaip žmogus tai labai fantastinis, labai daug padeda ir iš tikrųjų superinis žmogus. Labai juo pasitikiu, gerbiu, vertinu. Vertas tiesiog pagyrimo, labai gerbia pacientus. Tiesiog ką gydo – tą gerbia. Ir stengiasi jam padėt (Tadas, 16 m.).

Puikus santykis. Nu, net nepasakyčiau, kad ji yra mano gydytoja... Nu, kaip draugai bendraujam. Aš nejaučiu net, kad jinai kažkokia aukštesnė už mane. Nu, nežinau net. Lygiavertis bendravimas (Modestas, 16 m.).

*Aš labai domiuosi savo gydymo eiga, kadangi pati planuoju tapti gydytoja, tai man ypatin-
gai svarbu ir patinka bendrauti su medikais* (Irma, 17 m.).

Tyrimas parodė, kad kalbant apie gydytojo ir paciento santykius labai svarbus pirmasis šių dviejų skirtingų socialinių agentų susitikimas, pats santykis pirmojo susitikimo metu. Jei jis nepasiseka, santykis tarp paauglio ir gydytojo nėra teigiamas.

Na, kai jau nueinu pirmą kartą pas gydytoją, tai man mane apžiūri, ten viską, tai tada mintyse aš pasakau sau „komplimentą gydytojai“. Tai šiuo metu pas mane gydytoja – kaip ir per pusę. Jinai labai pikta, griežta ir, ta prasme, man atrodo, kad aš jai nelabai patinku. Jei man ką skauda, tai aš pirmausia mamai paskambinu ir pasakau, nes gydytojai nelabai sakyt noriu, nes manau, ji man pradėtų aiškint ką nors piktai (Rima, 15 m.).

Ta prasme, man trūksta tos papildomos informacijos apie mano ligą, mano būklę. Man tai kažkaip... labai svarbu, kad iš karto aiškiai būtų, be jokių ten apviejimų ir pagražinimų išsakyta viskas. Jeigu yra blogai – tai pasakyk, kad yra blogai!!! Ta prasme, toks aiškus požiūris labai parodo sveiką mąstymą, ir galiu pasitikėti (Eglė, 18 m.).

Gydytoja teigė, kad paauglius jie mato pakankamai retai, palyginti su specialiaisiais pedagogais – laisvalaikio organizatoriais. Ji pabrėžė, kad bendravimas su judėjimo negalia turinčiais paaugliais didelių problemų nekelia.

Na, tai pakankamai lengvai bendraujame su judėjimo negalią turinčiais paaugliais. Tiesa, jie kiek uždaresni, lyginant su kitus susirgimus ar negalias turinčiais paaugliais. Bet čia vėlgi – priklauso nuo žmogaus. Jeigu vaikas neleis rasti kelio į jo širdį – tai per daug ir nesibrausiu. Bendraujant visada palaikau ir padrąsinu savo pacientus, nesvarbu, kokios negalios jie bebūtų (gydytoja).

Manoma, kad *abipusio dalyvavimo* – gydytojo ir paciento santykio modelis daugiausia taikomas lėtinių ligų atveju, kai pacientas visateisiškai dalyvuoja gydymo procese ir kartu su gydytoju kontroliuoja ligos eigą, priima sprendimus (Leonavičius ir kt. 2007 cit. Szasz, Hoolonder 2004: 96–101). Judėjimo negalią turintys paaugliai, grįžę iš reabilitacijos įstaigos, yra patys atsakingi už tęsiamą reabilitaciją namuose. Gydytojas tiek lėtinių ligų, tiek judėjimo negalios atveju gali tik patarti, rekomenduoti pacientui tolimesnį gydymo procesą. Remiantis pusiau struktūruotais interviu su judėjimo negalią turinčiais paaugliais bei kitais tyrimui reikšmingais informantais, matome, kad gydytojo ir judėjimo negalią turinčio paciento santykiams

reabilitacinėje įstaigoje išaiškinti gali būti taikomas ir *abipusio bendradarbiavimo modelis*. Informantai pasisakymuose akcentuoja, kad domisi savo gydymo eiga ir pasitiki savo gydytojais, kas neabejotinai padeda užtikrinti sėkmingą jų socializacijos procesą gydymo įstaigoje. Tačiau kitokia paauglių nuomonė apie kito lygio medicinos personalą.

Seselės tyliai nekalbant dirba savo darbą, pacientus ignoroja jos; jas ignoroja pacientai, ir man kažkaip to susikalbėjimo labai trūksta. Nes kai tu guli ligoninėj ar reabilitacijos įstaigoj, tai seselės kiekvieną dieną tave supa, ir būtų tikrai galima asmeniškėsi šiek tiek santykių palaikyt, negu su gydytojais. O ne vien tik tai, kad ten ateina į palatą, kažką ten persirašo, nežinau ten... Natūraliai spėju, kad yra tas pasiskirstymas. Geriau–prasčiau, ten kažkas, tai manau, tai pereina ir pacientam. Vis tiek, manau, kažkas ten yra tarp jų (Eglė, 18 m.).

Taigi reabilitacinėse ar gydymo įstaigose paaugliai skirtingai vertina gydytojus ir kitą medicinos personalą.

ROMANTINIŲ SANTYKIŲ PATIRTYS REABILITACINĖJE ĮSTAIGOJE

La post – pubertė paauglytės etape jaunuoliai ieško ir kuria romantinius santykius. Remiantis stebėjimu dalyvaujant, tyrimo erdvėse buvo užfiksuoti romantiniai santykiai tarp judėjimo negalių ar skirtingas negalias turinčių paauglių. Stebėjimas dalyvaujant leido išvengti jų **socialinio kapitalo apraiškų**, pasireiškiančių per kalbą, elgseną ir normas. Vyresnio amžiaus paaugliai (16–18) stengėsi savo jausmų viešai nedemonstruoti, na, o jaunesni (12–15) pasididžiudami demonstravo juos kur kas atviriau. Pasitelkus pusiau struktūruotą interviu tyrimo metodą, kai kalba pakrypdavo apie artimesnio santykio konstrukciją, romantinius santykius, paaugliai buvo itin drovūs, nekalbūs, uždari, palyginti su bendravimu kitais klausimais. Dažniausiai atsakymas buvo pateiktas mas trumpa ir kategoriška tonacija: *Ne. Neteko*. Paaugliai akivaizdžiai parodydavo, kad išsamesnio atsakymo tikėtis tikrai neverta. Kai kurie itin vengė atsakyti į klausimą, pradėdavo juoktis ar atvirai drovėtis. Išryškėjo nepasitikėjimo savimi problema, ką patvirtino ir tyrime dalyvavę psichologai.

Neeee... netekooo (juokiasi). *Aš apie tai nenoriu kalbėt* (krizena) (Kamilė, 12 m.).

Dieve tu mano, nu, kokie čia gali būti santykiai gydymo įstaigoje? Taigi čia viskas laikina! Ir šiaip, aš čia vos ne vyriausia skyriuje... (Eglė, 18 m.).

Taip, esu... Ir žinai, čia man pirmą kartą vaikas yra pasakęs, kad aš esu graži!!! Eina sau. Kaip pasakė, aš net ir su kitais žmonėm pradėjau labiau bendraut, nes iš jo sužinojau, kad ir su manim gali būti linksma. Gal dabar jau ir grįžusi iš sanatorijos būsiu drąsesnė su vaikiniais... Ir šiaip – čia gana greitai viskas vyksta. Kai žinai, jog esi čia ribotam laikui, tai stengies tą santykių greičiau užmegzt. Dvi dienos praeina – o, žiūrėk, jau ir draugauji (Viltė, 16 m.).

Tai aš nemanau, kad iš viso galiu kam nors patikt. Nežinau, gal net ir bijočiau... Aš nenoriu iš viso apie tai kalbėti ir tikrai to nedarysiu (Rūta, 16 m.).

Buvo ir itin savimi pasitikinčių paauglių, kurie stebėjosi šiuo *savaime suprantamu* klausimu.

Tai aišku (nuostabos tonas). *Ir ne kartą!!! Ir turiu dar X³ mieste merginą savo ir čia kitą!!!* (Žygimantas, 14 m.).⁴

Informantai, atvykę iš vaikų namų, kuklinosi mažiausiai. Jų atsakymai rodo, kad artimo ryšio su priešinga lytimi pradėdama ieškoti gana ankstyvame amžiuje.

³ Laikantis tyrimo etikos, tyrimo dalyvių asmeniniai duomenys neatskleidžiami.

⁴ Remiantis stebėjimo dalyvaujant duomenimis, pažymėtina, kad šis informantas, palyginti su kitais, išsiskyrė ne tik savo negalios sudėtingumu, bet ir fiziniu grožiu, ir drąsa konstruojant santykių tiek su priešinga lytimi, tiek su aplinkiniais.

Aš turiu vaikų namuose draugę, o čia irgi susiradau draugę. Ji irgi iš vaikų namų. Tik, aišku, kitų negu aš. <...> va, grįšiu ir vėl būsiu su ta ana savo drauge, jau mes trys metai kaip draugaujame (Modestas, 16 m.).

Tai, be abejo ... nėra man dėl to problemų. Aš visą laiką ką nors turiu, viena tikrai nebūnu, nes be ryšio (Lina, 13 m.).

Tyrimo duomenys rodo, kad tokios patirtys kaip romantinių santykių užmezgimas ar artimas bendraamžių bendravimas reabilitacinėse, gydymo įstaigose stiprina jų pasitikėjimą savimi, labiau integruoja į įstaigos *lauką*. Reabilitacinėje įstaigoje romantinį santykį paaugliai sukuria gana lengvai. Dalyvaujant tyrimo erdvėse rengiamuose laisvalaikio renginiuose aiškiai pastebima, kad lengvesnę judėjimo negalią turinčios paauglės labiau pabrėžia savo seksualumą tiek ryškesniu makiažu, tiek koketišku elgesiu su vaikinais. Sunkesnę ar sunkią judėjimo negalią turinčios merginos stengiasi neatkreipti į save dėmesio, ko negalima pasakyti apie sunkius judėjimo pažeidimus turinčius vaikus. Pastarieji atrodė itin bendraujantys. Vaikiniai pastebimai daugiau skiria dėmesio sportui. Nepaisant judėjimo negalios dauguma vaikinių pasižymėjo išskirtinai išlavintais raumenimis, kai kurie turėjo tatuiruočių, aktyviau nei judėjimo negalią turinčios merginos dalyvavo organizuojamuose laisvalaikio renginiuose.

Tyrimo metu buvo aiškinamasi, kaip gydytojai ir specialieji pedagogai – laisvalaikio organizatoriai vertina paauglių romantinius santykius.

Tai užsimezga, užsimezga tie santykiai <...> jeigu jie čia susiranda gerų draugų, jiems būna miela aplinka, tai visi skundai dingsta – pasveiksta jie. Susiranda simpatijas, susiranda meilės. Jie ir procedūras lanko, ir pamiršta visas savo ligas. Bet jeigu ten tokiam vaikui sunku bendrauti, tai ta simptomatika tai irgi paryškėja (gydytoja).

Aš nieko prieš, kad užsimezga tie santykiai. Jie neperžengia intymumo ribų, nes auklėtojai visada atidžiau stebi poras, tačiau kai kada, ypač jaunesnio amžiaus paaugliai, itin atvirai demonstruojasi ir nepaiso jokių perspėjimų. Kartais šokiruoja, kai pamatai atvirai besibučiuojančius paauglius (gydytoja).

Tai mes, auklėtojai, labiausia matome šiuo santykius, esame ir patys dažnai jų dalyviai. Žiūrėk, vienas išvažiuoja, tai jau kitas verkia, nevalgo, atsisako leisti laisvalaikį su kitais vaikais ir pan. <...> tada stengiesi paguosti, nuraminti. Tiesa, būna ir tokių porų, kurios ir kitąmet, žiūrėk, vėl kartu atvažiuoja. Bet čia vienetai. Daugiausia tai ir būna trumpalaikis santykis. Kartais vadinamai tai antrajai pusei išvykus – susiranda kitą. Be to, mes visada stebime, kad santykiai neperžengtų intymumo ribų (specialioji pedagogė – laisvalaikio organizatorė).

Šiam tyrimui pasitelkti papildomi informantai – psichologai, dirbantys su judėjimo negalią turinčiais paaugliais. Klausimai buvo orientuoti į judėjimo negalią turinčių paauglių problemas ir romantinius santykius reabilitacinėje įstaigoje.

Judėjimo negalia pasižymintys paaugliai dažnai išskiria fiziniu grožiu, vidine simpatija, yra ramūs. Gal tai ir yra tos savybės, kurios leidžia jiems užmegzti artimesnį ryšį (psichologė).

Pati pagrindinė problema – menkavertiškumo kompleksas yra labai didžiulis ir šalia bendraamžių jaučiasi jie visiškai kitaip <...>. Menkavertiškumo kompleksas – tai viena pagrindinių problemų, su kuriomis mes kovojame <...>. Užmezgęs artimą ryšį su priešinga lytimi, paauglys tarsi pražįsta, tačiau, atėjęs išsiskyrimui, būna, kad ir raminti reikia, ir papildomų konsultacijų padaugėja (psichologė).

Artimas santykis su priešinga lytimi neabejotinai yra reikšmingas tolimesnei paauglio socializacijai, emociniam kapitalui, taip pat atstatant „skilusį *habitus*“. Bendraujant su priešinga lytimi kyla pasitikėjimas savimi, virstantis tarsi patvirtinimu, kad esu toks, kaip ir visi, ...*kad ir su manim gali būti linksma*. Paaugliai, suprasdami romantinių santykių laikinumą, stengiasi

kuo greičiau užmegzti tvirtesnį ryšį, o jam nutrūkus skaudžiai išgyvena, ką parodė ne tik atlikti interviu, bet ir stebėjimo dalyvaujant tyrimo medžiaga. Gyvenant reabilitacinėje įstaigoje kartu su judėjimo negalia turinčiais paaugliais, jų santykiai buvo labai aiškiai matomi: ryškūs emociniai išgyvenimai tiek santykių pradžioje (euforija, noras bendrauti, pasitikėjimas savimi), tiek jiems nutrūkus (pasyvumas, depresija, sveikatos būklės pablogėjimas). Paaugliai, užmegzdami romantinį santykį reabilitacinės ar gydymo įstaigos erdvėje, puikiai supranta santykio laikinumą. Tačiau artimas ryšys neabejotinai suteikia pasitikėjimo savimi tiek būnant reabilitacinėje įstaigoje, tiek žvelgiant į tolimesnių santykių kūrimą už jos ribų. Tai vienas iš svarbių veiksnių, užtikrinančių sėkmingą / nesėkmingą judėjimo negalią turinčių paauglių socializacijos procesą reabilitacinėje įstaigoje.

IŠVADOS

1. Remiantis pasirinkta P. Bourdieu sociologine kapitalo teorija, *lauko* ir *habitus* sąvokomis, stebėjimo dalyvaujant tyrimo metodu, pusiau struktūrizuotais interviu su tyrimo dalyviais, prieita prie išvados, kad judėjimo negalią turintys paaugliai, atvykę į reabilitacinę ar gydymo įstaigą, gana stipriai išgyvena laikiną išsiskyrimą su tėvais ir „priverstinę“ atskirtį nuo jų įprasto socialinio gyvenimo. Paauglių atsakymuose išryškėja jų *socialinio kapitalo* ypatumas: išgyvenimai pasireiškia padidėjusiu emociniu jautrumu, sielvartu, rūpesčiu dėl nežinios, laukiančios reabilitacinėje ar gydymo įstaigoje. Tačiau dalis respondentų džiaugiasi atvykę į reabilitacinę įstaigą ir iš anksto derina atvykimą su čia seniau sutiktais draugais. Tai būdinga vaikų namų auklėtiniams.

2. Ryškus materialinės padėties (*ekonominio kapitalo*) akcentavimo skirtumas tarp paauglių, gyvenančių šeimose ir atvykusių iš globos įstaigų. Paaugliai iš vaikų namų stengiasi sudaryti įspūdį, kad jų ekonominis kapitalas – pakankamai stabilus. Merginos stengiasi nusišlepti faktą, kad yra iš vaikų namų, o vaikinai – priešingai – didžiuojasi tuo. Judėjimo negalią turintys vaikų namų auklėtiniai lengviau adaptuojasi, tačiau reikalauja pastebimai daugiau dėmesio tiek iš reabilitacinės įstaigos darbuotojų, tiek iš kitų besigydančių paauglių.

3. Nagrinėjant sėkmingą paauglių socializaciją reabilitacinėje ar gydymo įstaigoje išryškėja, kad svarbų vaidmenį atlieka gydytojai ir socialiniai pedagogai – laisvalaikio organizatoriai. Informantų teigimu, pirmasis gydytojo ir paciento susitikimas dažnai lemia tolimesnį jų bendradarbiavimą ir abipusį pasitikėjimą.

4. Aiškinantis judėjimo negalią turinčių paauglių negalios keliamas problemas, aiškėja, kad judėjimo negalia lemia nepasitikėjimą savimi, savo fizinėmis galimybėmis. Situacija keičiasi paaugliui užmezgus romantišką santykį su priešinga lytimi. Prižiūrint reabilitacinės įstaigos darbuotojams konstruojami romantiniai santykiai vaidina svarbų vaidmenį judėjimo negalią turinčio paauglio „skilusiam“ *habitus* atstatyti ir formuoti pasitikėjimą savimi.

Gauta 2015 04 08

Priimta 2015 05 25

Literatūra

1. Berns, R. M. 2009. *Vaiko socializacija. Šeima. Mokykla. Visuomenė*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
2. Bourdieu, P.; Wacquant, L. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
3. Bourdieu, P. 1990. "Droit et passe – droit. Le champ des pouvoirs territoriaux et la mis en œuvre des règlements", *Actes de la recherche en sciences sociales* 81/82: 86–97.
4. Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. London: Polity Press.
5. Lazdauskaitė, S. 2011. *Paauglių saugumo mokykloje ypatumai: veiksnių analizė*. Šiauliai: ŠU.
6. Lazdauskas, T. 2012. *Išsiskyrimo su tėvais psichologinis poveikis vaikui*. Vilnius: Edukologija.

7. Leonavičius, V.; Baltrušaitytė, G.; Naujokaitė, I. 2007. *Sociologija ir sveikatos priežiūros paslaugų vartotojas*. Kaunas: VDU.
8. Leonavičius, V.; Norkus, Z.; Tereškinas, A. 2005. *Sociologijos teorijos*. Kaunas: VDU.
9. Markovienė, J.; Paukšytė, J.; Lazdauskas, T. 2008. „Judėjimo negalią turinčių 12–16 metų paauglių vidinės darnos ir elgsenos ypatumai“, *Pedagogika* 89: 130–138.
10. Mercier, M. 2004. *L'identité handicapée*. Presses universitaires de Namur.
11. Organini, B. 2005. „Approche sociologique du handicap“. Prieiga per internetą: <http://www.mo-teurline.apf.asso.fr/spip.php?article1239> (žiūrėta 2015 02 27).
12. Pivorienė, J. 2001. *Judėjimo negalią turinčių asmenų socialinė integracija*. Vilnius. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
13. Ruolytė-Verschoore, R. 2012. *Neįgaliųjų studentų dalyvavimas Lietuvos aukštosiose mokyklose*. Kaunas: VDU.
14. Ruškus, J. 2002. *Negalios fenomenas*. Šiauliai: ŠU.
15. Subačiūtė, J. 2014. „Judėjimo negalią turinčių paauglių tapatybės konstravimas“, *Tiltas į ateitį* 1(8).
16. Šėporaitytė, D. 2006. „Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 108–130.
17. Viluckienė, J. 2011. *Judėjimo negalią turinčių asmenų fenomenologinė gyvenamojo pasaulio analizė*. Vilnius: VU.

ARVYDAS V. MATULIONIS, JURGITA SUBAČIŪTĖ

Socialization experiences of adolescents with motor disability in a rehabilitation institution

Summary

This article analyzes the socialization experience of 12–18 year teenagers with movement disabilities at a treatment and rehabilitation centre and is based on the capital theory by sociologist P. Bourdieu and the concepts of *field* and *habitus*. The research has shown that the teens with impaired movement who came to a rehabilitation or medical institution rather painfully feel the temporary separation from parents and “forced” exclusion from their usual social life. An economic capital difference between teenagers living in families and habitants of institutional care is striking. The latter try to hide the fact that they are children from a caring home. Romantic relationships at a treatment and rehabilitation facility plays a very important role to the reconstruction of cracked *habitus* movement of a disabled teenager and the formation of his/her self-confidence. The first doctor and patient’s meeting is the decisive factor in further communication of these two social agents.

Key words: adolescence, agent, field, *habitus*, socialization

Nurodymai straipsnių autoriams

1. Žurnale skelbiami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai (ypač paremti lietuviška medžiaga) iš šių mokslo sričių: filosofija, sociologija, estetika, etika, mokslotyra, demografija, socialinė pedagogika. Skelbiama kronika – informacija apie apgintas disertacijas, išleistus mokslinius darbus minėta tematika, konferencijas, mokslinius ryšius, jubiliejus.
2. Straipsniai skelbiami lietuvių, retais atvejais anglų kalbomis.
3. Straipsniui keliami šie reikalavimai: įvadinėje dalyje autorius trumpai apibrėžia tyrimo objektą bei tikslus arba plėtojamos koncepcijos šerdį, problemos ištyrimo laipsnį ir autoriaus indėlį, t. y. išryškina straipsnio naujumą, apibūdina mokslinės minties organizavimo, informacijos kaupimo analizės ir pateikimo metodus.
4. Straipsnio struktūra: antraštė, autoriaus vardas ir pavardė, įstaigos, kurioje darbas atliktas, pavadinimas ir adresas, santrauka lietuviškai, raktažodžiai; straipsnis suskirstomas į įvadą, pagrindinę dalį, literatūros sąrašą, santrauką anglų ar vokiečių kalbomis.
5. Straipsniai anonimiškai recenzuojami dviejų mokslininkų.
6. Literatūros šaltiniai cituojami vadovaujantis Harvardo sistema (<http://libweb.anglia.ac.uk/referencing/harvard.htm>). Literatūros sąrašas pateikiamas originalo rašyba ir numeruojamas abėcėlės tvarka, pirmiau lotyniškais, po to – rusiškais rašmenimis, nurodant autorių, straipsnio pavadinimą, tomą ir t. t.
7. Teksto šriftas *Times New Roman* 12 punktų, tarp eilučių – du intervalai. Bendra (su iliustracijomis, lentelėmis ir priedais) apimtis – 28 000 ženklų (skaičiuojama su tarpais tarp žodžių).
8. Straipsnį ir jo maketą (II korektūrą) autoriai turi pasirašyti.
9. Būtina nurodyti autoriaus pareigas, instituciją, darbo namų telefono numerius, el. paštą.
10. Filosofinės krypties straipsniai pateikiami prof. dr. (HP) Tomui Kačerauskui (tomas.kacerauskas@vgtu.lt), sociologinės – habil. dr. Arvydai Virgilijui Matulioniui, prof. habil. dr. (HP) Meilutei Taljūnaitėi (meile.taljun@gmail.com).

Instructions to authors

1. The articles and reviews should be original. The areas of research are the following: philosophy including phenomenology, hermeneutics, history of philosophy, and aesthetics, as well as sociology including social theory, demography, and social pedagogy. Every first and third numbers are philosophical and every second and fourth numbers are sociological. The journal provides extensive reviews of original or translated books recently published in Lithuania and abroad.
2. The languages are Lithuanian and English.
3. In the introduction, the object and goal of research, the methods applied, a review of references and its analysis, etc. should be presented.
4. An article should include the following parts: title, the authors' first and second names, affiliation, address, introduction, the main text, conclusions, the list of references, summary, key words, data about the author (grade, position), e-mail.
5. Every article is peer-reviewed by two scientists.
6. The authors are expected to use the Harvard reference system. For instance: According to Brutish, "the sense and nonsense are correlative phenomena of our living world" (Brutish 1993: 131).
7. List of references:
Monographs:
Brutish, J. 1993. *Sense and Nonsense*. Kaunas: Kazlauskas Publishers.
Nasty, P.; Blinkievičienė, E. 1998. *Transcendentalinio solipsizmo pagrindai*. 2 leid. Varniai: Karvelija.
Journal Article:
Ivanovas, T. E.; Blinkievičienė, H. 1999. "Philosophy in the Kitchen", *Journal of Identity* 33(2): 231–245.
Article from a collection of articles:
Short, B. S. 1997. "Psychosurfing: Multicultural Perspective", in *Contrast and Controversy in Modern Heterology*, ed. D. P. Timble. Chicago: Frank Crook, 471–523.
8. Articles should use *MS Word* editor and *Times New Roman* 12 point typeface. The text should be printed *double-spaced* on white paper, size 210 × 297 mm. The volume of an article is up to 28 000 typographical units (with spaces).
9. The article should be signed by the author(s).
10. Please send philosophical articles to Prof. Dr. (HP) Tomas Kačerauskas (tomas.kacerauskas@vgtu.lt) and sociological articles to Prof. Dr. Habil. Arvydas Virgilijus Matulionis, Prof. Dr. Habil. Meilutė Taljūnaitė (meile.taljun@gmail.com).